

Risto Vuori

KOLME KRIISIÄ

Liettuan itsenäistymisprosessin poliittisen argumentoinnin perusteet 1988-1991

Yleisen historian
pro gradu –tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2001

SISÄLLYSLUETTELO:

1. JOHDANTO

- 1.1. TEHTÄVÄ JA LÄHTEET** 1
- 1.2. KOLME KRIISIÄ** 4

2. KANSALLISEN IDENTITEETIN MUOVAUTUMINEN

- 2.1. KRISTINUSKOA, PUOLALAISVAIKUTTEITA JA
VENÄLÄISTÄMISTÄ** 6
- 2.2. TEMPOILEVAA DEMOKRATIAA** 7
- 2.3. OSAKSI NEUVOSTOLIITTOA 1939-1940** 8
- 2.4. OSANA NEUVOSTOLIITTOA** 10
- 2.5. TOISINAJATTELUN PERINTÖ** 13

3. IDENTITEETTIKRIISI: Näkökulmia totuuteen

- 3.1. TOTUUS NEUVOSTOLIITOSTA** 16
 - 3.1.1. Valtioidentiteetti ja uudistusten tarve** 16
 - 3.1.2. Uusi vastuu, uusi vapaus** 18

3.2. LIETTUAN KANSALLINEN HERÄÄMINEN 1988-1989	22
3.2.1. Passiivinen alku	22
3.2.2. Liettualaiset uudistusten tukijoina: Sajudis syntyy	25
3.2.3. Historian valkeat aukot ja yhteiskunnan moraali	29
3.2.4. Joukkotapahtumat ja kansallissymbolit	35
3.2.5. Neuvostovallan tulos: epäinhimillistä kärsimystä	38
3.2.6. Katolilaisuus osana identiteettiä	40
3.2.7. Liettuan vähemmistöt ja neuvostoliittolaisuuden ongelma	42
3.3. IDENTITEETIKRIISIN POLIITTISET SEURAUKSET	46
3.3.1. Demokratisoitumisprosessin eteneminen	46
3.3.2. Poliitikkojen tulo näkyviksi	47
3.3.3. Vallan uusjako Liettuassa	49
3.3.4. Gorbatshev ohjaus	56
3.3.5. Liettuan radikaalit	59
3.3.6. Venäläis-puolalainen Jedinstvo-organisaatio ja vähemmistökyseminen	62
4. IDEOLOGIAN JA YHTEISKUNTAJÄRJESTELMÄN KRIISI	
4.1. KANSAKUNTIEN RAKENTAJAT JA TUHOAJAT	66
4.1.1. Menneisyydellä politikointi	66
4.1.2. Hyvä paha nationalismi	74
4.1.3. Internationalismin ongelma	78

4.2. KRIISIN MATERIAALINEN PUOLI	82
4.2.1. Taloustekijöiden taustasta Liettuan itsenäisyyspyrkimyksille	82
4.2.2. Taloustekijät kriisien ilmentäjinä ja taustatekijöinä	86
4.3. BORIS JELTSIN JA VENÄJÄ	91
5. LEGITIMAATIOKRIISI	
5.1. NKP:N ASEMA JA LAKIEN SOTA	94
5.2. KENELLÄ ON VISIO?	97
5.2.1. Gorbatshov ja perestroika	97
5.2.2. Vanhoilliset ja paluu entiseen	100
5.2.3. Boris Jeltsin ja tasavaltojen oikeudet	101
5.2.4. Kansallisuuksien tulevaisuudenkuvat	103
5.3. VÄKIVALTA JA KESKUSJOHDON KASVOTON VASTUU	104
5.4. VOIMANKÄYTÖN OIKEUS	109
5.5. LÄNSISUHTEET IDEALISMIN, REALISMIN JA OIKEUDENMUKAISUUDEN HEIJASTAJINA	113
5.5.1. Länsi vaikutuksen kohteena	113
5.5.2. Länsi vaikuttajana	118
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	126

Lähteet

1. JOHDANTO

1.1. TEHTÄVÄ JA LÄHTEET

Pro gradu -tutkielmani motiivina on ollut kiinnostukseni yhteen viime vuosisadan merkittävimmistä historiallisista tapahtumista eli Neuvostoliiton hajoamiseen. Tuo tapahtuma tai prosessi, jonka ei monien mukaan pitänyt olla edes mahdollista, johti taas kerran ihmiskunnan historiassa uudenlaisen maailmanjärjestyksen syntyyn luomalla suurvaltapoliittiset suhteet uusiksi. Samalla se merkitsi myös merkittävää iskua yhdelle ihmiskunnan kehittämän yhteiskuntajärjestyksen muodon arvostukselle ainakin lyhyellä aikavälillä.

Kuitenkin itse Neuvostoliiton hajoamisprosessi olisi ollut aivan liian laaja aihe yhteen pro gradu -tutkielmaan. Niinpä aiheekseni nousikin yhden neuvostotasavallan eli Liettuan asema tässä prosessissa, sillä se oli kahden muun baltialistasavallan Viron ja Latvian kanssa vahvimmin vaatimassa ensin Neuvostoliiton valtajärjestelmän muuttamista ja tämän jälkeen vuonna 1940 menetetyt itsenäisyytensä uusimista. Vaikka tarkoitus on tutkia Liettuan tietä sosialistisesta neuvostotasavallasta suvereenisuuden kautta itsenäiseen Liettuan tasavaltaan, niin pro graduni näkökulma on kuitenkin laajempi kuin pelkkä Liettuan sisäisten asioiden seuraaminen. Tämä johtuu Neuvostoliiton keskusjohtoisesti hoidetusta liittovaltion luonteesta. Lähtökohtanani onkin ollut näkemys, että Liettua tai yksikään neuvostotasavalta ei kyennyt aiheuttamaan tai saamaan edes alulle Neuvostoliiton hajoamista. Voidaankin sanoa, että juuret hajoamisprosessille löytyvät koko neuvostoaajasta omine vaiheineen, joiden seurauksena kehittynyt järjestelmä osoittautui lopulta hyvin ongelmalliseksi niin taloudellisesti, poliittisesti kuin kulttuurisestikin. Näiden ongelmien ratkaisuyritykset avasivat mahdollisuuksia ja antoivat myös välineitä uusille poliittisille toimijoille. Liettuassa nämä uudet toimijat ajautuivat politiikassaan lopulta kuitenkin ajamaan täysin päinvastaisia päämääriä, kuin mihin Moskovassa oli alunperin pyritty.

Tämä ristiriita onkin tutkielmani ydin. Pääaiheinani ovat siten kysymykset siitä, millaisia olivat toisaalta liettualaisten toimijoiden ja toisaalta Neuvostoliiton keskusjohton näkökannat Liettuan itsenäistymisprosessissa sekä siitä, millä tavoin näitä omia näkökantoja perusteltiin. Jaottelu liettualaiset - keskusjohto on kuitenkin liian mustavalkoinen, joten tutkielmassa tuodaan esille myös eri ryhmittymien välisiä näkökantaeroja niin Liettuan kuin koko Neuvostoliiton sisällä. Näiden lisäksi yhtenä osapuolena mukana ovat myös länsimaat omine näkemyksineen. Siten kysymys on eri osapuolten poliittisesta argumentoinnista tässä prosessissa.

Pääaiheille kehikon luovat puolestaan ne tekijät, jotka mahdollistivat varsinkin uusille poliittisille voimille omien näkökantojen esilletuonnin ylipäätään. Tässä suhteessa vastauksina toimivat kappaleiden pääotsikot, jotka ovat identiteettikriisi, ideologian ja yhteiskuntajärjestelmän kriisi sekä legitimaatiokriisi. Tutkielman yhtenä tehtävänä onkin myös osoittaa, että nämä kriisit olivat olemassa ja että ne mahdollistivat uusien ja taas uusien näkökantojen esilletuonnin ja johtivat lopulta Liettuan itsenäistymiseen.

Vaikka prosessin syntyisyys olivat pidemmällä neuvostovallan ajassa, niin ei ole ollut tarkoituksenmukaista selvittää ongelmien kasautumista koko tältä ajalta. Niinpä olen keskittynyt Neuvostoliiton ongelmien ratkaisemiseksi uudistukset aloittaneen Mihail Gorbatschovin johtajavuosiin 1985-91 ja näistä erityisesti vuosiin 1988-91, jolloin liettualaisten toiminta oli aktiivisimmillaan. Tosin tähän johdantokappaleeseen olen liittänyt taustaksi palan Liettuan historiaa pidemmältä ajalta. Tämä sen vuoksi, että niin itselleni kuin lähes jokaiselle henkilölle, jonka kanssa olen pro gradustani jutellut, on Liettua ollut ennestään melko tuntematon valtio. Siksi onkin tärkeää esitellä tuota maata edes suuripiirteisesti, jotta jokainen saisi jonkinlaisen kuvan siitä, mistä tässä puhutaan, kun puhutaan Liettuan neuvostotasavallasta ja liettualaisista pyrkimässä kohti autonomiaa ja itsenäisyyttä.

Pro gradun lähteistä puhuttaessa voitaisiin hyvin sanoa, että ne ovat myös yhtä kuin tutkielman ongelmat. Tapahtumien tuoreudesta johtuen ei alkuperäislähteitä ole juurikaan saatavilla. Niiden puute saa taas helposti tuntemaan, että tutkimuskirjallisuus ohjaa liiaksi työtä ja

näkökulmia. Niinpä alkuperäislähteistä vähäisetkin ovat olleet kullan arvoisia. Luonnollisesti tärkeitä ovat olleet Gorbatshevin useiksikin kirjoiksi painetut puheet ja kirjoitukset. Kuitenkin dokumenttikokoelmat *O "Litovskoi probleme"* (*belaja kniga*) ja *The Road to Negotiations with the U.S.S.R* ovat olleet näitäkin tärkeämpiä, koska ne sisältävät päätöksiä, puheita ja vetoamuksia useammalta osapuolelta. Niiden ongelmana on kuitenkin se, että ne ovat kokoelmia, jotka on kasattu itse prosessin aikana ja niihin on mitä ilmeisimmin otettu vain tietyt dokumentit mukaan.

Värikkäistä kirjoista (esim. *belaja kniga* = valkoinen kirja) onkin sanottu, että ne ovat olleet useimmiten kriiseihin johtaneiden tapahtumasarjojen yhteydessä julkaistuja, omalle parlamentaariselle tai kansainväliselle julkiselle mielipiteelle tarkoitettuja asiakirjakokoelmia, joiden julkaisutarkoitukset ovat olleet poliittisia. Samalla on kuitenkin myös sanottu niitä lähimpinä käyttäneen historiantutkimuksen lähtökohdaksi olleen luottaa siihen, että niihin on sisällytetty autenttista aineistoa.¹ Toisaalta pro gradukseni käyttämien dokumenttikokoelmien mahdollinen tarkoitushakuisuus ei ole niin ongelmallista myöskään siksi, että kysymyksenasettelussa on lähdetty nimenomaan tarkastelemaan sitä, millä tavoin eri osapuolet argumentoivat omien näkökantojensa puolesta. Sinällään siis nämä kokoelmat itsessään todistavat, että argumentointiin pyrittiin panostamaan aktiivisesti ja ovat jo senkin puolesta tärkeitä tutkielmalleni.

Muita tärkeitä lähteitä ovat olleet sanomalehdet. Niiden antina ovat olleet paitsi eri osapuolten näkökantojen esilletuonti, niin myös tuon ajan tapahtumien esilletuonti luonnollisesti sillä tavoin, kun asiat tuolloin nähtiin. Tässä kohden en ole kuitenkaan pyrkinyt kovin tarkasti selvittämään tekstissä sitä, millä tavoin kukin lehti hoiti tiedotuspolitiikkaansa ja miltä kannalta kussakin toimituksessa asioita katsottiin. Erityisesti tämä kysymys on mietityttänyt neuvostolehdistä kootun *The Current Digest of the Soviet Press* käytössä. Pääsääntöisesti olen pyrkinyt kuitenkin ottamaan liettualaiskommentteja liettualaislehdistä ja keskusjohdon kommentteja Pravdasta ja Izvestijasta. Lisäksi olen pyrkinyt jättämään lehtien oman suoran

¹ Nevakivi 1993 s.49-50

kommentoinnin taka-alalle ja keskittymään siihen, mitä prosessin kannalta katsoen tärkeät henkilöt tai ryhmittymät ovat lehtien sivuilla viestittäneet. Toki tämä ei sulje pois sitä, että lehtien toimitukset ovat muokanneet kirjoitukset haluamikseen, mutta uskon sen silti vähentävän ulkopuolisen vaikutuksen osuutta.

Tutkimuskirjallisuuden puolelta ongelmalliseksi voisi todeta sen seikan, että keskeiset tutkijat, jotka ovat julkaisseet tutkimuksia nimenomaan Baltian maiden tilanteesta, ovat itse baltialaista alkuperää. Näin näkökulma on muodostunut asioita Baltian perspektiivistä katsottavaksi, vaikka itse tutkimukset olisivatkin päteviä. Keskeisinä esimerkkeinä näistä eturivin tutkijoista voisi mainita Alfred Erich Sennin ja edesmenneen V. Stanley Vardyksen. Kokonaisuudessaan tutkimuskirjallisuus on ollut tärkeässä asemassa aihepiiriin tutustuessani sekä luonnollisesti ajatusten herättelijänä itse tutkimusvaiheessa.

1.2. KOLME KRIISIÄ

Pro graduni kehikon muodostaa kolmen erilaisen Neuvostoliitossa tuolloin vallinneen kriisin käsittely. Lähtökohtanani on ollut, että ensinnäkin kukin kriisi synnytti uusia teemoja yhteiskunnalliseen keskusteluun, joka oli avautunut Gorbatshevinkin lanseeraamien uudistusten myötä. Toisekseen kukin kriisi synnytti uusia yhteiskunnallisia toimijoita, jolloin keskustelusta tuli entistä fragmentoituneempaa ja moniarvoisempaa aiempaan verrattuna. Vielä kolmanneksi kriisien kehittyminen identiteettikriisistä lopulta legitimaatiokriisiin sai aikaan päämäärien muutoksia eri toimijoiden keskuudessa. Siten voidaan väittää, että kunkin kriisin läpikäynti eri tasoilla eri tavoilla määritteli omalta osaltaan lopullista tulosta Liettuan itsenäistymisprosessissa.

Eri tasoista ja toimijoista voidaan puhua juuri poliittisen kentän fragmentoitumisen vuoksi. Ko. prosessiin vaikuttaneita tahoja oli useita. Tärkeimpinä niistä olivat yleisliittolaisella eli

Neuvostoliiton tasolla vaikuttaneet keskusjohto, vanhoilliset, uudistusmieliset, eri tasavaltojen edustajat ja lopulta Jeltsinin johtamat Venäjä. Liettuan tasolla puolestaan kansanrintama Sajudis, Liettuan Kommunistinen puolue LiKP, radikaalit kansalaisjärjestöt kuten Vapausliitto sekä omana lukunaan katolinen kirkko. Näistä kuhunkin kolme eri kriisiä vaikutti eri tavoin, mikä näyttäytyy kunkin osapuolen tavasta argumentoida omaa toimintaa ja sen päämääriä.

Itse kriiseistä perustavimpana näyttäytyy identiteettikriisi, jonka pohjalta syntynyttä poliittista argumentointia käsitellään kappaleessa kolme. Perustavimpana siksi, että Neuvostoliiton keskusjohdon toimesta ryhdyttiin etsimään vastauksia sille, mitä tuon suurvallan haluttiin olevan ja mitä sen haluttiin edustavan, koska 1980-luvun alkupuolella valtio alkoi näyttää väijäämättä jälkeenjääneeltä tuon ajan modernisoituvassa maailmassa, mikä oli ristiriidassa sen ideologisen näkemyksen mukaan, että sosialistinen valtio oli yhteiskunnallisessa kehityksessä edellä muita valtiotyyppejä. Tähän ristiriitaan vastattiin sarjalla uudistuksia, jotka antoivat samalla mahdollisuuden uusille toimijoille esittää itselleen vastaavia kysymyksiä siitä, keitä me todella olemme ja ketä me edustamme. Näin kävi myös Liettuassa ja vastaukset esitettyihin kysymyksiin eivät miellyttäneet Neuvostoliiton keskusjohtoa.

Ideologian kriisistä puhuttaessa voidaan sanoa, että se oli kytönyt neuvostoyhteiskunnassa jo pidemmän aikaa johtuen etenkin siitä, ettei Neuvostoliittoon saatu synnytettyä yhtä yhtenäistä neuvostokansaa. Todelliseksi tämä kriisi, jota käsitellään kappaleessa neljä, muodostui siinä vaiheessa, kun eri kansallisuudet, vastattuaan identiteettikriisin esille nostamiin kysymyksiin, alkoivat pyrkiä kansallisten kulttuurien suojelemiseen ja sen seurauksena tavoitella alueidensa hallinnollista suvereenisuutta. Niinpä ideologian antama kuva internationalististen voimien liittoutumisesta yhteen joutui kyseenalaiseksi, jolloin kyseenalaistui myös tätä liittoutumista edustanut keskusjohtoinen yhteiskuntajärjestelmäkin. Tämän seurauksena Neuvostoliitossa ajauduttiin kriisin kolmanteen vaiheeseen eli legitimaatiokriisiin, jossa oli kysymys siitä, ketkä tai mitkä elimet olivat oikeutettuja edustamaan kunkin yhteisön tahtoa. Tämän kriisin pohjalta syntynyttä poliittista keskustelua tarkastellaan kappaleessa viisi.

2. KANSALLISEN IDENTITEETIN MUOVAUTUMINEN

2.1. KRISTINUSKOA, PUOLALAISVAIKUTTEITA JA VENÄLÄISTÄMISTÄ

Liettualla on monipuolinen menneisyytensä maana ja liettualaisilla kansana, jota ei aina tunneta kovinkaan hyvin. Tähän on ollut vaikuttamassa se, että tuo menneisyys nivoutuu vuosilta 1386-1795 yhteen Puolan kanssa. Tuon ajan jälkeen Liettua joutui liitetyksi Venäjään ja lyhyen itsenäisyyden ajan 1918-40 jälkeen Neuvostoliittoon. Tästä johtuen käsite Liettuasta itsenäisenä ja omalaatuisena valtiona säilyi melko hämäränä aina maan uudelleen itsenäistymiseen 1991 saakka.

Eräs merkittävä tekijä liettualaisuuden muovaamisessa on ollut roomalaiskatolisuus Puolan kanssa 1300-luvun lopulta muodostetusta personaaliunionista alkaen. Tuo aika merkitsi Puolasta tulleiden vaikutteiden nousemista vahvaan osaan uudessa uskonnossa ja sen muovaamassa kulttuurissa ja samalla Liettuan sivistyneistön puolalaistumista.² Onkin ymmärrettävää, että kun valtio joutui kolmessa Puolan jaossa 1772, 1793 ja 1795 Venäjän, Itävallan ja Preussin jakamaksi, niin Venäjän vallan alle joutuneet liettualaiset alueet nähtiin tsaarien toimesta sisimmiltään puolalaisina. Niinpä puolalaisnationalismin kasvun estämiseksi alueet tuli venäläistää mm. katolisen kirkon venäläistämisellä sekä liettuankielisen kirjallisuuden kieltämisellä muilla kuin kyrillisillä aakkosilla. Varsinaista liettualaista nationalismia ei katsottu olleen olemassakaan, eikä sitä noteerattu, vaikka varsinkin 1800-luvun puolivälin jälkeen tällaisesta kehityksestä alkoi näkyä merkkejä.³

Erityisesti tämän uuden kansallisen identiteetin ja kulttuurin kehittämistä vastasi puolalaisiksi nähty kirkko ja sen papisto. Niiden toimesta alettiin liettualaisuus nähdä itseisarvona ja puolalaisesta kulttuurista eroavana tekijänä. Niinpä kirkon tuella painatettiin ja salakuljetettiin liettuankielistä latinalaisin aakkosin kirjoitettua kirjallisuutta Itä-Preussista ja paikallinen

² Vardys 1978 s. 1-2

³ Lieven 1993 s. 52-53; Vardys 1978 s. 4-18

papisto opetti rahvasta lukemaan. Täten katolisen kirkon rooli osana kansallista identiteettiä muodostui voimakkaaksi. Kaikkiaan venäläistämispolitiikka onnistui puolalaisnationalismin vastustamisessa, mutta se johti taasen katolisuuden ja liettualaisuuden voimistumiseen.⁴

2.2. TEMPOILEVAA DEMOKRATIAA

Ensimmäinen maailmansota ja Venäjällä 1917 tapahtuneet helmi- ja lokakuun vallankumoukset toivat Baltian alueille mukanaan mahdollisuuden itsenäisyyteen. Millainen oli sitten tuo itsenäinen Liettua? Sen perintönä oli oma suurvaltamenneisyys keskiajalta; voimakas puolalaisuuden vaikutus kulttuurissa; viimeiset reilut 120 vuotta Venäjän alaisuudessa, minä aikana oma kansallinen identiteetti oli alkanut muotoutua kehittyneempään suuntaan; ja lisäksi sillä oli saksalaisilta ensimmäisen maailmansodan aikana vaikutuksia saanut parlamentaarinen järjestelmä⁵, jonka pohjalta liettualaiset lähtivät demokratiaansa rakentamaan.

Liettuassa poliittiselle toiminnalle oli ominaista kirkon ja papiston merkittävä osallistuminen politiikkaan, joka johti juurensa Venäjän vallan ajalta⁶. Katolisten kannattama kristillisdemokraatit oli voimakas puolue, joka yhdessä talonpoikien ja työväen puolueiden kanssa hallitsi roomalaiskatolisena blokkina Liettuan politiikkaa vuoteen 1926 saakka. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt katolisen kirkon mahtiasemaa valtiossa, sillä 1922 vahvistettu perustuslaki oli tasa-arvoinen taaten laajat oikeudet vähemmistöille ja uskonnollisille järjestöille. Oikeudet

⁴ Ibid.

⁵ White 1994 s.32-33. Liettua oli Saksan miehittämänä vuodesta 1915. Järjestelmään kuulunut Taryba (hallitus) julisti maan itsenäiseksi. Saksa puolestaan tunnusti itsenäisyyden, kunhan Liettua ja Saksa muodostaisivat ikuisen liittolaissuhteen.

⁶ Vardys 1978 s. 20. 1894 tsaarin päätöksellä ainoa virka, jota liettualaiset katoliset saivat hoitaa Liettuan alueella oli papin virka, joten pappiskoulutukseen hakeutui kansallistietoista ainesta, jotka ottivat osaa myös maallisiin kysymyksiin politiikan, taloudenhoidon ja koulutuksen alalla.

myös säilyivät lähes ennallaan, vaikka maassa nousi sotilasvallankaappauksen myötä loppuvuodesta 1926 valtaan autoritaarinen hallinto, jota johti Antanas Smetona presidenttinä.⁷

Vaikkakaan demokratia ei ollut täydellistä, niin mm. oikeuslaitokset säilyttivät itsenäisyytensä ja kunnallista itsehallintoa sekä koulutusta tuettiin. Lisäksi markkinatalousjärjestelmä yksityisyrittäjineen sallittiin, joskin valtiojohtoisuus kasvatti rooliaan. Liettua jäi tosin talouskehityksessä jälkeen Virosta ja Latviasta etenkin teollisuuden kehityksessä. Kulttuurin piirissä puolestaan koettiin tuolloin kansallisen kulttuurin kukoistuskauti eräänlaisena jatkumona 1800-luvulta alkaneelle kehitykselle. Erityisen merkittävää oli se, että nyt myös yliopistopetusta päästiin antamaan omalla kielellä, kun Kaunasiin perustettiin yliopisto 1922.⁸

2.3. OSAKSI NEUVOSTOLIITTOA 1939-1940

Baltian maiden ongelmana maailmansotien välisenä aikana oli poliittisen itsenäisyyden ja oman turvallisuuden säilyttäminen, sillä ne olivat pieniä valtioita kahden voimatekijän Saksan ja Neuvostoliiton välissä. Niiden itsenäistymisenkin oli ollut osittain seurausta näiden kahden suurmaan välisistä kiistoista ja hetkellisestä heikkoudesta. 1930-luvun lopulla tilanne muuttui, kun Saksa ja Neuvostoliitto solmivat 23.8.1939 hyökkäämättömyyssopimuksen, jonka salaisessa lisäpöytäkirjassa niiden intressirajaksi määriteltiin Liettuan pohjoisraja Liettuan jäädessä Saksan etupiiriin. Tätä etupiirijakoa muutettiin kuitenkin uudella salaisella lisäpöytäkirjalla 28.9.1939, jolloin Liettua siirtyi Neuvostoliiton intressialueeksi vastineeksi puolalaisista Ljublina ja Varsovan (osasta sitä) alueesta.⁹ Siten Saksan ja Neuvostoliiton välillä ei enää esiintynyt eturistiriitoja Baltian alueella.

⁷ Hope 1994 s. 50; Vardys 1978 s. 21-23

⁸ Hope 1994 s. 54-64; Lieven 1993 s. 61-64; Misiunas/ Taagepera 1993 s. 11-14

⁹ Dokumentit Saksan ja Neuvostoliiton välisistä sopimuksista, samoin kuin dokumentit Liettuan ja Neuvostoliiton välisistä sopimuksista Liettuan Neuvostoliittoon liittämisen prosessia koskien löytyvät painettuina teoksesta : O "litovskoi probleme" (belaja kniga). Moskva 1990. Sivut 88-101.

Liettua tekikin sopimuksen molemminpuolisesta avunannosta Neuvostoliiton kanssa 10.10.1939, jolloin Neuvostoliitolle annettiin lupa sijoittaa tukikohtia ja 20 000 sotilasta Liettuan maaperälle. Liettua sai puolestaan itsenäistymisensä aikoihin Puolalle menetetyt Vilnan kaupungin.¹⁰ Toukokuun lopulla 1940 Stalin kuitenkin päätti liittää Liettuan, Viron ja Latvian Neuvostoliittoon. Kaava oli kunkin maan kohdalla jotakuinkin samanlainen. Liettuan tapauksessa esitettiin ensin tekosyitä, joiden pohjalta epäiltiin maan hallituksen neuvostovastaisuutta ja kyvykkyyttä hoitaa molemminpuolisen avunantosopimuksen velvoitteet. Hallituksen erottua Moskova ohjaili tilalle sille mieleiset henkilöt ja miehitti maan kesäkuun puolivälissä. Tämän jälkeen pidettiin parlamenttivaalit, joiden jälkeen Liettua esitti pyynnön päästä liittymään Neuvostoliittoon, mikä hyväksyttiin lopulta 3.8.1940. Viron ja Latvian liittyminen tapahtui myös muutaman päivän sisään.¹¹

Syitä Neuvostoliiton halulle saada Liettuan ja yleensäkin Baltian alueet itselleen oli useampia. Ensinnäkin epävakaa tilanne Euroopassa johti Neuvostoliiton huolehtimaan turvallisuusintresseistään, ja tässä suhteessa Liettua ei realistisesti katsoen kyennyt esiintymään vakuuttavana oman alueensa puolustajana. Tilannetta ei helpottanut se, etteivät Baltian maat onnistuneet kehittämään yhteistyötä turvallisuusasioissa maailmansotien välisenä aikana. Viro ja Latvia olivat näet varauksellisia Liettuan suhteen, sillä Liettuan välejä Puolaan ja Saksaan hiersivät itsenäistymisen aikaiset aluekiistat (Vilna ja Memel), jonka lisäksi Liettualla oli taustalla erilainen uskonnollinen, kulttuurillinen ja historiallinen traditio.¹²

Toisena asiana nousee esille Stalinin henkilökohtainen vallanhalu yhdistettynä näkemykseen siitä, että alueet katsottiin historianperinnöltään Venäjään kuuluviksi. Tuolloin siis vain otettiin haltuun omia alueita. Kolmanneksi täytyy nostaa esille myös sosialistisen vallankumouksen uskottavuus. Lenin oli esittänyt sosialismin päämääräksi ihmiskunnan pieniksi valtioiksi

¹⁰ Dogovor o peredaze Litovskoi respublike goroda Vilno i Vilenskoi oblasti i o vsaimopomoshi meshdu Sovetskim Sojusom i Litvoi. Teoksessa O "litovskoi probleme" (belaja kniga) s. 90-93

¹¹ Misiunas / Taagepera 1993 s. 18-30

¹² Kirby 1994 s. 69-77

pirstoutumisen ja kansakuntien eristyneisyyden lopettamisen lähentämällä ja yhdistämällä kansakuntia¹³. Tälle päämäärälle ja siten sosialismin toimivuuden korostamiselle oli eduksi, kun Liettua, Latvia ja Viro neuvostonäkökulman mukaan liittyivät Neuvostoliittoon.

2.4. OSANA NEUVOSTOLIITTOA

Liettuan tultua osaksi Neuvostoliittoa huomattavin muutos oli luonnollisesti yhteiskuntajärjestelmän vaihtuminen parlamentaarisesta demokratiasta neuvostososialismiin. Neuvostoliitto oli liittovaltio, jonka yhdeksi osaksi Liettuan tuli sulautua ja alistua siten liittovaltiotason kontrolliin. Tähän pyrittiin integroimalla Liettua osaksi neuvostojärjestelmää niin poliittisesti, taloudellisesti kuin kulttuurisestikin. Tällä tavoin pyrittiin estämään etenkin kansallisuusongelmien nousu liittovaltion yhtenäisyyden uhkaajaksi.

Poliittinen integroiminen lähti liikkeelle yksipuoluejärjestelmään mukauttamisesta. Liettuan Kommunistisesta puolueesta (LiKP) tuli ainoa sallittu puolue ja osa NKP:n järjestelmää. Siten paikallishallinto alistettiin keskusjohdon kontrolliin. Keinoina tähän olivat mm. venäläisten ja venäläistyneiden liettualaisten osallistuminen LiKP:n toimintaan, sekä heidän nimittämisenä tärkeille paikoille puolueessa. 1973 venäläiset muodostivatkin 27 % osuuden puolueen jäsenistä, vaikka heidän osuutensa Liettuan väkiluvusta oli alle 10 %. Vertailun vuoksi Latviassa vastaavat luvut olivat 54 % - 29,8 % ja Virossa 41 % - 24,7 %.¹⁴

Poliittiseen integrointiin ja kontrolliin kuuluivat myös turvallisuusasiat. Niinpä paikalliset salaisen poliisin eli KGB:n virkailijat olivat alistettuja suoraan Moskovaan. Lisäksi sisäministeriön sisäisen turvallisuuden joukot koostuivat Baltiassa lähes täysin muista kuin baltialaisista ja armeija oli organisoitu siten, etteivät liettualaiset varusmiehet päässeet suoritta-

¹³ Lenin ipv. s. 141

maan palvelustaan Liettuan alueella.¹⁵ Voidaan siis sanoa, että oikeus kurinpitoon ja väkivaltaan sekä näiden kontrollointiin oli tiukasti Moskovan keskusjohdolla.

Talouden puolella integrointi tapahtui muuttamalla Liettuan talousjärjestelmä vastaamaan neuvostojärjestelmää. Tosin neuvostotalouden suosima raskasteollisuus ei noussut Liettuassa yhtä merkittävään osaan kuin Virossa ja Latviassa. Tähän vaikutti se, että Liettuan infrastruktuuri ja teollisuuden perusta ei ollut itsenäisyyden aikana kehittynyt yhtä korkealle tasolle kuin naapurimaissa. Niinpä jo itsenäisyyden aikana merkittävää osaa esittäneet elintarvike- ja kevytteollisuus säilyivät voimakkaimpina aloina.¹⁶ Toisekseen Liettuassa puoluejohtajana vuoteen 1974 toimineen Antanas Snieckuksen katsottiin kysyneen ajamaan tasavallan etua hidastamalla voimakasta teollistumista, joka olisi johtanut voimakkaaseen venäläissiirtolaisten maahanmuuttoon¹⁷. Siten hitaampi teollistuminen oli merkittävänä syynä Liettuan edullisemmalle demografiselle tilanteelle verrattuna Viroon ja Latviaan (Taulukko 1)

TAULUKKO 1.

Alkuperäisväestön osuus prosentteina koko väestöstä Baltian tasavalloissa 1897-1989

Vuosi	1897	1920	1934	1959	1970	1979	1989
Liettualaisia	-	69,2*	-	79,3	80,0	-	79,6
Latvialaisia	68,3	74,4	-	62,0	-	53,7	52,0
Virolaisia	88,8	-	88,2	74,6	68,2	-	61,5

* Vuodelta 1923

Lähde:

Lieven, Anatol, *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. Guildford and Kings Lynn 1993. s. 432-434

¹⁴ Zamascikov 1990 s. 87-89

¹⁵ Ibid. s. 89-90

¹⁶ Misiunas / Taagepera 1993 s. 108-110

¹⁷ Smith 1994 s. 123

Talouden kontrolli oli kuitenkin keskusjohdon käsissä. Siellä päätettiin mitä, missä ja kuinka paljon tuotettiin. 1980-luvulla arviolta vain 10-15% Liettuan tuotannosta oli tasavallan omien ministeriöiden ohjauksessa ja loput erilaisin järjestelyin Moskovan kontrollissa.¹⁸

Kulttuurillisesti neuvostoideologian päämääränä oli muodostaa koko valtakunnan alueelle yhtenäinen kansa ilman jaottelua liettualaisiin, ukrainalaisiin, venäläisiin jne. Kansallista kehitystä Neuvostoliitossa onkin todettu olleen ohjaamassa kolme periaatetta. Ensimmäinen oli Leninin idea siitä, että jokaisen kansakunnan sisällä oli kaksi kansaa eli porvarillinen ja proletaarinen, joten myös kansalliskulttuuri oli kaksijakoinen. Näistä porvarillinen kulttuuri tuli tuhota ja kaikki ei-proletaarinen vaikutus poistaa, jotta kansallinen kulttuuri pystyi liittymään osaksi yhteistä neuvostokulttuuria. Toinen periaatteista olikin Stalinin kehittämä ajatus siitä, että kaikilla kansoilla oli yhtenäinen sosialistinen kulttuuri, joka oli muodoltaan kansallista (esim. kielellisesti), mutta sisällöltään yhtenäisen sosialistinen. Kolmantena periaatteena oli puolestaan näkemys kansakuntien kehittymisestä, jonka koettiin tapahtuvan eri kansojen vuoropuheluna, jossa vaikutti toisaalta kansojen ”kukoistus” ja toisaalta niiden ”läheneminen”. Siten kansallisten kulttuurien ennustettiin sulautuvan lopulta yhdeksi kokonaisuudeksi.¹⁹ Niinpä myös Liettuassa koulutus ja oppikirjat uusittiin neuvostotodellisuutta vastaaviksi, katolisen kirkon asemaa yhteiskunnallisena toimijana kavennettiin huomattavasti, taiteilijat ja älymystö pyrittiin valjastamaan ideologian ankkureiksi ja Liettuan historiankirjoitus muutettiin tulkinnaltaan venäläismielisemmäksi²⁰. Kuitenkin kouluopetus annettiin haluttaessa venäjän sijasta liettuaaksi ja historiankirjoitus sisälsi Liettuan omaa historiaa. Siten liettualaisten integroituminen tapahtui lähinnä tiukan poliittisen valvonnan vuoksi integroitumisena neuvostoideologiaan, muttei niinkään kulttuurillisena integroitumisena osaksi yhteistä neuvostokansaa.

¹⁸ Dellenbrant 1990 s. 115

¹⁹ Vardys 1997 s. 92-93

²⁰ Näistä tarkemmin Misiunas / Taagepera 1993 s. 113-124 ja katolisen kirkon osalta Vardys 1978 s. 62-79

2.5. TOISINAJATTELUN PERINTÖ

Toisinajattelulla on tarkoitettu erään määritelmän mukaan vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän vastustamista näkyvästi massamielenosoituksin ja mellakoin. Kuitenkin siihen on luettu mukaan myös hillitympi toiminta kuten neuvostoyhteiskunnan negatiivisten asioiden julkinen kritisointi ja vastustaminen, mitä pyrittiin kaiken lisäksi suorittamaan neuvostolakeja rikkomatta.²¹ Näin määriteltynä toimintana toisinajattelun voidaan katsoa kehittyneen neuvostojoukkojen Liettuassa massaliikkeestä kohti marginaalisten ryhmien ja jopa yksilöiden toimintaa.

Massaliikkeenä toisinajattelu esiintyi heti toisen maailmansodan jälkeen, kun liettualaiset taistelivat sissisodan keinoin miehittäjiksi katsottuja neuvostojoukkoja vastaan vuoteen 1952 saakka. Vastarinta loppui neuvostovallan siviileihin kohdistettujen painostustoimien lisääntymiseen, ulkopuolisen tuen puutteeseen ja sitä kautta tulleeeseen arviointiin taistelujen hyödyttömyydestä ja suoranaisestä haitallisuudesta, kun tätä kautta annettiin keskusjohdolle syy painostuskeinoihin.²²

Tuon jälkeen Liettuassa ei enää noussut yhtä näkyvää ja laajaa neuvostojärjestelmän vastustusta ennen 1980-luvun loppua. Laajoja mellakoita tosin esiintyi silloin tällöin, mutta ne jäivät luonteeltaan pikemminkin yksittäistapauksiksi kuin kestäväksi toiminnaksi. Mellakoista merkittävimmät ja eniten ulkomaista huomiota saaneet syntyivät toukokuussa 1972. Tuolloin 19-vuotias opiskelija Romas Kalanta suoritti polttoitsemurhan Kaunasissa Liettuan vapauden puolesta ja hänen hautajaisiinsa kokoontuneet tuhannet nuoret päätyivät mellakoimaan ja ottamaan yhteen miliisivoimien kanssa.²³

Kestävämpää toimintaa edustivat puolestaan toisinajattelijoiden ns. samizdat -julkaisut (= itse- tai omakustannejulkaisu), joita on väitetty syntyneen Liettuassa enemmän kuin missään

²¹ Misiunas / Taagepera 1993 s. 250-251

²² Sissisodasta tarkemmin mm. Shtromas 1994 s. 86-97

²³ Tapahtumasta enemmän Vardys 1978 s. 173-177.

muualla Neuvostoliiton tai jopa Itä-Euroopan alueella väkilukuun suhteutettuna²⁴. Merkittävin näistä oli *Lietuvos kataliku Baznycios kronika* (Liettuan katolisen kirkon kronikka), joka ilmestyi katkeamattomasti vuodesta 1972 aina 1980-luvun lopulle saakka ja jonka päämääränä oli muovata yleistä mielipidettä niin kotimaassa kuin ulkomaillakin. Pääasiallisena tarkoituksena oli ajaa katolisen kirkon oikeuksia Neuvostoliiton perustuslain suomissa rajoissa. Lisäksi kronikka toi esille varsinkin alkuaikoina myös sosiaalisia ongelmia ja puolusti Liettuan kulttuuria kommunistista ideologiaa vastaan. Tässä mielessä se erosi venäläisistä toisinajattelijoiden julkaisuista, jotka käsittelivät lähinnä ihmisoikeusrikkomuksia.²⁵

Tavallaan kronikka edusti jatkumoa laajoille kansalaisvetoomuksille, joilla oli lähestytty neuvostojohtoa toivoen parannusta asenteisiin uskoa tunnustavia kohtaan. Näistä vetoomuksista kuuluisin lähetettiin Brezhneville YK:n pääsihteeri Kurt Waldheimin kautta 1972, jossa yli 17 000 allekirjoittajaa pyysi:

”...neuvostohallitusta takaamaan meille omantunnon vapauden, joka on taattu Neuvostoliiton perustuslaissa, mutta jota ei ole noudatettu käytännössä. Me emme halua kauniita sanoja lehdistössä tai radiossa, vaan todisteita viranomaisten todellisista yrityksistä auttaa meitä, katolisia, tuntemaan, että me olemme tasavertaisia kansalaisia Neuvostoliiton kaikkien muiden kansalaisten kanssa.”²⁶

Uudenlaista pontta näille vaatimuksille omantunnon vapaudesta antoi Etykin päätösasiakirja²⁷ elokuulta 1975, sillä siinä Neuvostoliitto yhtenä allekirjoittajamaana lupasi kunnioittaa ihmisoikeuksia ja perusvapauksia, mukaan lukien ajatuksen, omantunnon, uskonnon tai vakaumuksen vapaus. Toisaalta päätösasiakirja oli myös ikävä niin liettualaisten kuin muidenkin balttien kannalta, sillä siinä sovittiin myös rajojen loukkaamattomuudesta, minkä katsottiin merkinneen käytännössä toisessa maailmansodassa syntyneiden rajojen tunnustamista.

²⁴ Mm. Shtromas 1994 s. 103-105; Misiunas / Taagepera 1993 s. 254

²⁵ Kronikasta enemmän Vardys 1978 s. 150-167

²⁶ Koko vetoomus kaikkine liitteineen Vardys 1978 s. 261-264

²⁷ Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi. PÄÄTÖSASIAKIRJA. Helsinki 1975.

Tämä oli takaisku, sillä länsimaat eivät olleet aiemmin tunnustaneet Baltian maiden liittämistä Neuvostoliittoon, vaikka tuolloinkin se tehtiin hyvin epäsuorasti ja tulkinnanvaraisesti. Baltialaiset pitivätkin tämän tiimoilta Helsingissä pieniä mielenosoituksia mm. Etykin päätöspäivänä²⁸

Kaiken kaikkiaan toisinajattelijoiden toimintaa voidaan pitää todistuksena kahdesta asiasta. Ensinnäkin alun laajasti tuettu aseellinen vastarinta vei pohjaa siltä neuvostonäkemykseltä, että liettualaiset olisivat vapaaehtoisesti, kansan suorittaman vallankumouksen kautta liittyneet osaksi Neuvostoliittoa. Toisekseen myöhemmän toisinajattelutradition pohjautuminen vahvasti roomalaiskatolisuuteen osoittaa sen, ettei neuvostoideologia pystynyt sulattamaan liettualaista elämäntapaa ja kulttuuria kiinteäksi osaksi marxismi-leninismi-ideologian mukaista neuvostokulttuuria tai liettualaisia osaksi yhtenäisen arvopohjan omaavaa neuvostokansaa. Tämä loi tukevan pohjan oman kansallisen identiteetin korostamiseksi, kun Gorbatschovin johdolla 1980-luvun puolivälissä aloitetut uudistukset antoivat mahdollisuuden vapaampaan mielipiteiden esittämiseen.

²⁸ Helsingin Sanomat (tästä lähtien HS) 2.8.1975 ”Balteilla taas mielenosoituksia”

3. IDENTITEETIKRIISI: Näkökulmia totuuteen

3.1. TOTUUS NEUVOSTOLIITOSTA

3.1.1. Valtioidentiteetti ja uudistusten tarve

Tämä vuosi on huonompi kuin viime vuosi. Mutta ei kannata masentua, se on varmasti parempi kuin ensi vuosi.

(Neuvostoliittolainen viisaus valtion olemassaolon viimeisinä vuosina)²⁹

Neuvostoliiton tilanteen ymmärtämiseksi 1980-luvun puolivälissä pitää kysyä, miksi Gorbatshev ryhtyi uudistuksiin, sillä noustuaan valtaan hänen asemansa neuvostojohtajana ei ollut huippuvahva. Neuvostojohtajaksi hän oli suhteellisen nuori 54 -vuotiaana, joten auktoriteetti muihin keskeisiin johtajiin nähden ei ollut kovin suuri. Lisäksi monikaan ei ollut Gorbatsheville kiitollisuudenvelassa omasta ylenemisestään, joten uskollisuudelle uutta johtajaa kohtaan ei ollut poliittista tarvetta.³⁰ Kuitenkin tarve tehdä jotain oli suuri, sillä maan taloudellinen tilanne oli huono ja lisäksi epäterve asevarustelukilpa Yhdysvaltain kanssa heikensi sitä entisestään.

Suurin syy uudistuspolitiikkaan löytyykin mielestäni Neuvostoliiton valtioidentiteetistä³¹, joka perustui asemaan maailman toisena supervaltana. Valta-aseman takana ja itse asiassa

²⁹ Kts. HS 20.1.1991

³⁰ Medvedev 1987 s. 41, 219-227

³¹ ”Niin sanotuista kansainvälisestä järjestelmästä ja yhteisöstä puhuttaessa yksiköitä ovat yleensä valtiot. Selvyden vuoksi olisi parempi, jos tällä tasolla käytettäisiin esim. termiä ’valtion identiteetti’.” Yhteneväisyysulottuvuudella sen kannalta on elintärkeää, että sisäiset poliittiset kiistat eivät uhkaa olemassaoloa. On mahdollista, että ne uhkaavat poliittisia ideologioita ja instituutioita, mutta vaihtoehtoisten mallien esittäminen siitä, mikä valtio tai kansakunta on tai onko sitä ylipäänsä, ei ole sallittua. Ajallisella perspektiivillä valtiolla on menneisyytensä, josta kertyy yhteisten, valtiollisten historiallisten kokemusten arkisto ja parhaimmillaan kertomus. Tähän liittyy myös tärkeä tulevaisuusperspektiivi, joka voi näyttäytyä valtiollisen identiteetin kannalta turvallisena tai uhkaavana, vakaana tai käänteentekeväenä. Saukkonen 1996 s. 11-12

sen mahdollistajana vaikutti puolestaan marxilais-leniniläisen ideologian luoma järjestelmä. Ideologia ja järjestelmä olivat osoittaneet toimivuutensa juuri sillä, että ne olivat nostaneet takapajuksen, tsaarinaikaisen Venäjän perinnön aivan uudelle tasolle eli supervalta Neuvostoliitoksi vuoden 1917 vallankumouksen tapahtumien seurauksena³².

Neuvostoliiton valtioidentiteetti muodostui akselista menneisyys-nykyisyys-tulevaisuus aivan samaan tapaan, kuin millä muulla tahansa valtiolla. Tällä akselilla sekä neuvostojärjestelmä että neuvostokansa tämän järjestelmän valitsijana olivat selvittäneet vaikean menneisyyden voitokkaasti ja nostaneet maansa suurvallaksi ja sosialistisen maailman lippulaivaksi etenkin toisen maailmansodan seurauksena³³. Tämän sodan onkin ymmärretty toimineen tärkeänä tekijänä neuvostovaltion legitimoinnissa. Voiton katsottiin näet johtuneen paitsi armeijan ja organisaation paremmuudesta, niin myös marxilais-leniniläisen ideologian moraalisesta ylivoimaisuudesta sekä sosialistisen systeemin paremmuudesta verrattuna kapitalistista järjestelmää taantuneimmassa muodossaan edustaneeseen fasismiin. Niinpä verrattuna muihin voittajavaltioihin ei Neuvostoliitossa annettu tämän sodan jäädä pelkäksi muistoksi ja historiaksi sodanjälkeisille sukupolville, vaan sen symbolisen sisällön voima pyrittiin säilyttämään osana jokahetkistä neuvostotodellisuutta esim. voitonpäivän (9.5.) näyttävällä juhlinnalla.³⁴

Siten menneisyys legitimoii nykyisyyden ja ennen kaikkea Neuvostoliiton suurvalta-aseman. Tulevaisuus oli siintänyt puolestaan loistavana, sillä ideologian mukaisesti sosialismin tuli kehittyä ennen pitkää ihmiskunnan kehityksen korkeimmalle asteelle eli kommunismiin³⁵. Gorbatshovin noustessa valtaan valtioidentiteetti tarvitsi kuitenkin vahvistusta sekä ulkoisten että sisäisten paineiden hillitsemiseksi. Suurvalta-asema oli tippumassa toisen luokan katego-

³² ”Viimeksi kuluneiden seitsemän vuosikymmenen aikana...maamme on taivaltanut vuosisatoihin verrattavan matkan. Takapajuksen puolikolonialistisen ja puolifeodaalisen Venäjän valtakunnan tilalle nousi yksi maailman mahtavimmista valloista... Se on vallankumouksen tulosta. Se on sosialismin ja uuden yhteiskunnallisen järjestelmän hedelmä ja seuraus kansamme tekemästä historiallisesta valinnasta.” Gorbatshov 1987a s. 18

³³ Myös Gorbatshov korosti sitä, kuinka neuvostokansa oli murskannut fasismin, jota Eurooppa ei ollut kyennyt pysäyttämään ja kuinka oma valtio oli kehittynyt supervallaksi kaikista epäilyistä huolimatta. Gorbatshov 1987a s. 45-47

³⁴ Kts. Lane 1987 s. 87-96

³⁵ Uskosta tulevaisuuteen esim. Hrushtshevin puolueohjelma 1961. Tästä aiheesta Service 1989 s. 26-27

riaan, kun asevarustelu Yhdysvaltain kanssa tuntui romahduttavan valtion talouden. Juuri talouden kehittymisellä ja lupauksilla jatkuvasti nousevasta elintasosta oli puolusteltu sisäpolitiikassa harjoitettua inhimillisten vapauksien rajoittamista. 1980-luvun alkupuolelta lähtien lupauksilta alkoi talouden hiipumisen myötä tippua pohja pois ja odotettavissa oli sisäistä tyytymättömyyttä. Niinpä taloudellisen kasvun hidastuessa 1980-luvulla, ei Gorbatshovin valtaannousun aikoihin ollutkaan kyse enää siitä ryhdytäänkö uudistuksiin vai ei. Kysymys oli pikemminkin siitä millaisiksi nuo uudistukset muodostuisivat.³⁶ Tuossa vaiheessa valtioidentiteetin akselilla menneisyys-nykyisyys-tulevaisuus vain menneisyys näyttäytyi sellaisena, josta Neuvostoliitossa voitiin olla ylpeitä.

3.1.2. Uusi vastuu, uusi vapaus

Neuvostoliiton keskusjohdon toimesta 1985 käynnistetyt uudistukset muotoutuivat melko nopeasti omaksi loogiseksi kokonaisuudekseen. Alkuaan uudistukset koettiin tarpeellisiksi pääosin vain talouden sektorilla, mutta pian havaittiin muutosten olevan tarpeellisia laajemmalla yhteiskunnallisessa mittakaavassa³⁷. Taloudellisten ongelmien korjaamiseksi alkuaan tarkoitettu perestroika-ohjelma (uudelleen- / jälleenrakentaminen) laajenikin koskemaan yhteiskunnan uudistamista sen kaikilla tasoilla. Perestroikan tukemiseksi otettiin käyttöön myös termit glasnost (avoimuus, totuus, vapaus keskustella yhteiskunnallisista epäkohdista) ja demokratisointi (vallan hajauttamista keskusjohdolta paikallisille tasoille, kansalaisten aktiivimista päätöksentekokeskusteluun)³⁸.

³⁶ Iivonen 1992b s.66; Iivonen 1989b s. 35

³⁷ Iivonen 1992a s. 12. Tosin Iivonen näkee, että poliittisen järjestelmän demokratisoinnista alettiin keskustella vasta 1987. Gorbatshov puhui kuitenkin jo vuonna 1986 yhteiskunnan demokratisoinnista ja mm. vaalikäytännön korjaamisesta (sitä tosin tarkemmin erittelemättä) - kts. Gorbatshov 1986 s. 79-89.

³⁸ Uudistuspolitiikkaan liittyvien termien kielellisistä merkityksistä tarkemmin Pyykkö 1992 s. 29-42
Vallan hajauttamisesta keskusjohdolta tasavalloille Pravda 30.7.1986

Uudistuspolitiikan tärkeimpänä tavoitteena säilyi kuitenkin taloudellisten ongelmien ratkaiseminen³⁹, sillä juuri ne aiheuttivat tyytymättömyyttä omassa kansassa ja verottivat Neuvostoliiton arvovaltaa maailman toisena supervaltana. Uudistusten uskottiin kuitenkin olevan mahdollisia itse järjestelmää sen enempää muuttamatta. Kuten Gorbatshev asian ilmaisi:

”...miten me pystyisimme myöntämään, että vuoden 1917 vallankumous oli erehdys, että sitä seuranneet seitsemänkymmentä vuotta elämässämme toineen, ponnisteluineen ja taisteluineen olivat nekin pelkkää virhettä ja että me olimme koko ajan menossa `väärään suuntaan`? Ei, tiukka ja puolueeton pitäytyminen historiallisissa tosiasioissa jättää jäljelle vain yhden johtopäätöksen: juuri sosialistinen vaihtoehto on nostanut aiemmin takapajuksen Venäjän `oikealle paikalleen` - paikalle, joka Neuvostoliitolla nykyään on koko ihmiskunnan edistyksessä.”⁴⁰

Niinpä uudistukset tuli tehdä järjestelmän sisällä, mutta kun rakenteita ei voitu muuttaa, niin oli muutettava asennoitumista järjestelmää ja sen luomia mahdollisuuksia kohtaan. Kommunismiin tähänneiden järjestelmien piirissä tehtyjä uudistuksia onkin pidetty perusluonteeltaan kaksijakoisina ja vastakkaisina. Tämän näkökulman mukaan uudistuksilla pyrittiin ensinnäkin elvyttämään ja ylläpitämään vallitsevaa valta- ja omaisuusjärjestelmää. Kuitenkin samaan aikaan järjestelmää pyrittiin myös muuttamaan alkuperäisiä ideologisia periaatteita unohtamatta. Siten ristiriita syntyi paineista järjestelmän yhtäaikaiseen muuttamiseen ja ylläpitämiseen.⁴¹ Ei olekaan yllättävää, että koko neuvostohistorian ajan ongelmat nähtiin johtuviksi eritoten yksilöiden tai ryhmien tekemistä päätöksistä, jolloin luonnollisestikaan edelliset johtajat eivät saaneet suurta arvostusta osakseen. Näin kävi Stalinille Hrushtshevin toimesta ja Hrushtsheville puolestaan Brezhnevin toimesta. Järjestelmässä ei nähty vikaa, mutta siihen oli tuotu eri aikoina vieraita elementtejä, joiden vuoksi se ei päässyt toimimaan parhaalla mahdollisella tavalla.

³⁹ Gorbatshev 1986 s. 42-65; ibid 1987a s. 28-30; ibid 1989 s. 19

⁴⁰ Gorbatshev 1987a s. 46-47

⁴¹ Sakwa 1990 s. 26 Tähän liittyy mielestäni myös näkemys vallinneesta uskosta maailman muuttumattomuuteen ja johtajan kuolemattomuuteen, jolloin yhteiskunnan elementit johtajineen, instituutteineen ja nor-

Tätä kaavaa noudatti myös Gorbatshov. Syyt vallinneeseen tilanteeseen löytyivät menneisyyden valinnoista, jotka olivat aikanaan olleet hyväksyttäviä, mutta niiden muuttuminen pysyviksi dogmeiksi merkitsi kehittyvän yhteiskunnan tarpeiden jäämistä taka-alalle. Täten sosialismi oli päässyt vääristymään todellisesta luonteestaan. Näistä todellisista periaatteista oli Gorbatshovin mukaan lipsuttu historian saatossa ja erityisesti Stalinin ja Brezhnevin aikana. Siten voitiin myös perustella sitä, että todellinen sosialismi oli edelleen kykenevä ratkaisemaan ne ongelmat, joita erilaiset vääristymät sen menneessä toteuttamisessa olivat saaneet aikaan.⁴² Niinpä oli vain löydettävä sosialismin ja sitä kautta myös Neuvostoliiton todellinen olemus, jolloin tulevaisuus olisi näyttäytynyt jälleen valoisana.

Alkuaan uudistusten suurimmaksi esteeksi arveltiin vanhoillisten eli yhteiskuntajärjestelmän muuttumattomuuden puolesta puhujien mahdollista vastustusta. Siksi Gorbatshov pyrki lisäämään kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia ja hakemaan kansalta tukea uudistuspolitiikalleen. Tätä varten otettiin työkaluiksi glasnost⁴³ ja demokratisointi. Uudella avoimuudella ja keskustelulla yhteiskunnallisista epäkohdista, sekä vallan ja vastuun siirtämisellä ylhäältä alaspäin pyrittiin ennen kaikkea pönkittämään Gorbatshovin mahdollisuuksia toteuttaa omaa uudistuspolitiikkaansa lupaamalla samalla kansalle entistä suurempaa vapautta.

Tämä nosti kuitenkin Gorbatshovin eteen kaksi ongelmaa. Toinen oli se, että pyrittäessä tehokkaampaan yhteiskuntaan, täytyi myös ihmisille antaa lisää vapauksia, minkä arveltiin voivan heikentää keskusjohdon vaikutusvaltaa. Toinen ongelma oli puolestaan avoimuus, sillä salliessaan yhteiskunnallisten epäkohtien, totuuden ja historian valkoisten aukkojen uu-

meineen koettiin liikkumattomiksi. Tämä oli kuitenkin huomattavassa ristiriidassa ideologian alkuperäisen tarkoituksen eli jatkuvan kehityksen ja edistyksen ajatuksen kanssa. Kivinen 198 s. 76

⁴² Gorbatshov 1987a s. 17-28, 41-49. Tosin Brezhneviä ei mainita nimeltä, mutta ajalliset viittaukset kohdistuvat hänen johtajuuskautensa virheisiin

⁴³ Uudistuspolitiikan ja taloustilanteen vahvistamisen ohella yhtenä syynä avoimuspolitiikalle on pidetty myös maailman pienenemistä teknisen kehityksen myötä, jolloin osa neuvostokansalaisista alkoi ulottua läntisten radiokanavien kuuluvuuspiiriin. Tämä lisäsi painetta neuvostotiedotukselle tuottaa tehokkaampaa ja laadukkaampaa informaatiota erilaisista asioista ja tapahtumista, jotta kansalaisten usko omaan tiedotusjärjestelmään olisi säilynyt. Tolz 1993 s. 192-195. Kts. tästä esimerkkinä The Current Digest of the Soviet Press (tästä lähtien CDSP) 40:9, s. 21:1 (Pravda 1.3.1988) - NL:n ulkoministeriön protestista Yhdysvalloille sen hallituksen radioaseman, Voice of America, lähetysten turmiollisesta luonteesta.

delleenarvioinnin se saattoi samalla kiihdyttää kansallistunteen kasvua monikansallisessa Neuvostoliitossa ja haitata näin liittovaltion yhtenäisyyttä.⁴⁴ Jo tuolloin lännessä pidettiin ilmeisenä, että avoimuutta ei pystyttäisi kontrolloimaan täydellisesti keskusjohdon taholta. Mitä ilmeisimmin myös Gorbatshov siis odotti, että glasnostin tuomat pitkän aikavälin hyödyt modernisoituvan yhteiskunnan ja Neuvostoliiton kansainvälisen arvostuksen kohoamisen muodossa olisivat kumonnet riskit epävakaudesta ja yhteiskunnallisesta kuohunnasta.⁴⁵

Avoimuuden roolikin oli kaksijakoinen. Toisaalta se määriteltiin jopa itsenäiseksi tekijäksi, jota tarvittiin, kuten ihmiset tarvitsevat ilmaa, riippumatta NKP:n asenteesta. Toisaalta avoimuuden mukanaan tuoman kritiikin tuli olla sosialismin vahvistamisen puolesta vastuunsa tuntevaa. Gorbatshovin neuvonantaja Aleksander Jakovlev nimitti esimerkiksi tätä prosessia ”liikkeenä vapauteen ja vastuullisuuteen, liikkeenä kohti erityistä sosiaalista itsetuntoa avoimen yhteiskunnan oloissa”.⁴⁶ Paluu leninistisiin periaatteisiin ei merkinnyt siten rannatonta avoimuutta, vaan vastuuta sosialismin kehittämisestä.

Siten perestroikaa, glasnostia ja demokratisointia voidaan pitää poliittisina ohjelmina, jotka eivät olleet itsessään päämääriä. Niihin ei olisi pyritty, jollei Neuvostoliiton taloudellinen tila olisi ollut huono. Täten esim. glasnost ei muodostanut alusta alkaen selkeää päämäärää muodossa mahdollisimman suuri avoimuus, julkisuus ja totuudellisuus, vaan sitä käytettiin työkaluna sosialismin vahvistamiseen keskusjohdon ehdoilla. Niinpä esimerkiksi Kremlin päätösten on katsottu olleen aina kesään 1988 asti avoimuuden rajojen tavoittamattomissa⁴⁷. Yhteiskunnassa oli siten edelleenkin kiellettyjä alueita, joille ei ollut sopivaa tunkeutua. Avoimuus oli siten riippuvaista NKP:n asenteesta.

⁴⁴ Clemens, Jr. 1991 s. 74; Smith 1994 s. 128

⁴⁵ Gross 1987 s. 77

⁴⁶ Jakovlev 1988 s. 8; Kts. myös Gorbatshov 1987a s. 39-41, 82-88

⁴⁷ Tolz 1993 s. 197

3.2. LIETTUAN KANSALLINEN HERÄÄMINEN 1988-1989

3.2.1. Passiivinen alku

Lähtökohtaisesti kaikilla kolmella Baltian kansalla eli liettualaisilla, virolaisilla ja latvialaisilla oli hyvät mahdollisuudet pyrkiä tukemaan sekä yhteiskunnallisia uudistuksia että omia etuja verrattuna moniin muihin neuvostokansoihin. Niillä ei ollut ehtinyt kuluu omasta itsenäisyyden ajasta kauaakaan, joten se oli hyvässä muistissa itsenäisyyden ajalla eläneillä ihmisillä. Lisäksi baltialaisten ei tarvinnut etsiä omaa maantieteellistä aluettaan esimerkiksi Krimin tataarien tapaan, eikä heitä oltu pakotettu kyrillisten aakkosten käyttöön⁴⁸. Siten heidän kansallinen identiteettinsä oli vahvempi kuin monilla muilla neuvostokansoilla. Tätä tuki sekin, että Baltian tasavallat olivat taloudellisesti kehittyneimpien ja parhaiten toimeentulevien neuvostotasavaltojen joukossa, jolleivät jopa aivan kärjessä⁴⁹.

Kuitenkin vielä alkuvuodesta 1988 Liettua oli varsin rauhallinen neuvostotasavalta, jossa elämä ei ollut radikaalisti muuttunut. Uudet tuulet saapuivat sinne siten myöhemmin kuin Viroon ja Latviaan, joissa aktiivinen toiminta yhteiskunnallisten epäkohtien ja samalla kansallisten etujen parantamiseksi oli käynnissä jo vuoden 1987 puolella⁵⁰. Syinä tälle hitaudelle verrattuna naapureihin on pidetty kolmea asiaa. Ensinnäkin epäluottamus Gorbatshovin uudistusten tuloksellisuuteen esti niiden soveltamista käytäntöön. Tässä oli taustalla tietynlainen kyllästyminen keskusjohdon kautta aikojen jatkuvasti lanseeraamiin uudistuksiin, jotka eivät olleet kuitenkaan koskaan asioita radikaalisti muuttaneet (vrt. em. järjestelmän säilyttämisen ja muuttamisen ristiriita edellinen). Toisekseen Liettuan demografisesta tilanteesta johtuen tasavallassa ei ollut syntynyt samanlaista tarvetta kansallisten etujen esiin nostamiseksi kuin Virossa ja Latviassa (kts. Taulukko 1). Kolmantena syynä on pidetty puolestaan liettualaisten kommunistijohtajien konservatiivista asennoitumista etenkin avoimuutta ja

⁴⁸ Clemens, Jr. 1991 s. 98

⁴⁹ Tästä mm. Schroeder 1990 s. 43-56

⁵⁰ Toiminta keskittyi Virossa etenkin talous- ja ympäristökysymyksiin ja Latviassa ympäristö-, ihmisoikeus- ja historiakysymyksiin. Näistä tarkemmin mm. Gerner 1993 s. 70-93

historian uudelleenarviointia vastaan.⁵¹ Tosin tässä suhteessa Liettuan tilanne ei vielä alkuvuodesta 1988 niin radikaalisti eronnut Virosta tai varsinkaan Latviasta.

Näistä kolmesta syystä voimakkaimpana oli epäluottamus uudistusten tuloksellisuuteen tai toisin sanoen epätietoisuus Moskovan keskusjohdon todellisesta poliittisesta suunnasta. Ongelma perustui siihen, että NKP oli liittovaltion ainoa sallittu puolue, jolloin poliittiset linjanvedot tehtiin puolueen sisällä. Niinpä verrattuna demokraattiseen monipuoluejärjestelmään, jossa puolueilla on tietyt linjaukset, joille ne hakevat vaaleissa kannatusta ja joita ne vaalien jälkeen todennäköisesti myös noudattavat, ei Neuvostoliitossa poliittisen linjan ennustettavuutta päässyt tältä pohjalta syntymään. Paras tapa vallitsevan linjauksen arviointiin syntyikin tulkitsemalla sekä johtajien pitämiä puheita että NKP:n valvonnassa olleiden julkisten tiedotusvälineiden tapoja ilmaista asioita. Nähdäkseni siis liettualaisten epäluuloisuudessa oli kyse sallitun ja ei-sallitun rajojen tunnistamattomuudesta uudessa avoimuuden ilmapiirissä.

Keväällä 1988 nousi Liettuassa esiin kaksi tapahtumaa tässä suhteessa. Ensimmäinen näistä oli Neuvostoliiton presidentin Andrei Gromykon vierailu tasavallassa helmikuun alkupuolella. Hänen viestinsä liettualaisille olivat uudistusten puolesta puhuvia, mutta yhtä selkeästi hän esitti myös sen, ettei neuvostovallan asemaa Liettuassa sopinut kyseenalaistaa samalla tavalla kuin jotkut ”hullut” ulkomailla, jotka eivät ymmärtäneet, että neuvostovalta oli tuolloin Liettuassa voimakkaampi kuin koskaan ennen.⁵² Vaikka hän puhuikin ulkomailla olevista harhautuneista, niin viestin voi ymmärtää ennen kaikkea varoitukseksi olla seuraamatta

⁵¹ Vardys 1997 s. 97-98; *ibid* 1991 s.12; Girnius 1991 s. 57-69. Esimerkkinä konservatiivisesta asenteesta mm. LiKP:n keskuskomitean sihteerin Lionginas Sepetiksen haastattelu huhtikuussa 1988, jossa hän tuomitsi kansallistunteiden nostattajat ekstremisteiksi ja neuvostojärjestelmän vastustajiksi. LiKP:n pääsihteeri Ringaudas Songaila puhui puolestaan NKP:n 19. puoluekokouksessa kesäkuussa 1988 epävirallisista järjestöistä sosialismille vieraiden näkemysten edistäjinä. Kts. Sepetis: CDSP 40:17 s. 8:1 (Moskovskiyev novosti 17.4.1988). Songaila: CDSP 40:33 s. 12:1 (Pravda ja Izvestia 2.7.1988).

⁵² Pravda 6.2.1988.

Gorbatschovkin oli puhunut vuotta aiemmin Latvian ja Viron vierailullaan samaan sävyyn rinnastaen Baltian maiden ja Neuvostoliiton kehityksen toisiinsa ja arvostellen lännessä olevia emigrantteja, jotka halveksivat baltialaisten saavutuksia neuvostokansojen joukossa - kts. Liivak 1990 s. 379

Neuvostoliiton sisällä tapahtuneita kansallistunteiden nousuja. Näistä Liettuaa lähimpänä olivat latvialaisten vuoden 1987 aikana järjestämät mielenosoitukset⁵³.

Toinen tapahtuma oli puolestaan ns. *Nina Andrejevnan* -kirje *Sovetskaja Rossija* -lehdessä maaliskuun puolivälissä. Siinä moitittiin Neuvostoliittoa syntyneitä kurittomuutta, ideologista sekaannusta ja menneisyyteen uudelleen arviointien muodossa kohdistunutta hyökkäystä. Kirje toi esiin vanhoillisten huolen uudistuksiin ja Neuvostoliiton kehityssuuntaan, mutta heidän asenteet ja näkökulmat tuskin yllättivät ketään. Merkittävää tapahtumassa oli se, että keskusjohdon vastine tälle kirjoitukselle ilmestyi Pravdassa vasta vajaan kuukauden kuluttua. Tämä tulkittiin epäröinniksi Gorbatschovin puolelta ja aiheutti arveluja hänen liukumisestaan maltillisempaan suuntaan uudistusten suhteen.⁵⁴ Kyse oli siis traditiosta tulkittaessa keskusjohdon sisällä vallinnutta suuntausta julkisissa tiedotusvälineissä käydyssä keskustelun kautta.

Kaikki nämä synnyttivät epäilyjä uudistusten suhteen. Toisaalta liettualaisten passiivisuus oli myös yllättävää, sillä olivathan toisinajattelijat toimineet varsin aktiivisesti aina 1970-luvulta lähtien, ja suuri määrä kansalaisiakin oli osallistunut erilaisiin vetoomuksiin eritoten uskonnollisten oikeuksien puolesta. Toki aktiivisuutta voidaan pitää myös jonkinlaisena venttiilinä, minkä kautta paineet uudenlaiseen toimintaan pysyivät pienemmällä tasolla naapureihin verrattuna.

⁵³ Näistä esim. Trapans 1991a s. 25-41. Mielenosoituksia oli Liettuassakin, mutta ne olivat merkitykseltään varsin pieniä vielä 1987.

⁵⁴ Gerner 1993 s. 95-96; Lieven 1993 s. 223

3.2.2. Liettualaiset uudistusten tukijoina: Sajudis syntyy

Sitten kun liikehdintä alkoi, muodostui Liettuaassa ja myös kahdessa muussa Baltian maassa kansallisuusliikehdinnän vahvimaksi kanavaksi ns. kansanrintama. Liettuaassa sen nimeksi tuli Sajudis = Lietuvos Persitvarkymo Sajudis (Liettualainen uudistusliike tai Liettualainen liike perestroikan tukemiseksi). Kuitenkin jo ennen Sajudiksen syntyä tapahtui paljon sellaista, mikä oli tukemassa uuden yhteiskunnallisen tietoisuuden syntyä. Vuoden 1987 aikana oli näet syntynyt jo monia ryhmittymiä, joita kutsuttiin epävirallisiksi yhdistyksiksi. Useimmat niistä syntyivät ns. yhden asian liikkeinä, kuten esimerkiksi historian opiskelijoiden muodostama *Talka* (apu / tuki), jonka päämääränä oli historiallisten monumenttien suojeleminen, tai *Zemyna* (liettualainen maan jumalatar), jonka synnyn taustalla oli huoli luonnonsuojelullisista asioista ja eritoten Ignalinnan ydinvoimalan vaikutuksista ympäristön saastumiselle. Näissä ryhmissä käytyjä keskusteluja on pidetty tärkeinä tekijöinä aivan uudenlaisen yhteiskunnallisen tietoisuuden voimistumiselle.⁵⁵

Sajudis syntyi puolestaan touko-kesäkuun vaihteessa 1988. Tapahtumaa pidettiin Viron⁵⁶ esimerkin innoittamana ja syntymisen perustaksi koettiin erityisesti kaksi syytä. Ensimmäinen oli Liettuan kommunistisen puolueen LiKP:n kokousedustajien valinta NKP:n 19. puoluekokoukseen Moskovaan kesä-heinäkuun vaihteessa 1988. Keskusjohdon tarkoituksena oli, että muutkin kuin puolue-edustajat olisivat voineet osallistua keskusteluun lähetettävistä ehdokkaista ja Moskovassa esille otettavista asioista. Liettuan älymystöpiirit, osallistuttuaan keskusteluun varsin aktiivisesti, pettyivät kun LiKP 28.5.1988 julkisti ehdokaslistansa. Se sisälsi näet pääasiassa vanhoillisiksi luokiteltavia nimiä. Lisäksi itse päätöksentekoprosessia pidettiin glasnostin ja perestroikan hengen, sekä NKP:n keskuskomitean ohjeiden vastaisena, koska paikallinen puoluejohto oli tehnyt päätökset omassa keskuudessaan⁵⁷.

⁵⁵ Senn 1990 s. 38-39

⁵⁶ Viron ja virolaisten johtavasta roolista tuohon aikaan kts. Gerner 1993 s. 70-93; virolaisten toiminnasta ja tunnelmista kts. Diuk 1990 s. 110-117

⁵⁷ Katsottiin, että edustajat oli valikoitu valitsemisen sijaan. Kts. Senn 1990 s. 57

Toinen syy Sajudiksen syntyprosessille oli Moskovasta kesäkuun alussa saatu päätös kemianteollisuuden laajentamisesta Liettuassa, mikä olisi toteutuessaan merkinnyt lisäuhkaa jo ennestään saastuneille alueille ja aiheuttanut uusien venäläistyöläisten siirtymisen tasavaltaan nostaten siten venäläisten suhteellista väestöosuutta. Tämä soti mitä ilmeisemmin älymystön ymmärtämää perestroika-käsitettä vastaan, sillä kevään aikana he olivat esittäneet toiveen nimenomaan siitä, että 19. puoluekokous olisi lujittanut tasavaltojen suvereenisuutta suomalla niille laajemmat oikeudet omien alueidensa taloudelliseen hallintaan ja tukemalla niiden kansallisten kulttuurien kehittymistä.⁵⁸

Sajudiksen synnyn lähtökohtana voidaan pitää kuitenkin Gorbatshovin halua kannustaa etenkin älymystön mukaantuloa perestroikan tukijoukoiksi. Hänen mielestään yksi tekijä Neuvostoliitossa vallinneeseen lamaannukseen oli siinä, että yhteiskuntatieteet oli alistettu palvelemaan ideologista propagandaa vaihtoehtokeskustelun, luovuuden ja ideoiden kustannuksella. Siksi Gorbatshovin pyrkimyksenä oli rohkaista älymystöä mukaan yhteiskunnalliseen keskusteluun ja synnyttää näin uutta sosialistista pluralismia lisäämällä demokratiaa ja sosialismia vaikkakin keskusjohtoisuuden periaatteiden pohjalta.⁵⁹

Vaikka Sajudis perustettiin liikkeeksi, jonka tarkoituksena oli toimia yleisliittolaisten rakennelmien sisällä ja uudistusten periaatteiden mukaan, niin sen päämäärät alkoivat erota varsin pian Gorbatshovin vastaavista. Liikkeen toiminnan kehittämiseksi sille valittiin 36 -jäseninen aloiteryhmä alkukesästä 1988, joka puolestaan jakautui ohjelman aikaansaamiseksi yhteiskunta-, kulttuuri-, talous-, laki-, luonnonsuojelu- ja kansallisten suhteiden komissioon. Kesäkuun puolivälissä komissiot esittivät alustavan ohjelman Sajudikselle⁶⁰.

⁵⁸ Senn 1990 s. 55-58; Vardys 1989 s. 56-57

⁵⁹ Gorbatshov 1987a s. 22, 37-41. Myöhemmin Gorbatshov totesi tienneensä alusta alkaen, että älymystö oli merkittävä tekijä ihmisten saamisessa perestroikan taakse - kts. Gorbachev 1997 s. 213

⁶⁰ Ryhmän kokoonpano ja alustava ohjelma: Senn 1990 s. s. 62-64 ja 283-284

Yhteiskuntakomissio esitti mm. nomenklaturan⁶¹ eli byrokraattisen neuvostoeliitin etuoikeuksien poistamista. Merkittävää tässä oli se, että nyt puhuttiin avoimesti yhteiskuntaluokasta, jolla oli selviä etuoikeuksia neuvostoyhteiskunnassa. Neuvostoliittohan oli marxistisen-leninistisen näkökannan mukaan yhteiskunta, jossa työväestöllä, talonpojilla ja älymystöllä ei ollut luokkavastakohtia. Siten nomenklaturan olemassaolo oli ideologisesti arka asia, mikä oltiin pyritty pitämään mahdollisimman näkymättömissä ja peräti salassa.⁶² Gorbatschovkin puhui byrokratian vähentämisestä, mutta ei luokkavastakohtaisuudesta. Pikemminkin vika oli hänen mukaansa siinä, että ihmiset jakaantuivat epärehellisiin ja rehellisiin, joista ensin mainitut olivat käyttäneet hyväkseen järjestelmää häikäilemättömästi, mutta heitä oli niin johtotasolla kuin tavallisissa kansalaisissakin.⁶³

Kulttuurin ja kansallisten suhteiden alalla sajudislaiset näkivät puolestaan tärkeiksi mm. Liettuan kulttuuriperinnön suojelemisen, kansallisen historian ja tärkeiden dokumenttien palauttamisen julkisuuteen, sekä liettuan kohottamisen tasavallan viralliseksi kieleksi. Gorbatschov näki taasen perestroikan olevan huolenpitoa kulttuurista ja hengenelämän rikkaudesta niin, että se hyödytti jokaista yksilöä ja koko yhteiskuntaa. Talouden alalla Gorbatschov puhui puolestaan epämääräisesti tieteellis-teknisen kumouksen saavutusten yhdistämisestä suunnitelmatalouteen sekä innovaatioiden ja sosialistisen yritteliäisyyden rohkaisemisesta. Sajudiksen ohjelmassa puhuttiin samaan aikaan puolestaan hintareformista sekä Neuvosto-Liettuan taloudellisesta ja poliittisesta omavaraisuudesta.⁶⁴

Nämä esimerkit osoittavat sen, että kun Gorbatschov esitti perestroikan hyvinkin eri tavoin tulkittavissa olevassa muodossa, niin Sajudiksen aloiteryhmä pyrki löytämään jo konkreetti-

⁶¹ ”Nomenklatura on lista korkeimmista asemista; eri puoluekomiteat arvioivat ehdokkaat, sekä suosittelevat ja antavat heille vahvistuksen näille paikoille. Nämä puoluekomiteoiden nomenklatuura jäsenet voidaan vapauttaa tehtävistään ainoastaan heidän komiteoidensa valtuutuksesta. Henkilöt, jotka on valittu nomenklatuuraan, ovat avainasemissa.” - Partijnoje stroitel `stvo. Ucebnoje posobije. Moscow, 1981, s. 300. - Voslensky 1984 s. 2 mukaan. Voslensky katsookin, että nomenklatuuran käsite sisältää sekä listan avainasemista että myös ne viranomaiset, jotka niissä toimivat. s.2

⁶² Voslensky 1984 s. 1-11. Myös Gorbatschov puhui siitä, kuinka huolenpito työväenluokan, talonpoikaiston ja sivistyneistön liiton lujittamisesta oli NKP:n politiikan kulmakivi. Gorbatschov 1986 s.73

⁶³ Gorbatschov 1987a s. 17-39.

⁶⁴ Senn 1990 s. 62-63; Gorbatschov 1987a s. 37-38; ibid 1987b s. 77-78

sia välineitä perestroikan tukemiseksi Liettuassa. Siten myös rajattiin omaa tulkintaa siitä, mitä perestroikan tarjoamilla mahdollisuuksilla ymmärrettiin. Tarkoitus ei ollut kuitenkaan määritellä perestroikaa uudestaan, vaan tukea Gorbatshovin perestroikaa. Kysymys tulevasta koski tuossa vaiheessa siten sitä, kuinka nämä uudet aloitteet otettaisiin vastaan sekä NKP:n keskusjohdon että myös LiKP:n paikallisjohdon toimesta.

On kuitenkin huomattava, ettei Sajudiksen piiristä alusta alkaen pyritty ajamaan itsenäisyyttä Liettualle. Itse asiassa siinä vaiheessa, kun keskusteluun syksyn 1988 mittaan alkoi yhä useammalta suunnalta ilmaantua puheita mahdollisesta Neuvostoliitosta eroamisesta ja itsenäisyydestä, niin aloiteryhmään kuulunut ja sittemmin liikkeen johtoon noussut Vytautas Landsbergis ilmaisi kannattavansa ilmaisua itsemäärääminen. Syyksi hän selitti sen, että Neuvostoliiton tulevaisuuden kuva Moskovana esittämänä oli niin lupaava, että liettualaiset varmaankin haluaisivat olla mukana siinä.⁶⁵

Samaan aikaan täytyy kuitenkin nähdä selkeästi myös se, ettei sosialistista järjestelmää sellaisenaan myöskään pidetty itse tarkoituksena liettualaisten uudistusmielisten toimesta. Tässä oli tärkeä ero Gorbatshovin näkemyksiin heti alusta alkaen. Onkin katsottu, että siinä missä Gorbatshov ajoi alusta lähtien pluralistista sosialismia, pitäen siis itse sosialistista järjestelmää peruuttamattomana ja itseisarvoisena, niin liettualaiset pyrkivät saavuttamaan pluralistisen yhteiskunnan, jonka tavoitteluun kuuluivat esimerkiksi ehdotukset talousuudistuksista koskien yksityisomistusta⁶⁶. Kariikoiden voisi sanoa, että Gorbatshoville kelpasi kaikki uudistukset, kunhan ne istuivat sosialistiseen järjestelmään ja NKP:n valta-aseman säilymiseen, kun taas liettualaisille kävi kaikki uudistukset, joita kansalaiset oikeasti halusivat.

Kaiken kaikkiaan Sajudiksen alkusuuntauksen voisi määritellä luonteeltaan neuvostoliittolaisiksi. Huomionarvoista tilanteesta oli kuitenkin se, ettei aloiteryhmän eri komissioiden valmistelemaa ohjelmaa tarkoitettu liikkeen viralliseksi kannanotoksi, vaan pelkästään kes-

⁶⁵ Tuolloin käytetyistä ilmaisuista ja Vytautas Landsbergisin näkemyksistä kts. Senn 1990 s. 151-152

⁶⁶ Vardys 1991 s. 12

kustelun pohjaksi jatkoa ajatellen. Lisäksi on otettava huomioon se, ettei Sajudis ollut heti syntyhetkiltään lähtien suinkaan voimakas yhteiskunnallinen vaikuttaja, vaan pikemminkin lähes huomaamaton epävirallinen järjestö. Sen saavuttama julkisuus ei muodostunut suureksi ja esimerkiksi lehdistössä järjestöä tuskin edes noteerattiin. Niinpä onkin katsottu, että liikkeen syntymisen jälkeiset pari kuukautta kuluivat lähinnä oman tunnettavuuden ja identiteetin luomiseen ja sitä kautta taisteluun olemassaolosta.⁶⁷

3.2.3. Historian valkeat aukot ja yhteiskunnan moraalit

Liettualaisten identiteettikriisin voi katsoa olleen olemassa koko sen ajan, jolloin tasavalta kuului osaksi Neuvostoliittoa⁶⁸. Kuitenkaan liettualaiset eivät lähteneet ratkomaan ongelmiin oma-aloitteisesti, vaan aloitteet tulivat ensin Neuvostoliiton keskusjohdon suunnalta ja niihin tarttumalla päästiin Liettuassa purkamaan kysymyksiä: Ketä me olemme ja mitä haluamme olla? Siten liettualainen identiteettikriisi realisoitui Neuvostoliiton valtiollisen identiteetin horjumisen mukanaan tuomassa tilanteessa.

Siksi siinä, missä Neuvostoliittoa kosketti ensisijaisesti valtiollisen identiteetin kriisi, oli liettualaisille kysymys kansallisen identiteetin⁶⁹ etsinnästä ja uudelleen määrittelystä. Tähän antoi mahdollisuuden glasnost ja siihen liittynyt päämäärä historian valkeiden aukkojen täyttämistä. Tämä merkitsi historian nostamista uudelleen todelliseksi tieteksi. Todelliseksi tieteksi siksi, että eräiden neuvostohistorioitsijoiden mukaan heitä oli aiemmin tarvittu pel-

⁶⁷ Senn 1990 s. 61, 72-73

⁶⁸ Ns. Prinsessa Ruusunen -teoria kansallisuusongelmista Neuvostoliitossa. Sen mukaan kansallisuusongelmat olivat olleet olemassa koko neuvostovaltion ajan ja perestroika mahdollisti niiden esille tulon. Iivonen 1992 b s. 157

⁶⁹ Kansallinen identiteetti on eräs kollektiivisen identiteetin muoto, jossa kansakunta määrittelee itsensä, sen mitä se on ja mitä se ei ole. Yleensä tämä tapahtuu suhteessa tuttuihin maihin ja kansoihin. Kansallisen identiteetin kohdalla historia opettaa meille sen, mitä me juuriltamme olemme. Lehtonen 1997 s. 26-30; Kaunismaa 1997 s. 42-45

kästään vääryyksien oikeuttamiseen.⁷⁰ Tässä prosessissa oli kyse yleisliittolaisella tasolla siis todellisen Neuvostoliiton löytämisestä. Tämä ei voinut tarkoittaa vähempää kuin rehellisen, avoimen ja kaikille kansallisryhmille tasapuolisen valtion, tai ainakin tällaisen valtion perusteiden etsimistä historiasta. Tämä päämäärä vaati kuitenkin sen, että itse tuolloisen neuvostovaltion oli kuljettava kohti rehellisyyttä, avoimuutta ja tasapuolisuutta ollakseen esimerkiksi jostain sellaisesta, mihin marxismi-leninismissä alkujaan olisi itse asiassa tähdättykin.

Liettualaisille historian uudelleenarviointi antoi kuitenkin mahdollisuuden kysymykseen siitä, milloinka Liettua oli ollut todellisimmillaan eli sellaisena kuin liettualaiset maansa halusivat määritellä, joten kansallisen identiteetin kriisiin sisältyi kysymys myös valtiollisesta identiteetistä. Lähinnä kysymys oli siitä, oliko Liettua ollut todellisimmillaan maailmansotien välisenä itsenäisyyden aikana, vai edustiko sitä aika neuvostotasavaltana.⁷¹ Neuvostoajan virallisen historiankirjoituksen mukaan, johon mm. LiKP:n johtajana kuolemaansa (syksyllä 1987) saakka toiminut Petras Griskevicius⁷² tukeutui, maailmansotien välinen Liettua oli edustanut kansalle vierasta porvarillista nationalismia. Liettuassa itsenäisyyden aikana vaikuttaneen fasistiseksi kuvatun hallituksen katsottiin riistäneen kansaa, aiheuttaneen liettualaisen kulttuurin taantumista ja lopulta pyrkineen liittämään maan osaksi Natsi-Saksaa. Ainoastaan liettualaisten kommunistien johdolla toimineen työväestön päättäväisyys mahdollisti liettualaisen itsenäisyyden säilyttämisen, mikä tapahtui sosialistisen vallankumouksen kautta rauhanomaisesti kesä-heinäkuussa 1940.⁷³ Tulkinnan mukaan liettualaisuus säilytti omimman olemuksensa juuri sillä, että maa liittyi Neuvostoliittoon. Mikäli Liettua olisi puolestaan liittynyt Saksaan, olisi se merkinnyt loppua liettualaisuudelle.

Tässä on ensi näkemältä ristiriita, mutta sitä selittää tulkinnan perustuminen marxismleninismin käsitykseen kansan tahdosta. Se perustui Jyrki Iivosen ja Jukka Tolosen esittämän

⁷⁰ Kts. tästä O' Meara 1989 s. 121-127

⁷¹ Kts. Senn 1990 s. 1-4

⁷² Vardyn 1991 s. 12 mukaan Griskeviciuksen tulkinta glasnostista oli varsin kapea-alainen, koska kaikkia historiallisia tapahtumia tuli Griskeviciuksen mukaan arvioida luokka-asetelman mukaan. Lisäksi julkinen kritiikki ei saanut tämän tulkinnan mukaan olla esteenä harmonisille kollektiivisille ponnisteluille.

⁷³ Griskevicius 1987 s. 15-16

tulkinnan mukaan Rousseau'n alunperin kehittämään yleistahtoon (*volonté générale*), joka pyrki toteuttamaan kaikkien yhteisen edun eri asioissa. Rousseauilla yleistahto ei kuitenkaan edusta kaikkien yhteistä tahtoa, sillä varakkaimmilla yhteiskuntaluokilla on ajettavanaan omia etuja, jotka ajavat yhteisen hyvän edelle synnyttäen keskinäistä kilpailua. Alemmissa yhteiskuntakerroksissa ihmisillä ei taasen ole vastaavia etuja puolustettavinaan, jolloin yhteishyvän edistäminen on heidän etujensa mukaista. Samalla tavoin marxismi-leninismissä nähtiin porvarillisesta luokkayhteiskunnasta puuttuvan todellisen kansan tahdon, sillä siellä luokkaintressit ajoivat yhteisen edun edelle. Kansan yhtenäisyys voitiinkin saavuttaa vastaitten, kun yksityiset edut ja vapaudet eivät asettuneet yhteistä etua vastaan, minkä ymmärrettiin tapahtuvan lopullisesti vasta kommunismissa.⁷⁴

Onkin varsin loogista, että marxismi-leninismiin pohjautunut historiankirjoitus tulkitsi Liettuan tilannetta niin, että liettualaisten yhteinen etu, liettualaisten kansan tahto oli päässyt kehittymään eteenpäin neuvostovallan aikana. Siten myös itse liettualaisuus oli säilyttänyt ne piirteensä, jotka se olisi menettänyt, mikäli maa olisi joutunut porvarillista luokkayhteiskuntaa edustaneen Saksan alaisuuteen, koska se olisi merkinnyt yksityisten eli lähinnä fasisin hallituksen etujen asettamista yhteisen edun edelle. Tällä tavalla virallinen historiankirjoitus paitsi legitimoiti neuvostovallan aikaa, niin se myös heitti varjon Liettuan itsenäisyyden ajan päälle leimaamalla sen ajaksi, jolloin kansa ei ollut vallan todellinen haltija.

Gorbatshovin uudistuspolitiikan mukanaan tuoma historian valkeiden aukkojen täyttäminen johti kuitenkin tämän tulkinnan uudelleenarviointiin. Erityisen tärkeäksi nousi juuri ajanjakso 1940-1952, jolloin neuvostovalta oli vakiinnuttanut asemansa Liettuassa. Varsinkin nuorempi sukupolvi oli varsin tietämätön tuon ajan tapahtumista ja siitä, mitä liettualaiset olivat tuolloin tahtoneet ja päättäneet, ja ketä nämä tahtojat ja päättäjät olivat itse asiassa edustaneet. Vaikkakin koulussa historian opetus oli keskittynyt osin omien tasavaltojen erityispiirteiden selvittämiseen, niin sen pääasiallinen tehtävä oli kasvattaa oppilaista marxilais-leniniläisiä kommunisteja. Historianopetuksen tuli siten kehittää nuorisossa marxilais-

⁷⁴ Iivonen & Tolonen 1987 s. 9-20

leniniläinen maailmankatsomus, syvä aatteellinen vakaumus sekä leppymättömyys porvarillisia ideologioita kohtaan.⁷⁵ Niinpä sekaannusta nuoremmalle sukupolvelle aiheutti etenkin se, että vanhempien sukupolvien tarinat erosivat paljon virallisesta historiankirjoituksesta. Näissä kertomuksissa tuon ajan neuvostojoukot leimattiin miehittäjiksi ja liettualaisten massakarkotuksia Siperiaan 1941, 1948 ja 1949 kuvattiin kansanmurhaksi, eikä suinkaan kansaa ja sen etua sortaneiden porvareiden karkottamiseksi.⁷⁶

Kesällä 1988 Liettuassa nousi siten esille kysymys kahdesta moraaliiin liittyvästä asiasta eli totuudesta ja oikeudesta. Nuoremmalle sukupolvelle kummastakin ja vanhemmalle lähinnä jälkimmäisestä. Kyse oli siitä, mitä yhteiskuntafilosofi Michael Walzer on kuvannut moraaliseksi minimalismiksi. Sillä hän tarkoittaa totuuden ja oikeuden puhtaita muotoja, jotka ovat kaikkien ihmisten universaalisti ymmärrettävissä riippumatta kulttuurikontekstista. Siten kyse ei ole eri yhteiskuntajärjestelmien puolustamisesta tai arvostelemisesta, koska jokaista niistä tulee puolestaan tarkastella omien lähtökohtiensa pohjalta.⁷⁷ Liettuassakaan ei kyseenalaistettu maan kuulumista osaksi sosialistista neuvostoyhteiskuntaa, mutta tuo yhteiskunta ei voinut enää elää valheesta ja epäoikeudenmukaisuudesta. Pyrkimys oli siten kehittää neuvostoyhteiskuntaa moraalisesti kestävämmälle pohjalle ja tähän kuului pyrkimys saavuttaa totuus Liettuan liittymisestä osaksi sitä ja liettualaisten todellisesta osallistumisesta tuohon prosessiin kansakuntana. Liettualaisille uudistuksissa oli alussa kysymys siten henkisistä totuuden ja oikeuden puhtaiden muotojen saavuttamisesta, ei niinkään oman maan fyysisen aseman uudelleenarvioinnista.

Tämä suuntaus tuli esille myös kahden muun Baltian maan kohdalla. Itse asiassa kaikkien kolmen maan sisällä syntyneet uudistusliikkeet, kansanrintamat (Eestimaa rahvarinne, Latvijas Tautas Fronte ja Lietuvos Persitvarkymos Sajudis) olivat näkökannoissaan niin lähellä toisiaan, että ne perustivat yhteisen Baltian neuvoston, jonka avulla saatiin aikaan yhteisiä kannanottoja. Toukokuussa 1989 tämä neuvosto antoi julkilausuman, jossa ilmoitettiin pi-

⁷⁵ Ruohonen 1982 s. 103-112

⁷⁶ Senn 1990 s. 4-5

⁷⁷ Walzer 1994 s. 1-19

dettävän uudistusliikkeitä yhdessä laajenevan avoimuuden kanssa ainoina takuina sille, että yhteiskunnan radikaali uudistaminen pysyi katkeamattomassa liikkeessä⁷⁸.

Tämä osoittaa sen, että koko neuvostoyhteiskunnan uudistaminen oli kansanrintamille tärkeä asia. Ne eivät olleet siis ottamassa suinkaan eroa siitä. Toisaalta lausunto osoittaa myös sen, että uudistusten pysyvyydelle ei ollut olemassa itse asiassa minkäänlaisia takuita, koska neuvostoyhteiskunnan keskeinen lainsäädäntö ja poliittinen järjestelmä olivat edelleen ennallaan. Neuvostoyhteiskunnan henkinen vapaus sekä totuuden ja oikeuden puhtaiden muotojen tavoittelu eivät siten olleet turvattuja minkäänlaisilla rakenteellisilla järjestelyillä, vaan niiden kohtalo riippui tuolloin täysin siitä, kuka johti Neuvostoliittoa ja minkälainen paitsi tämän johtajan niin myös hänen valtapiirinsä arvomaailma olisi.

Yhteiskunnan toimivuuden kyseenalaistaminen ei kuitenkaan ollut mitenkään baltialainen ilmiö, vaan myös venäläisten joukoista syntyi jopa pidemmälle menevää ja suurempaa arvostelua kesällä 1988. Moskovan valtion historiallisten arkistojen instituutin johtaja Juri Afanasev nosti tuolloin esille kysymyksen siitä, haluttiinko tuolloisella Stalinin mollauskampanjalla uhrata Stalin henkilönä itse stalinismin pelastamiseksi ideologiana⁷⁹. Afanasev viittasi siis siihen, että itse henkilön mustamaalaamisen sijaan olisi pitänyt keskittyä siihen, kuinka yhteiskuntajärjestelmää tulisi uudistaa, jottei menneisyyden kaltaiseen johtajuuteen voitaisi enää uudelleen ajautua. Myös NKP:n rooli otettiin esille mm. Izvestian päätoimittaja I.D. Laptevin toimesta heinäkuun alussa 1988. Hänen mielestään puolueesta olisi pitänyt kehittää yhteiskunnan henkinen johtaja, jonka olisi tullut keskittyä pääasiassa talouden sekä valtiontoimintojen johtamiseen, koska yhden puolueen resurssit eivät riittäneet kaikkien ongelmien ratkomiseen. Niinpä NKP:n ei olisi tullut enää säilyttää rajoittamatonta rooliaan.⁸⁰

⁷⁸ Vardys 1991 s. 11. Tässä Vardys viittaa Baltian neuvoston vetoamukseen Neuvostoliiton demokraattisille liikkeille 14.5.1989. Vetoamuksen sisällön hän on varmistanut Liettuan tiedotuskeskuksesta New Yorkin Brooklynistä.

⁷⁹ Pravda 25.6.1988. Kirjoitus on vastaus Afanasevin pienemmässä lehdessä esille nostamiin kysymyksiin.

⁸⁰ CDSP 40:32 s. 12:2 (Pravda ja Izvestia 1.7.1988)

Tässä täytyy kuitenkin korostaa, ettei mikään suoranaisesti viittaa siihen, että uudistusmieliset voimat sen kummemmin liettualaisten kuin venäläistenkään keskuudessa olisivat halunneet päästä kerralla eroon uskosta kommunismiin tai sosialistisesta järjestelmästä. Kysymys oli pikemminkin tuon järjestelmän muuttamisesta moraalisesti kestävämmällä pohjalla toimivaksi oikeusvaltioksi, jossa kansalaisten ja järjestöjen oikeudet vapaampaan toimintaan omien näkemysten pohjalta olisivat olleet turvattuja riippumatta siitä, kuka kulloinkin istui Neuvostoliiton johdossa. Lisäksi tähän liittyi valtion rakentaminen leninistiselle pohjalle, mikä merkitsi ennen kaikkea sitä, että keskenään tasa-arvoisten tasavaltojen tuli saada määritellä Neuvostoliitto perustuslain tarkoittamalla tavalla⁸¹.

Tuossa ajattelussa esikuvana voi nähdä kaikuja myös länsieurooppalaisesta kehityksestä, jossa itsenäiset ja suvereenit valtiot olivat pystyttämässä itselleen yhteistä ylärakennetta EY:n muodossa. Neuvostoliitossa kehitys oli avoimuuden ja uudenlaisen kansallistunteen heräämisen myötä kulkemassa näin ollen myös kohti monikansallisuuden luonteen vahvistumista, jolloin keskusjohdon näkökannat yleisliittolaisuuden tärkeydestä tasavaltojen kustannuksella jäivät ajastaan jälkeen, mikä aiheutti ongelmia puolestaan sen omalle asemalle uudistusten johtoelimenä⁸². Gorbatshovin kohdalta onkin sanottu, että sosialistinen pluralismi eli hänen ideansa siitä, että oli olemassa ”sosialistinen valinta”, jonka neuvostokansa oli tehnyt 1917, esti mahdollisuuden vapaaseen politiikan kehittymiseen⁸³.

⁸¹ Esim. Sajudiksen ohjelmallisena päämääränä oli alkuaan Liettuan suvereenisuus leninistisessä Neuvostofederaatioissa. Kts. Vardys 1989 s.57.

Esim. Davis 1978 s. 109 katsoo, että Leninin perintönä Neuvostoliitto oli perustuslailliselta pohjaltaan federaatio, jossa kaikki tasavallat olivat tasa-arvoisia. Siten tasavaltojen jättäminen pelkiksi erilaisten kulttuurien muistomerkeiksi olisi merkinnyt ristiriitaa perustuslain kanssa.

⁸² Walzer 1994 s. 63-67 on ymmärtänyt monikansallisuuden olevan varsinkin idässä joko esidemokraattisen tai antidemokraattisen politiikan lähde. Kuitenkin kansan vetäminen mukaan politiikkaan aiheuttaa sen mukaantulon omine tunnuksineen ja uskomuksineen (kieli, historialliset muistot, tavat jne.), jolloin sen oikeudenmukainen kohtelu ei ole enää mahdollista vanhan poliittisen järjestelmän puitteissa.

⁸³ Robinson 1993 s. 93.

3.2.4. Joukkotapahtumat ja kansallissymbolit

Liettualaisille oman kansallisen identiteetin etsinnässä tärkeiksi tekijöiksi nousivat joukkotapahtumat, joita kesällä 1988 järjestettiin etenkin Sajudiksen toimesta. Suurimpia noista tapahtumista olivat Vilnassa järjestetyt lähetyskokous (24.6) ja vastaanottokokous (9.7) NKP:n 19. puoluekonferenssin osallistujille sekä 23.8 järjestetty Molotov-Ribbentrop -sopimuksen muistotapahtuma. Näiden avulla oli tarkoitus kasvattaa kansalaisten tietoisuutta myös itse Sajudis-järjestöstä ja saada sille laaja kannatuspohja. Tämän voi katsoa toteutuneenkin melko hyvin, sillä arviot ihmismääristä kokouksissa olivat n. 100 000 osallistujaa 9.7 ja jopa 200 - 250 000 23.8, mikä oli n. 5 % kaikista maailman liettualaisista⁸⁴.

Esimerkkinä tuolloisen tilanteen ensisijaisista tuntemuksista käy 9.7.1988 pidetty vastaanottokokous. Pääpaino ei ollut koko ajan niinkään siinä, mitä puoluekonferenssissa oltiin päätetty, vaan esille nousivat liettualaisten tunteita liikuttaneet asiat sekä arvostelu vallinnutta järjestelmää kohtaan, joka oli noussut esille jo kokousedustajia valittaessa. Sajudiksen alkuperäisryhmän jäsenen Sigitas Geda toi esimerkiksi puheessaan n. 100 000 läsnäolijalle ilmi näkemyksen, että massatapahtumien avulla voitiin murtaa Liettuan byrokratia. Lisäksi hän vetosi liettualaisuuteen puhuen sukulaisista ja omasta kotipaikasta, joka oli liettualaisten paikka elää ja kuolla. Kansallishenkisyyttä lisäsi Liettuan rinnastaminen maailman kansakuntiin, joka tulisi selviytymään, kunhan oma perintö lippuineen, kirjoineen, muistomerkkeineen ja kirkkoineen nostettaisiin esiin. Tämä oli Gedan mielestä välttämätöntäkin, sillä kaikki, mitä kosmopolitiikan nimissä oli Liettuassa luotu, oli hirviömäistä. Siksi kansakunnan täytyi löytää oma tie, jonka mukana olisi seurattu omaa kulttuuriperintöä, jotta kansakunta jäisi henkiin.⁸⁵

Joukkotapahtumista merkittävässä osassa olivat myös ympäristöasioihin liittyneet mielenosoitukset. Niitä järjestettiin sekä vihreiden että Sajudiksen toimesta koskien mm. Liettuassa

⁸⁴ Arvioidut luvut Vardys 1989 s. 62 ja Senn 1990 s. 1

⁸⁵ Sigitas Gedan puhe 9.7.1988 Vilnan Vingis-puistossa. - Zilinskaite 1998 s. 253-254

sijaitsevan Ignalinnan ydinvoimalan turvallisuutta. Mielenosoitusten motiivit voidaan nähdä kahdelta kannalta. Toisaalta ne perustuivat aidolle huolelle omasta elinympäristöstä ja sen aiheuttamista uhkakuvista. Tällä tavoin luontoasiat olivat konkreettinen huolenaihe ja ennen kaikkea osoitus siitä, ettei neuvostojärjestelmä kyennyt tätä uhkaa poistamaan vaan päinvastoin jopa pahensi tilannetta sekä uusilla päätöksillä että vanhamallisella tuotantoteknologialla. Filosofi ja Sajudiksen alkuperäisryhmän jäsen Arvydas Juozaitis vetosikin siihen, että yksistään ekologisesti uhkaavan asiointilan tulisi herättää ihmiset tavoittelemaan suurempaa kontrollia omasta elämästään sen sijaan, että tuolloinen lakien sijasta voimankäyttöön ja uhkailuihin turvautuva hallitus ohjaisi ihmisten elämää⁸⁶.

Toisaalta ekologisen huolenaiheen motiivit ovat nähtävissä juuri mahdollisuutena arvostella vallitsevaa järjestelmää eräänlaisen laillisuuden verhon suojissa ja kohottaa samalla esiin kansallisia arvoja. Laillisuuden verhosta voidaan puhua siinä mielessä, että ekologisista ongelmista puhuminen oli tullut varsin sallituksi osana järkevää taloudellista kehityskeskustelua ilman vaikutelmaa hyökkäyksestä järjestelmää vastaan⁸⁷. Ekologisiin ongelmiin liittyneet mielenosoitukset eivät siten olleet Liettuassa samanlaisia, mihin länsimaissa on totuttu. Merkittävä ero oli etenkin siinä, että mielenosoituksiin tuotiin huomattava määrä kansallistunnuksia kuten tasavallan itsenäisyyden aikaisia lippuja⁸⁸. Siten kyse oli keinosta nostattaa kansallistunnetta ja tehdä eroa identiteettiaksellilla liettualaisuus - neuvostoliittolaisuus. Olivat-han ympäristöongelmat nimenomaan neuvostoajan aikaansaannoksia.

Arvioitaessa näiden uudelleen esiintuotujen kansallissymbolien todellista merkitystä, on vaikeaa lähteä sanomaan, mitä ne merkitsivät kullekin yksittäiselle ihmiselle, sillä tällaisten symbolien merkityksiä on pidetty varsin monimuotoisina riippuen ihmisten taustoista, tavoitteista ja huolista⁸⁹. Tämä oli myös näiden symbolien vahvuus, sillä antamalla tilaa yksilöiden omille mielikuville ja kokemuksille, ne kykenivät toimimaan yhtenäistävänä tekijöinä suurille jou-

⁸⁶ Kts. Senn 1990 s. 39

⁸⁷ Gerner 1993 s. 70-71; Šmith 1994 s. 129

⁸⁸ Zilinskaite 1998 valokuvat nro:t 14-17 s. 24-25 ja nro:t 26-29 s. 36-39

⁸⁹ Kts. tästä Elder 1983 s. 35

koille. Kuitenkin niiden merkitystä voidaan mielestäni arvioida tässä tapauksessa siltä pohjalta, millaisessa tilanteessa ne nousivat suurten kansanjoukkojen omaksumiksi tunnuksiksi⁹⁰. Kysehän oli tuolloin laajemmassa mittakaavassa todellisen Neuvostoliiton löytämisestä, joka Liettuassa realisoitui liikehdintään oman aseman arvioimiseksi Neuvostoliiton yhteydessä. Sinänsä myös tällä liikehdinnällä ja joukkotapahtumilla oli itsessään oma arvonsa liettualaisten identiteetin etsinnässä, sillä sitä kautta voidaan ymmärtää ihmisten tietoisuuden yhteisistä päämääristä ja eduista kasvaneen uudelle tasolle⁹¹.

Liettualaisuuden symboleiden voidaan katsoa edustaneen ihmisille tuolloin ainakin totuutta, oikeudenmukaisuutta ja puhtaampaa yhteiskunnallista moraalialueita verrattuna neuvostosymboleihin. Siksi uudistetun neuvostoyhteiskunnan tuli koostua suvereneista kulttuureista, sillä vain niiden katsottiin pystyvän takaamaan kokonaisuuden, johon ihmiset olisivat pystyneet sitoutumaan vapaaehtoisesti. Tämä merkitsi uhkaa ideologialle, joka perustui keskusjohtoiseen hallintoon ja ajatukseen yhtenäisestä neuvostokansasta. Vahvimmin tämä uhka näyttäytyi juuri neuvostosymbolien kautta, jotka korvattiin Liettuan itsenäisyyden ajan symboleilla. Tilanne osoitti sen, että neuvostoliittolaisuuden legitimiys oli kärsinyt kolauksen. Näytti siis siltä, ettei vallinnut järjestelmä pystynyt tuottamaan ihmisille tarpeeksi hyötyjä aiheuttamiinsa haittoihin verrattuina, jolloin myös tätä järjestelmää edustaneet symbolit kivat arvonalennuksen⁹².

⁹⁰ "Arvioitaessa poliittisten symbolien voimaa, ei kysymys ole niinkään siitä, mistä symbolit tulevat, tai mitä ne alunperin tarkoittavat. Pikemminkin kyse on siitä, kuinka niistä muotoutuu sekä erilaisten merkitysten polttopisteitä että yleisesti esiin nousevia kohteita, jotka tiivistävät ja sitovat yhteen erilaisia kokemuksia, pelkoja, käsityksiä, toiveita ja päämääriä." Elder 1983 s. 35

⁹¹ Esimerkiksi Richard Jenkins tulkitsee Max Weberiä niin, että ihmiset tuntevat kuuluvansa yhteen yhdessä toimimisen seurauksena. Siten kollektiiviset intressit eivät heijasta tai ole seurauksena pelkästään yhtäläisyyksistä ja eroista ihmisten välillä, vaan pyrkimys kollektiivisten intressien toteuttamiseen vahvistaa etnistä identifioitumista. Jenkins 1997 s. 10

⁹² On katsottu, että poliittisen systeemin alkuperäinen legitimiys saattaa olla riippuvainen tietyistä hyödyistä ja että karttuvaa tyydytystä vahvistetaan symboleiden avulla. Siten ajan kuluessa näistä symboleista muodostuu vaihtoehtoisia perusteita legitimaatiolle sekä vaihtoehtoisia mielihyvän ja tyydytyksen lähteitä. - Merelman, Richard, *Learning and Legitimacy*. *American Political Science Review*, September, 60: 548-561. 1966. s. 551-552 Elder 1983 s. 119 mukaan.

Lisäksi massakokoontumiset olivat konkreettinen osoitus siitä, ettei NKP pystynyt kontrolloimaan enää kaikkea liikehdintää, jota perestroika ja ennen kaikkea glasnost synnyttivät. Samalla niiden salliminen oli selkeä signaali niiden oikeutukselle mielipiteenilmaisun välineinä. Saavuttivatpa ekologiset protestit myös konkreettisia tuloksia, kun esimerkiksi Liettuan ministerineuvosto päätti olla jatkamatta Ignalinnan atomivoimalan kolmannen reaktorin rakentamisen rahoittamista⁹³. Siten mielenosoitukset näyttivät tuottavan tulosta, minkä on täytynyt vaikuttaa rohkaisevasti toiminnan jatkamiseen tilanteessa, jossa kansalaisilla tuntui olevan viimeinkin vaikutusmahdollisuuksia asioihin. Massakokoontumisten välittämien sanomien ollessa kuitenkin usein ristiriidassa sen kanssa, mihin NKP-vetoisilla uudistuksilla pyrittiin, muodostui avoimuuden, sallittavuuden ja kielletyn välinen raja-aita hiljalleen hämäräksi. Siten varsinkin glasnost muodostui joksikin sellaiseksi, jota keskusjohto ei pystynyt enää määrittelemään tietyillä rajoilla.

3.2.5. Neuvostovallan tulos: epäinhimillistä kärsimystä

Keskustelu Stalinin ajan tapahtumista nosti siis kansallisen tietoisuuden esiin uudella tavalla Liettuassa. Tämä keskustelu⁹⁴ koki kiivaimman vaiheensa jo keväällä 1988, kun historioitsija Antanas Auguksen kirjoitus nosti esiin kysymyksen totuudesta. Tuossa kirjoituksessa Stalinin ajan karkotuksia tarkasteltiin neuvostohistorian virallisen opin mukaisesti oikeutettuina bandiittien ja porvarillisten nationalistien karkotuksina. Tuohon kirjoitukseen vastasi puolestaan Sajudiksen alkuperäisryhmään sittemmin kuulunut Saulius Peciulis syyttämällä sitä perestroikan ja uudistusten aatteiden hylkäämisestä. Tähän viitaten hän kirjoitti: *”Näyttäisi siltä, että kaikkialla Neuvostoliitossa sortotoimet tapahtuivat stalinististen poliittisten virheiden ja rikosten johdosta, mutta Liettuassa ainoastaan porvarillisten nationalistien ja läntisten radioasemien toiminnan vuoksi.”*⁹⁵

⁹³ CDSP 40:36 s. 7:1 (Izvestia 1.9.1988)

⁹⁴ Keskustelusta tarkemmin Senn 1990 s. 40-54

⁹⁵ Saulius Peciulis *Komjaunimo tiesa-lehdessä* 21.4.1988 Senn 1990 s. 41 mukaan.

Puolue vastasi tähän Puolehistorian instituutin jäsenen Juozas Jermalaviciuksen toimesta, joka syytti Peciliuksen kirjoitusta mm. vihollisen propagandan toistamisesta, subjektiivisesta asenteesta ja epätieteellisistä näkökulmista. Lisäksi hän puolusti liettualaisten karkotuksia katsoen niiden tarkoituksena olleen ”porvarillisen terrorin yhteiskunnallisen pohjan heikentäminen”, joten Peciulis oli ollut väärässä ja vahingoittanut totuutta väittäessään, että uhreiksi olisivat joutuneet viattomat liettualaiset.⁹⁶ Tämän kirjoituksen johdosta Liettuassa pelättiin, että vapauden rajat olivat tulleet perestroikasta huolimatta vastaan. Lopulta arvostelun kohteeksi joutui kuitenkin Jermalavicius ja LiKP:nkin toimesta todettiin karkotusten olleen virheitä, joista viattomat joutuivat kärsimään.⁹⁷

Julkisen keskustelun lisäksi myös kansalaiset toimivat karkotettuja koskevan totuuden esiletuomiseksi ja heidän arvostuksensa palauttamiseksi. Tämä tapahtui ajalle tyypillisesti joukkokokoonantumisten muodossa, joita järjestettiin kesien 1988 ja 1989 aikana vuoden 1941 kesällä karkotettujen muistamiseksi. Joukkokokoonantumisten lisäksi tehtiin vuoden 1989 kevästä lähtien myös retkikuntien matkoja paikoille, jonne ihmisiä oltiin karkotettu. Matkojen seurauksena mm. heinäkuussa 1989 120 karkotetun maalliset jäännökset siirrettiin takaisin pääkaupunki Vilnaan, jossa itsenäisyyden ajan lipuilla peitetyt arkut siirtyivät kansankulku-eessa haudattaviksi.⁹⁸

Symbolisesti arvioituna on mielestäni perusteltua väittää, että samoin kuin ekologisissa protesteissa niin myös karkotettujen muistamisessa oli kyse jaottelusta me ja muut. Toisin sanoen kyse oli liettualaisille siitä, keitä me olemme ja keitä me emme ole⁹⁹. Kyseessä oli historiallinen tapahtuma, jossa uhreina olivat liettualaiset ja syyllisinä puolestaan muut eli Stalin ja stalinismi, mutta sitä kautta myös sen edustama neuvostoliittolaisuus. Voidaan siis perustellusti sanoa, että myös keskustelu historiallisista totuuksista stalinismin ajan karkotuksen uh-

⁹⁶ Kts. Senn 1990 s. 41-42

⁹⁷ Senn 1990 s. 42-46

⁹⁸ Zilinskaite 1998 valokuvat 98-125 s. 115-143; lisäksi s. 249-251

⁹⁹ Elder 1983 s. 41 mukaan henkilöiden yhteisöllinen identifioituminen sisältää sekä negatiivisia että positiivisia viiteryhmiä. Tämä tarkoittaa sitä, että käsitys omasta itsestään ei rajaudu pelkästään niiden kautta, joihin samaistutaan vaan myös niiden kautta, joista erottaudutaan.

reja koskien synnytti Liettuaan uudenlaista kansallista tietoisuutta. Karkotettujen asema kääntyi tuolloin virallisen historiankirjoituksen leimaamista porvarillisista nationalisteista viattomiksi uhreiksi, jotka olivat kärsineet Stalinin vallankäytöstä. Uudesta suhtautumisesta kertoi se, että heidän muistokseen pystytettiin 1991 kaatuvaa ristiä esittävä monumentti Nauoi Vilnan juna-asemalle, jossa karkotetut oli 1941 laitettu juniin poiskuljetettaviksi¹⁰⁰.

Se, miksi keskusjohto ei katsonut karkotettujen muiston kunnioittamista ainakaan vielä kesällä 1988 pahalla, johtui siitä näkökulmasta, että tuossa muistelemisessa oli kyse kaikkien Stalinin aikana kärsineiden kunnioittamisesta. Siten kyse oli muistakin kansanryhmistä kuin liettualaisista. Tämä lähestymistapa näki tapahtumat koko neuvostokansaa koskehtavana ja kenties myös yhdistävänä asiana. Muistotilaisuudet nähtiin myös merkinä siitä, että neuvostoyhteiskunta oli päässyt todelliselle demokratisoitumisen tielle, mitä tuki tällainen historian vaiettujen totuuksien esille tuominen.¹⁰¹ Lisäksi täytyy muistaa, että kesällä 1988, jolloin kysymys karkotettuja koskevasta totuudesta nousi keskusteluun, liettualaiset esiintyivät nimenuaan perestroikan tukijoina. Siten myös rajan vetäminen sallitun ja sallimattoman toiminnan välille karkotettujen muistelemisessa oli vaikeaa. Vaientamisyriitykset olisivat merkinneet samalla perestroikan epäonnistumisen myöntämistä avoimuuspolitiikan osalta.

3.2.6. Katolilaisuus osana identiteettiä

Liettuan kansallisen identiteetin etsinnässä tärkeässä asemassa oli myös uskonto. Huolimatta Neuvostoliiton ateistisesta opista, onnistui Liettuan katolisen kirkon säilyä suhteellisen vahvana toimijana koko neuvostoajan. Sen symbolinen rooli oli tärkeä tuolloisessa tilanteessa, sillä monien mielissä se edusti ainoana jäljellä olevana liettualaisena instituutiona mennyttä itsenäistä Liettuaa. Liettualaisten usko katoliseen kirkkoon etenkin kansallistietoisuuden

¹⁰⁰ The Baltic INDEPENDENT 2:64 (June 20-26, 1991)

¹⁰¹ Kts. tästä CDSP 40:24 s. 9:1 (Pravda 15.6.1988)

edistäjänä oli tuolloin hyvin vahva.¹⁰² Kuten on jo tutkielman alkupuolella tullut mainituksi, oli katolisen kirkon papisto noussut jo 1800-luvulla kansallisuusaatteen tukijalaksi tsaarinajan venäläistämispaineissa. Neuvostoaikana tuo linja sai jatkoa merkittävimmän toisinajattelijoiden julkaisun eli Liettuan katolisen kirkon kronikan muodossa, jonka avulla ajettiin katolisen kirkon ja liettualaisen kulttuurin oikeuksia kommunistisen ideologian vastapainona. Siten kirkolla oli traditioita, jotka antoivat sille vahvan aseman liettualaisuuden edustajana.

Paitsi kirkko instituutiona, niin myös roomalaiskatolilaisuudella tunnustettuna uskontona oli merkittävä asema tuolloin, kun liettualaiset pyrkivät yhä vahvemmin löytämään identiteettiään. Roomalaiskatolisuushan erosi jo pelkästään yhtenä uskonsuuntana ateistisesta opista, joten jo uskonnon tunnustamisen voidaan ymmärtää olleen tärkeä tekijä neuvostoliittolaisuudesta erottauduttaessa. Lisäksi roomalaiskatolilaisuus eroaa venäläisten tunnustamasta kreikkalaiskatolilaisuudesta, joten siinäkin mielessä se oli liettualaisille merkittävä tekijä kysyttäessä keitä olemme ja keitä emme ole? Uskonnollisuus linkittyi tuon ajan tapahtumiin, kun esimerkiksi karkotettujen Liettuaan palautetut jäännökset siunattiin kirkollisin menoin ja karkotusten muistopäivien tapahtumissa ihmiset kantoivat mukanaan omaa uskontoaan symboloivia ristejä¹⁰³. Lisäksi vanhoja uskonnollisia muistomerkkejä ryhdyttiin restauroimaan ja niille tehtiin myös matkoja ihmiskulkueissa. Kenties vaikuttavin näistä kohteista oli ns. ristinmäki, jossa on vierä vieressä tuhansittain ristejä maahan pystytettyinä.¹⁰⁴

Katolinen kirkko saavutti paitsi symbolista, niin myös poliittista merkittävyyttä nousemalla puhtaasti liettualaisuuden edustajana merkittävään mielipidevaikuttajan asemaan. Tätä merkittävyyttä lisäsivät kirkon antamat lausunnot siitä, että kansakunnan tuli saada itsenäisesti valita poliittinen systeeminsä. Lisäksi kirkko puolusti luonnollisesti uskonnollisia oikeuksiaan, katsoen olevansa oikeutettu levittämään roomalaiskatolista uskontoaan samalla tavalla, kuin ateistinen hallitus levitti omaa maailmankuvaansa.¹⁰⁵

¹⁰² Vardys 1989 s. 60

¹⁰³ Zilinskaite 1998 valokuvat 98-125 s. 115-143

¹⁰⁴ Ibid. valokuvat 88-94 s. 100-105

¹⁰⁵ Vardys 1989 s. 60

Kuitenkaan kirkko ei alussa lähtenyt mukaan suoraan poliittiseen toimintaan, vaan tyytyi lähinnä mielipidevaikuttajan osaansa. Niinpä kirkon poliittinen merkitys ilmeni lähinnä eri poliittisten toimijoiden päämäärien hyväksyjänä tai hylkääjänä. Tässä mielessä Sajudiksen onnistui päästä lähimmäksi katolisen kirkon suosiota. Järjestö sai kirkolta tukea ja ymmärrystä erityisesti inhimillisten ja yksilöllisten oikeuksien, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja kansallistietoisuuden kasvattamisen ajamisesta. Tosin jälkeinpäin Vytautas Landsbergis on pyrkinyt korostamaan sitä, että kirkko tuli pikemminkin mukaan tukemaan Sajudista kuin toisinpäin. Joka tapauksessa kaikki ryhmittymät, myös LiKP, pyrkivät pitämään yllä hyviä välejä katoliseen kirkkoon ja saamaan jopa kirkon edustajia mukaan toimintaansa, kuten Sajudis teki jättäessään perustavassa kokouksessaan 22.-23.10.1988 tietyn määrän paikkoja kirkon edustajien täytettäväksi.¹⁰⁶

Poliittisesti kirkon välitön valta ei kohonnut merkittäväksi, vaikka sen edustajia toimi lopulta vähän aikaa myös Liettuan parlamentissa 1990 lähtien¹⁰⁷. Niinpä katolisen kirkon merkitys oli tärkeimmillään symbolisena, liettualaisuutta edustavana instituutiona. Tätä kautta sillä oli erittäin vahva asema mielipidevaikuttajana osoittamalla tukensa humaaneille poliittisille linjoille, mistä pääsi eniten hyötymään Sajudis. Tämän merkitystä Sajudiksen suosiolle ei puolestaan voida väheksyä.

3.2.7. Liettuan vähemmistöt ja neuvostoliittolaisuuden ongelma

Neuvostoliiton yksi ongelmallinen piirre oli oman kansan luominen siten, että eri kansallisuksia edustaneet ihmiset olisivat identifioineet itsensä neuvostoliittolaisiksi. Neuvostoliittolaisuus pysyi, varsinkin muiden kuin venäläisten kohdalla, pelkästään hallinnollisena tai poliittisena identiteettinä. Tällä tarkoitan määritelmää kansasta väestönä, joka on tietynä

¹⁰⁶ Vardys 1989 s. 60; Ibid 1997 s. 116-120

¹⁰⁷ Vardys 1997 s. 112

ajankohtana, tietyllä alueella, tietyn hallinnon objektina¹⁰⁸. Neuvostokansan käsite edusti siten Neuvostoliiton väestöä lähinnä hallinnollisena identiteettinä muille kuin venäläisille.

Niinpä neuvostoliittolaisuus ei noussut kulttuuri- tai tunneidentiteetin tasolle siinä määrin, että olisi voitu puhua yhdestä yhtenäisestä kansasta. Tarkoitan näillä identiteeteillä Ernest Gellnerin määritelmää kansasta kahdella ulottuvuudella, joista ensimmäisenä on kahden ihmisen yhdessä jakamat kulttuuritekijät, kun kulttuurilla tarkoitetaan ideoiden, merkkien ja mielle yhtymien järjestelmää sekä käyttäytymis- ja kommunikointitapoja. Toisena tekijänä on puolestaan kahden ihmisen tunnustus kummankin kuulumisesta samaan kansaan.¹⁰⁹ Gorbatsšov toki puhui neuvostokansasta eri kansojen muodostamana, toistensa kulttuureja ja arvoja kunnioittavana yhteisönä. Hänen mielestään tätä kansaa yhdistivät kuitenkin samat taloudelliset edut, poliittiset päämäärät sekä yhteinen ideologia. Lisäksi hän puhui kansallisten kulttuurien lähenemisprosessista.¹¹⁰

Neuvostoliittolaisuuden luomisessa oli ongelmana myös sen määrittelemisen, millainen Neuvostoliiton tuli olla. Keskustelua käytiin etenkin Stalinin jälkeen lähinnä siitä, olisiko valtio tasa-arvoisten kansakuntien muodostama federaatio, vai yhden yhtenäisen kansakunnan muodostama kokonaisuus. Tässäkin keskustelussa luovuttiin hiljalleen ajatuksesta, että eri kansallisuudet sulautuisivat yhdeksi kansalliseksi kokonaisuudeksi nopealla aikavälillä, mutta tämä ei tarkoittanut luopumista neuvostokansan-käsitteestä.¹¹¹ Siten Neuvostoliiton vuoden 1977 perustuslain mukaankin valtion korkein päämäärä oli rakentaa luokaton kommunistinen yhteiskunta, jonka esivaiheessa, sosialistisessa yhteiskunnassa jo elettiin. Sosialistinen yhteiskunta merkitsi puolestaan sitä, että kolmen siihen kuuluneen luokan eli työväestön, kollektiivitalonpoikien ja kansasta lähteneen sivistyneistön sekä Neuvostoliittoon kuuluneiden eri kansallisuuksien välinen ystävyys oli lujittunut. Neuvostovaltio oli puolestaan koko kansan valtio. Tämä johti puolestaan siihen tulkintaan, että koska kansalla oli yksi yhteinen tahto,

¹⁰⁸ Saukkonen 1996 s. 8

¹⁰⁹ Gellner 1988 s. 7

¹¹⁰ Gorbatsšov 1986 s. 76-77

¹¹¹ Davis 1978 s. 106-110

niin sen etujen valvojaksi ei tarvittu kuin yksi puolue eli NKP, joka oli olemassa kansaa varten ja jonka tehtävä oli palvella kansaa.¹¹²

Liettuan kohdalla kansallinen herääminen muodosti uhkan paitsi neuvostoideologialle, niin myös tasavallan vähemmistökansallisuuksille, joiden turvana neuvostoideologian näkemys kaikkien kansojen lähenemisestä toisiaan kohti oli ollut. Suurimpina näistä vähemmistöistä Liettuassa olivat venäläiset ja puolalaiset. Varsinkin venäläisten kohdalla ongelmana liettualaisten uudenaikaisessa kansallistunteen heräämisessä oli heidän oman identiteetin vaarantuminen, sillä aivan viimeisiin aikoihin asti venäläisten katsottiin assosioituneen Neuvostoliittoon valtiona sen sijaan, että he olisivat identifioituneet johonkin tiettyyn kulttuuriin. Samalla tavoin heidän historiansa yhdistyi neuvostovaltion historiaan.¹¹³

Liettuanvenäläiset pyrkivätkin vaalimaan tätä identiteetin piirrettään perustamalla liettualaisten kansallisen heräämisen nokkaorganisaatioksi koetulle Sajudikselle vastavoimaksi *Vienybe-Jedinstvo-Jednosc* (Yhtenäisyys) järjestön yhdessä puolalaisten kanssa. Tämä järjestö pyrki ilmoituksensa mukaan olemaan kaikkien kansallisuuksien edustaja Liettuassa. Taustalla oli siis pyrkimys vaalia neuvostoideologian mukaista kansallisuusajattelua, mutta järjestön ongelmana oli se, etteivät kaikki venäläisetkään kokeneet sitä omaksi edustajakseen. Liettuanvenäläisten heterogeenisuudesta ja ongelmista organisoitua yhdeksi vahvaksi järjestöksi kertoo se, että Jedinstvon lisäksi heillä oli kaksi muutakin järjestöä. Näistä kolmesta maltillisin oli *”Venäjän kulttuurikeskus”*, jonka tarkoitus oli vaalia etenkin Liettuassa vuosisatoja asuneiden venäläisten kulttuuritraditioita. Järjestö pyrki edistämään venäläisten traditioiden ohella myös venäläisten liettuan oppimista, jotta osattaisiin sen tasavallan kieltä, missä asutaan. Kolmas järjestö *Sojuz* (Liitto) pyrki puolestaan pelkästään venäläisten etujen ajamiseen erona Jedinstvon pyrkimykseen olla kaikkien kansallisuuksien edustaja.¹¹⁴

¹¹² SNTL:N PERUSTUSLAKI 1977 johdanto s. 1-3; Ibid. 1. luku 6 § s. 4

¹¹³ Shnirelman 1997 s. 211

¹¹⁴ CDSP 40:47 s. 10:1 (Izvestia 26.11.1988)

Venäläisten lisäksi myös puolalaiset muodostivat huomattavan vähemmistön Liettuassa seitsemän prosentin osuudellaan. Heidän vaatimuksensa koskivat lähinnä puolankielisen koulutuksen lisäämistä ja pyrittiinpä eräiden puolalaisalueiden autonomiaankin tilanteen ollessa kiihkeimmillään 1990. Siltikin puolalaisten vaikutus tapahtumien kulkuun jäi varsin pieneksi. Tähän vaikutti se, että niin Sajudis kuin Liettuan kommunistinen puoluekin pyrkivät rakentamaan hyvät välit sekä puolalaisvähemmistön että itse Puolan valtion kanssa. Tästä esimerkkinä oli LiKP:n johtajan Algirdas Brazauksen matka Varsovaan kesällä 1989 allekirjoittamaan sopimusta puolalais-liettualaisesta yhteistyöstä.¹¹⁵

Liettuan vähemmistöjen kohdalla tuli esiin se, ettei edes neuvostokansaa kenties puhtaimmillaan edustaneella väestöryhmällä, eli muissa tasavalloissa eläneillä venäläisillä, tuntunut olevan samaa poliittista päämäärää ja yhteistä ideologiaa. Tämä päämäärien hajaannus merkitsi myös sitä, etteivät vähemmistöt kyenneet nousemaan merkittäviksi poliittisiksi tekijöiksi Liettuan sisällä koko itsenäistymisprosessin aikana, sillä suhteellisen vähälukuisuutensa takia he olisivat tarvinneet kutakuinkin yhtenäiset voimat omien asioidensa ajamisen taakse. Sitä vastoin vähemmistöjen olemassaolo oli poliittisesti merkittävää Liettuan ja keskusjohdon välisessä argumentoinnissa. Siinä vähemmistöjen oikeuksien takaaminen nousi yhdeksi merkittävämmistä tekijöistä varsinkin keskusjohdon taholta, kun se pyrki osoittamaan Neuvostoliiton vallan ensisijaisuuden oikeutetuksi Liettuassa.

¹¹⁵ Vardys 1990 s. 83

3.3. IDENTITEETTIKRHSIN POLIITTISET SEURAUKSET

3.3.1. Demokratisoitumisprosessin eteneminen

Voidaan katsoa, että identiteettikriisi perustui sekä Neuvostoliiton valtiollisen identiteetin että sen eri kansojen kansallisten identiteettien kriiseille. Ensin mainitulle siinä mielessä, että se mahdollisti yhteiskuntajärjestelmän uudelleenarvioinnin ainakin rajatuissa puitteissa. Kuten edellä on nähty, tämä mahdollisti ihmisten poliittisen osallistumisen aivan uusissa mittasuhteissa ja aivan uusin käytännöin. Tästä esimerkkinä oli pyrkimys saada kansalaisjärjestöjen ääni kuuluville kesän 1988 19. puoluekokousedustajien ja -teemojen valinnassa. Kansallisen identiteetin kriisi puolestaan muovasi voimakkaasti tämän poliittisen osallistumisen päämääriä tuomalla voimakkaasti esiin niitä toiveita, joita ihmisillä tuolloin oli. Neuvostoliiton sisäpolitiikassa alkoikin vaikuttaa ennestään lähes tuntematon käsite - yleinen mielipide.

Poliittisen järjestelmän uudistaminen eli demokratisointi oli siten ilmeisen hankala prosessi NK:n johtamassa valtiossa. Hankaluus oli nimenomaan siinä kuinka yhdistää alhaalta kansan keskuudesta nousevat toiveet perinteisesti ylhäältä johdettuun politiikkaan. Kuten on tullut esille ei demokratisoinnissa kysymys ollut niinkään pyrkimyksestä vallan jakamiseen uudella tavalla, vaan ihmisten innostamisesta vanhan järjestelmän tukemiseksi lisäämällä heidän poliittisia vaikutusmahdollisuuksiaan. Tämä merkitsi kuitenkin myös uudenlaisten käytäntöjen omaksumista politiikassa, mitä osoitti mm. luopuminen perinteisistä yhden ehdokkaan vaalipiireistä, joiden tilalle luotiin usean ehdokkaan kamppailu edustajapaikoista.¹¹⁶

Vaalijärjestelmän muuttamisen lisäksi poliittista järjestelmää uudistettiin myös keskushallinnon elinten ja niiden suhteiden uudelleen määrittelyllä. Erityisen merkittävä tässä suhteessa oli uuden, ylintä lainsäädäntövaltaa käyttävän elimen eli *kansanedustajien kongressin* luonti 1989 keväällä uuden vaalijärjestelmän mukaan, sillä se edusti aivan uudenlaista parlamentaa-

¹¹⁶ Demokratisoitumisprosessista mm. Iivonen 1992a s. 12-13

rista käytäntöä. Kongressiin kuului 2 250 jäsentä, joista 750 valittiin tasasuuruista alueellisista vaalipiireistä, 750 eri kokoisista alueellis-kansallisista vaalipiireistä ja loput 750 erilaisista yhteiskunnallisista järjestöistä. Vaikkakin näin osa edustajista jäi vaalikamppailun ulkopuolelle ja pystyttiin valitsemaan kongressiin järjestöjen kautta ilman kansan valtakirjaa (esim. Gorbatsšov NKP:n kiintiöstä), niin uudistusten katsottiin lisänneen ihmisten kiinnostusta politiikkaan, koska vaikutusmahdollisuudet itseään koskevien päätösten tekemiseen olivat sittenkin aivan toisenlaiset kuin aiemmin.¹¹⁷

Demokratisoitumisprosessin arvioinnissa oli kaksi näkökantaa. Gorbatsšovın johtamalle keskusjohdolle se merkitsi suurien massojen mukaan saamista uuden politiikan tueksi vanhan järjestelmän sisällä, jolloin uudistuksia suoritettiin varovasti vain siinä määrin kuin näytti olevan pakollista. Sen sijaan kansallisia etuja ajaville liettualaisille uudistusten aloittaminen ja kansalaisten poliittisten mahdollisuuksien laajentaminen toimi laukaisijana rohkeampaan, omista etunäkökohdista liikkeelle lähteneeseen toimintaan. Niinpä suoritettut uudistukset olivat lähtökohtana pidemmälle meneville toimenpiteille. Voidaankin kärjistetysti sanoa, että kulloisetkin uudistukset edustivat keskusjohdolle sen hetkistä maksimia, kun ne näyttäytyivät kansallisia etuja ajaneille liettualaisille kunkin hetken miniminä.

3.3.2. Poliitikkojen tulo näkyviksi

Yleisen mielipiteen merkityksen vahvistumiseen vaikutti paitsi tiedonvapauden lisäys niin myös keskusjohdon uusi asenne yhteiskuntatieteitä kohtaan. Tätä ennen etenkin sosiologia oli ollut tiukasti rajoitettu tieteenala sen sisäisen luonteen vuoksi. On katsottu, että se ei ole soveltunut totalitaaristen järjestelmien työkaluksi, koska sen analysoinnin tehtävänä on aina ollut mitata eroja todellisuuden ja virallisesti asetettujen päämäärien välillä. Neuvostoideologian mukaan todellisuutta, ihmisten tuntemuksia ja siten yleistä mielipidettä ei tarvinnut

¹¹⁷ Iivonen 1992a s. 13-14; *ibid.* 1989b s. 41

tutkia, koska NKP ja viranomaiset tunsivat kansan tarpeet ja olivat kansan yleistahdon edustajia.¹¹⁸ Tämä puolueen ja viranomaisten automaattinen asema legitiimeinä ja pätevinä kansan edun ajajina alkoi kuitenkin horjua vaalijärjestelmän uusimisen ja uuden avoimuuden myötä. Esimerkkinä avoimuudesta oli gallup toiminnan kehittäminen mittaamaan kansalaisten mielipiteitä¹¹⁹. Uudistusten ansiosta myös epävirallisten järjestöjen edustajat saivat äänensä kuuluviin joukkotiedotusvälineissä ja pystyivät tulemaan vaaleilla valituiksi mukaan politiikkaan. Niinpä Sajudisikin sai Liettuaassa omat lehtensä *Atgimimas* (uudelleen syntyminen) ja *Sajudis zinios* (Sajudis uutiset) sekä erittäin tärkeää televisioaikaa syksystä 1988 lähtien¹²⁰. Tämä merkitsi liikkeelle huomattavasti laajempaa ja jatkuvampaa tunnettavuutta kuin mitä massatapahtumien avulla oli kyetty saavuttamaan.

Neuvostoliiton keskusjohdon motiiviksi tiedonvapauden kehittämisessä on ymmärretty tehokkuuden lisääminen, sillä salailu hidasti yhteiskunnan kehittymistä ja rappeutti sen moraalitahansa yksilölle tai ryhmälle sanomalehden perustamiseen.¹²¹

Tiedonvapauden ja sitä kautta syntyneen yleisen mielipiteen kehitys oli tärkeää kahdelta kannalta. Ensinnäkin ja tärkeämpänä näistä oli se, että sallivamman joukkotiedotuksen kautta politiikkaan pyrkivien, tai siellä jo olevien henkilöiden, sekä heidän edustamiensa ryhmittymien näkökannat eroineen avautuivat kansalaisten tietoisuuteen aiempaa laajemmin. Tästä kehityksestä esimerkkinä oli NKP:n 19. puoluekokouksen suora televisiointi, mikä oli ainutlaatuista neuvostohistorian tiedonvälityksessä. Avoimempi suhtautuminen julkiseen tiedon-

¹¹⁸ Gaidys 1993 s. 94-95; Iivonen & Tolonen 1987 s. 18-26

¹¹⁹ Kts. tästä Tolz 1993 s. 198-207

¹²⁰ *Atgimimas* oli sensuroimaton Sajudiksen äänitorvi koko Liettuan alueelle. *Sajudis zinios* oli ns. Vilnan neuvoston lehti, joka ei tuolloin saavuttanut laillista asemaa. Televisiolähetysistä merkittävä oli Sajudiksen perustamiskokouksen 21.-23.10.1988 lähettäminen suorana. Kts. tästä Senn 1990 s. 176-177, 217-218

¹²¹ Sakwa 1990 s. 66-69

välitykseen yhdistettynä vapaisiin vaaleihin merkitsi sitä, että kansalaiset pystyivät tekemään vertailuja ehdokkaiden välillä ja antamaan äänensä sopivimmalle. Muutos oli siten melkoinen verrattuna aiempaan käytäntöön, jossa vaalipiireittäin oli yleensä ehdolla yksi NKP:n asettama ehdokas, jonka näkemykset olivat sidottuja puolueeseen. Tiedonvapauden toinen tärkeä vaikutus oli puolestaan se, että politiikkaan pyrkivillä oli entistä paremmat mahdollisuudet saavuttaa tietoa siitä, mitä asioita kansalaiset pitivät tärkeinä yhteiskunnan kehittämisessä. Siten he pystyivät ottamaan yleisen mielipiteen huomioon omissa ohjelmissaan.

Näyttääkin siltä, että tässä tilanteessa uudet, Sajudiksen kaltaiset epäviralliset järjestöt olivat etulyöntiasemassa, koska niiltä puuttui NKP:n ja sen alapuolueiden kaltainen menneisyyden painolasti. NKP:n oli vaikea irrottaa otettaan vanhasta yhteiskuntajärjestelmän visiosta, jossa se ainoana puolueena kykeni edustamaan koko kansaa. Näin huolimatta siitä tilanteesta, missä uudenlainen avoimuus toi esille entistä vahvemmin sen, että neuvostoyhteiskunta eri tasavaltoineen oli pohjimmiltaan hyvin heterogeeninen. Tasavallat ja niiden asukkaat halusivat entistä suurempaa valtaa päättää itseään koskevista asioista puolueen päätösten sijaan. Sajudiskin syntyi juuri tästä tarpeesta tilanteessa, jossa LiKP ei näyttänyt ottavan huomioon kansalaispiirien mielipiteitä valittaessa ehdokkaita 19. puoluekokoukseen Moskovaan.

3.3.3. Vallan uusjako Liettuassa

Demokratisointi toi mukanaan mahdollisuuden uudenlaiseen vallankäyttöön, mutta nyt tuo valta oli sidottu kansalaisten mielipiteisiin. Tässä suhteessa Liettuan kansallisen heräämisen esille tuoman identiteettikriisin yksi merkittävä seuraus oli se, että etenkin LiKP:n edustajat joutuivat kysymään itseltään, ketä heidän tuli omalla toiminnallaan edustaa. Avoimuuden ilmapiirissä ei voitu jättää huomioimatta suurta kansansuosiota nauttinutta Sajudista, joka ajoi yhä suurempaa määräysvaltaa liettualaisille heidän omissa asioissaan. Toisaalta LiKP oli puolueena tarkoitettu edustamaan emopuolue NKP:ta ja sitä kautta neuvostojärjestelmää.

Kuten alussa todettiin, oli LiKP:n johdon vanhoillisuus yksi tekijä sille, että Liettua heräsi uudistuksiin myöhäisemmässä vaiheessa kuin Viro ja Latvia. Vanhoillisuus johtui pitkälti nopean uudistumisen kokemisen tarpeettomuudesta järjestelmässä, jossa poliittiset linjaukset riippuivat pitkälti siitä, kuka piti valtaa Kremlissä. Liettuan vanhoillisella johtajistolla oli siten liian paljon etuja menetettävään tilanteessa, jossa kukaan ei voinut olla täysin varma siitä, kauanko uudistuslinja kestäisi ja kuinka käännteentekeväksi se edes muodostuisi. Siten LiKP:n johdolta oli omasta puolestaan luonnollista ja poliittisesti järkevää suhtautua varovaisesti uudistuksiin.

Gorbatshovin ja keskusjohdon halu NKP:n johtamiin uudistuksiin vaati kuitenkin myös tasavaltujen puolueiden sitoutumista niihin. Gorbatshovin uskottu mies Aleksander Jakovlev vierailikin Liettuassa elokuussa 1988 muistuttaen puoluejohtoa mm. intellektuellien merkityksestä perestroikalle ja koko kansalle¹²². Matkan tarkoituksena nähtiin puoluejohdon käännyttäminen uudistusten taakse entistä tiiviimmin. Vierailun jälkeen puoluejohto hyväksyikin asetuksia, jotka vahvistivat liettuan kielen ja kulttuurin asemaa kouluopetuksessa.¹²³

Kuitenkin jo samana syksynä keskusjohto joutui puuttumaan jälleen uudistusten linjauksiin Liettuassa. Tämä johtui syyskuun lopulla yhden epävirallisen järjestön, Liettuan Vapausliiton, järjestämän mielenosoituksen hajottamisesta poliisivoimin. Tämä oli jonkinlainen shokki koko kesän rauhallisesti sujuneiden massatapahtumien jälkeen ja aiheutti lopulta LiKP:n puoluejohtaja Ringaudas Songailan vapauttamisen pääsihteerin paikalta 20.10.1988. Tilalle valittiin uudistusmielisempi Algirdas Brazauskas. Tähän vaihdokseen vaikutti Sajudiksen painostus Songailaa kohtaan, mutta viime kädessä päätös tuli luonnollisesti Moskovasta¹²⁴. Muistelmissaan Gorbatshov arvioi, että vaihdos tuli kuitenkin liian myöhään, sillä Sajudis oli jo saanut liian suuren vallan Liettuassa. Songaila oli siis ollut väärä mies tuon ajan puolue-

¹²² CDSP 40:32 s. 9:2 (Pravda 13.8.1988, Izvestia 14.8.1988)

¹²³ Vardys 1989 s. 63

¹²⁴ Songailan lähtölaskennasta Senn 1990 s. 198-216

johtajaksi. Gorbatshov sanookin järkyttyneensä siitä, ettei puolue pystynyt vastaamaan uudistusvaatimuksiin, vaan toimi paikallistasolla usein jopa uudistusten jarruttajana.¹²⁵

Keskusjohdon ohjauksen jälkeen LiKP alkoi lähentyä Sajudiksen näkökantoja. Esimerkkinä tästä oli se, että historiallisten totuuksien myötä esille noussut kysymys karkotettujen muistosta saavutti tuolloin poliittista kantavuutta. Oman asemansa parantamiseksi poliittisella kentällä antoi LiKP korkeimman neuvoston puhemieshistön voimin lokakuussa 1988 asetuksen, jolla palautettiin karkotettujen maine ja lisäksi luvattiin taloudellista korvausta koetuista kärsimyksistä.¹²⁶

Kuitenkin jo marraskuussa 1988 puolue joutui taas vastaamaan kysymykseen, edustaako liettualaisuutta vai neuvostoliittolaisuutta, kun esille nousi kysymys Liettuan suvereenisuudesta. Sajudis oli ajanut tätä yhä selkeämmin lokakuun perustamiskokouksestaan lähtien, jolloin mm. Gorbatshoville lähetettiin sähke, jossa häntä pyydettiin helpottamaan Liettuan itsemäärittämisoikeutta Neuvostoliiton suvereenien kansojen perheessä¹²⁷. 13.11.1988 Sajudiksen parlamentti hyväksyi puolestaan luonnostelman Liettuan uudesta perustuslaista, jonka 70 artiklan mukaan neuvostolait olisivat olleet voimassa vain, jos ne eivät olleet ristiriidassa Liettuan neuvostotasavallan perustuslain kanssa¹²⁸.

Sajudiksen parlamentilla ei ollut poliittista valtaa päättää tuollaisista asioista, mutta sen painostuksen johdosta Liettuan korkeimman neuvoston odotettiin hyväksyvän tämän lisäyksen perustuslakiin varsinkin, kun 17.11 Viron korkein neuvosto oli hyväksynyt vastaavan lisäyksen. Uusi puoluejohtaja Brazauskas kutsuttiin kuitenkin Viron päätöksen jälkeen Moskovaan, jonka jälkeen Liettuan korkein neuvosto kieltäytyi julistamasta Liettuan lakia suvereeniksi.¹²⁹ Kansalaisten pettymystä lievittämään korkein neuvosto julisti kuitenkin liettuan

¹²⁵ Gorbatshov 1997 s. 282, 571

¹²⁶ Vardys 1990 s. 82

¹²⁷ CDSP 40:43 s. 6:1 (Sovetskaya Litva 25.10.1988)

¹²⁸ Vardys 1989 s. 66

¹²⁹ Vardys 1989 s. 66

tasavallan viralliseksi kieleksi ja puna-vihreä-keltaisen trikolorin kansallislipuksi¹³⁰. Brazauskas pyrki korostamaan näiden päätösten ainutlaatuisuutta muistuttamalla Liettuan olleen ensimmäinen Baltian maa, joka oli palauttanut kansallissymbolinsa ja antanut kielelleen virallisen aseman. Lisäksi hän lupasi kirkon pääsevän toimimaan pian sekä moraalista ja materiaalista tukea Stalinin aikaisille vangeille.¹³¹

Brazauskas puolustautui vetoamalla taktiikkaan, jolla suvereenisuus olisi saavutettu. Sen ratifioiminen tuossa tilanteessa olisi merkinnyt hänen mukaansa Moskovan puuttumista hoitamaan Liettuan asioita.¹³² Maltillinen linja näytti järkevältä kahdesta syystä. Täytyy muistaa, että joka tapauksessa jo saavutetut uudistukset, kuten laajentunut sananvapaus, olivat ennen kokemattomia neuvostohistoriassa. Liian radikaalit ehdotukset olisivat voineet vaarantaa näidenkin uudistusten olemassaolon. Toisena syynä voidaan ymmärtää puolestaan Liettuan sisäinen tilanne. Vähemmistökansallisuuksien herääminen toimintaan omien oikeuksiensa puolesta erityisesti kielikysymyksen tiimoilta oli kiristämässä tilannetta tasavallassa. LiKP:n linjalla pyrittiin siten vakuuttamaan liettuanvenäläiset ja -puolalaiset mahdollisuudesta tasa-arvoiseen elämään Liettuassa. Sisäinen rauhallisuus olisi merkinnyt samalla keskusjohdolle yhtä syytä vähemmän puuttua tasavallan asioihin.

Korkeimman neuvoston kieltäytyminen Liettuan lakien suvereeniseksi julistamisesta oli merkittävä kahdella tapaa. Ensimmäkin eräiden mielestä Liettuan koettiin jättäneen Viron yksinäiseksi ja siten helpoksi arvostelun kohteeksi. Gorbatshev moittikin Viron päätöstä perustuslain vastaiseksi ja sanoi, että Viron olisi tullut asettaa dokumenttinsa avoimemmin tutkiskelun kohteeksi ennen niiden hyväksymistä.¹³³ Toinen merkittävä asia oli se, että LiKP näytti taipuneen Moskovan painostukseen¹³⁴. Vaikka LiKP tekikin myönnytyksiä kansallisten etu-

¹³⁰ CDSP 40:47 s. 9:1 (Pravda 19.11.1988)

¹³¹ CDSP 40:47 s. 9:1 (Sovetskaya Litva 20.11.1988) Brazauskaksen televisiopuheesta 19.11.1988

¹³² Vardys 1989 s. 68

¹³³ CDSP 40:47 s. 5:1 (Pravda ja Izvestia 28.11.1988)

¹³⁴ Esimerkiksi NKP:n keskuskomitean politbyroon jäsen N.N. Slyunkov varoitti haastattelussaan liettualaisia päästämästä kansallista ilmiötä kehittämästä nationalistiseksi, jossa vastuuttomat ihmiset leikkivät kansallistunteilla. CDSP 40:46 s. 6:1 (Pravda 15.11.1988, Izvestia 16.11.1988)

jen suuntaan, niin edelleen puolue näytti odottavan Moskovan viestejä ennen toimintaansa, mikä oli merkki myös tasavallan suvereenisuuden voimattomuudesta.

Episodi merkitsi Sajudiksen ja puolueen välien ajautumista ristiriitaan. Poliittisesti merkittävää asetelmassa oli se, että keväällä 1989 pidettiin koko Neuvostoliiton alueella kansanedustajavaalit jo aiemminkin mainittuun kansanedustajien kongressiin. LiKP pyrkiin vakuuttamaan äänestäjät toiminnastaan liettualaisille tärkeiden asioiden puolesta. Puolueen välejä uskonnollisiin ja kansallisiin voimiin pyrittiin parantamaan ottamalla esimerkiksi uusia juhla- ja pyhäpäiviä käyttöön. Niinpä Liettuan ”porvarillisesta” itsenäisyyspäivästäkin 16.2 tuli pyhäpäivä. Samalla tehtiin myönnytyksiä kirkolle mm. palauttamalla virka-asemia papiston edustajille. Sajudis leimattiin puolestaan Liettuan tulevaisuuden tuhoajaksi mm. sen suvereenisuusohjelman takia. Tämä koettiin takaiskuna Liettualle, koska puolueen mielestä ainoastaan molempien voimien yhteistyöllä olisi voitu saavuttaa hyötyä Liettualle.¹³⁵

Yhteistyöstä ei kumpikaan osapuoli kuitenkaan ollut luopumassa. Vaalitulokset vain osoitti, kummanko osapuolen näkemysten mukaan tuota yhteistyötä lähdettiin toteuttamaan. Vaaleissa Sajudiksen onnistui voittaa 36 paikkaa 42 mahdollisesta, joten tulos oli puolueelle selkeä tappio ja epäluottamuslause kansalaisilta. Tämän seurauksena LiKP lähenei uudelleen Sajudiksen kanssa, mistä osoituksena oli marraskuussa 1988 toteuttamatta jääneen suvereenisuusjulistuksen antaminen 18.5.1989. Nyt mukana oli tuo uudistettu artikla 70, jonka mukaan Liettuan korkeimman neuvoston tai kansanäänestyksen säätämät lait olivat voimassa tasavallassa, ja Neuvostoliiton lait ja asetukset tulivat voimaan Liettuan korkeimman neuvoston ratifioinnin kautta.¹³⁶

Tähän linjanmuutokseen oli vaikuttamassa vaalituloksen lisäksi myös se, että Viro oli säästynyt suvereenisuusjulistuksensa jälkeen konkreettisilta vastatoimilta keskusjohdon uhkailuista huolimatta. Samalla Viro oli saanut maailmanlaajuisista huomiota enemmän kuin Liettua. On

¹³⁵ Vardys 1989 s. 69-71; CDSP 41:07 s. 6:1 (Sovetskaya Litva 27.1.1989)

¹³⁶ Lakitekstistä CDSP 41:20 s. 18:1 (Sovetskaya Litva 19.5.1989)

myös sanottu, että perestroikan tukeminen oli muuttunut Liettuassa liikkeeksi suvereenisuuden tukemiseksi. Samaan aikaan myös pettymys perestroikaan oli kasvanut mm. siksi, ettei Moskovasta tuntunut löytyvän ymmärrystä Liettuan toiveille taloudellisesta itsenäisyydestä. Siksikin oltiin halukkaampia oma-aloitteiseen toimintaan. Tällä tavoin oli myös mahdollista painostaa keskusjohtoa perestroikan nopeuttamiseksi ja omien etujen ajamiseksi tilanteessa, jossa ei voitu tietää varmaksi, milloinka kansallisten etujen korostaminen olisi tullut taas kielletyksi, etenkin jos vanhoilliset olisivat päässeet valtaan Moskovassa.¹³⁷

Liettuan kommunistinen puolue muuttui siten kohti kansallisempaa suuntaa, jolloin voidaan nähdä sen lakaneen olemasta henkisesti se sama puolue, joka oli pitänyt kiinni vanhoista neuvostoperinteistä kauemmin kuin itse Neuvostoliiton keskusjohto. Tässä muutosprosessissa tärkeinä tekijöinä olivat Sajudikseen kuuluneet tai sen päämääriä kannattaneet puoluejäsened, jotka saavuttivat joulukuussa 1989 yli puolet LiKP:n uuden keskuskomitean paikoista¹³⁸. Samaan aikaan myös Sajudis alkoi muovautua entistä enemmän puolueeksi. Rajanveto Sajudiksen ja LiKP:n välillä alkoikin hämärtyä, kun molempien organisaatioiden huomattavilla paikoilla istuivat samat henkilöt. Tuolloin kysyttiinkin oliko kenties puolue sajudisoitumassa vai Sajudis puolueaistumassa¹³⁹?

LiKP:n osalta kääntymisen liettualaisuuteen huipentui loppuvuodesta 1989, kun puolue päätti irrottautua emopuolueestaan NKP:sta. Irrottautumista perusteltiin syksyn 1989 aikana mm. juuri Liettuan suvereenisuudella, jolloin myös puolueen tuli muuttua itsenäiseksi kyttäkseen olemaan poliittisena voimana itsenäisen ja lakiin perustuvan Liettuan valtion luomissessa. Samalla kuitenkin myös huomautettiin ideologisen pohjan säilymisestä NKP:n ja tasavaltojen puolueiden kanssa.¹⁴⁰ Puoluejohtaja Brazauskas vetosi perusteluissaan myös siihen, että puolueen oli kyettävä pärjäämään myös kevään 1990 tasavallan parlamenttivaaleissa pystyäkseen ajamaan omia päämääriään Liettuan sisällä. Siksi uudistuminen oli tärkeää, kos-

¹³⁷ Vardys 1989 s. 73-74

¹³⁸ Senn 1990 s. 254

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ CDSP 41:38 s. 26:2 (Pravda 23.9.1989)

ka ainoastaan itsenäinen LiKP kykeni Brazauskaksen mukaan edustamaan tasavallan asukkaiden todellisia tuntemuksia.¹⁴¹

NKP:sta eroamisen¹⁴² taustalla oli siten voimakkaimmin huoli selviytymisestä uudessa poliittisessa tilanteessa, jossa yhdellä puolueella ei ollut monopoliasemaa vallankäyttöön. Toisaalta huolestumisen voidaan ymmärtää koskeneen myös koko Liettuan tulevaisuutta. Puolueen piirissä oli vankkaa reaali politiikan kokemusta, mitä puuttui monilta epävirallisten järjestöjen edustajilta¹⁴³. Siten puolue nähtiin varmaan myös tärkeänä osajana suhteissa Moskovaan ja niiden hoitaminen oli tärkeää Liettuan tulevaisuuden kannalta. Voidaankin sanoa, että LiKP:n itsenäistyminen antoi sille mahdollisuuden edustaa liettualaisuutta tavalla, jossa otettiin huomioon myös yleisliittolaisia näkökantoja. Siten vältettiin mahdollisesti vieläkin rajumpia vastakohtaisuuksia keskusjohdon kanssa, kuin mihin lopulta ajaututtiin.

Merkittävin seuraus LiKP:n tunnustautumisesta ensisijaisesti liettualaiseksi puolueeksi oli se, että NKP ja neuvostojohto menettivät mahdollisuuden vaikuttaa suoraan Liettuan sisäisiin asioihin oman alapuolueen kautta. Siten neuvostovaltion ja liettualaisten kansallisen identiteetin etsinnästä lähtenyt kehitys johti tilanteeseen, jossa neuvostojärjestelmän arkipolitiikan tärkein kulmakivi, eli NKP:n alainen tasavallan puolue, mureni pois. Syntynyt tilanne jätti siten neuvostojohdolle keinoiksi Liettuaan vaikuttamisessa lähinnä kahden vieraan valtion välillä harjoitettavan toiminnan eli edustajien väliset neuvottelut, tiedotusvälineiden kautta levitettävän propagandan, talouspolitiikan keinot sekä mahdollisen voimatoimien käytön. Gorbatshev luonnollisesti arvosteli eroa ja moitti Brazauskasia varoittaen vaarallisista seurauksista¹⁴⁴, mutta myöhemmin hän on sanonut pitäneensä vielä tuolloinkin mahdollisena säilyttää NKP:n yhtenäisyys samanaikaisesti tasavaltojen puolueiden itsenäistymisien kanssa¹⁴⁵.

¹⁴¹ CDSP 41:49 s. 5:1 (Sovetskaya Litva 2.12.1989)

¹⁴² Erosta päätti lopullisesti LiKP:n 20. puoluekokous 19-20.12.1989. Kts. CDSP 41:51 s. 16:1 (Pravda 20-22.12.1989, Izvestia 23.12.1989)

¹⁴³ Esimerkiksi Sajudiksen johtaja Vytautas Landsbergis tuli politiikkaan yliopistomaailmasta vailla kokemusta käytännön politiikasta.

¹⁴⁴ CDSP 41:52 s. 1:10 (Pravda ja Izvestia 26-27.12.1989)

¹⁴⁵ Gorbachev 1997 s. 571

3.3.4. Gorbatshovin ohjaus

Mietittäessä vallan siirtymistä Liettuassa NKP:n organisaatiolta kansallisten voimien käsiin, nousee esille kysymys Gorbatshovin roolista. Moskovan ohjaus oli vahvasti taustalla, kun LiKP:n suuntaa pyrittiin muuttamaan vanhoillisuudesta uudistusmielisempään, mistä voimakkaimpana esimerkkinä oli Ringaudas Songailan korvaaminen Algirdas Brazauskaksella. Nämä olivat myös Sajudiksen toivomia asioita, joten voidaan kysyä, miksi Gorbatshov ja keskusjohto antoivat kansallisliikehdinnälle symbolisesti arvokasta tunnustusta tällä tavalla?

Eräs selittävä tekijä voidaan nähdä siinä, että kansallinen liikehdintä oli nostanut samaan aikaan päätään muuallakin kuin Baltian maissa. Armeniassa käytiin kiistaa armenialaisten ja azereiden välillä Vuoristo-Karabakhin alueesta. Juutalaiset ja Krimin tataarit pitivät puolestaan mielenosoituksiaan Moskovassa jo keväällä 1987. Siten glasnostin peräänkuuluttama kansalaisaktiivisuus näytti kääntävän huomionsa kansallisten ongelmien ratkaisemiseksi sen sijaan, että se olisi pyrkinyt suuntautumaan yleisliittolaisiin ongelmiin. Siksi tämä kansalaisaktiivisuus oli valjastettava puolueen valvomaksi ja yleisliittolaisia päämääriä ajavaksi prosessiksi.¹⁴⁶ Sajudis edusti puolestaan sitä ruohonjuuritason aktiivisuutta, jota Gorbatshov oli peräänkuuluttanut. On kuitenkin vaikea sanoa, missä määrin Sajudiksen päämäärät edustivat alkuaan Gorbatshovin omia näkemyksiä. Kuten on jo aiemmin mainittu, olivat hänen perestroikamääritelmänsä hyvin väljiä ja tulkinnanvaraisia. Siten Sajudiskin pystyi esittämään oman alkuperäisohjelmansa perestroikan raameissa, vaikka todennäköisesti useat uudistusehdotukset eivät olleet Moskovan keskusjohdon hyväksyttävissä.

Toisen selitysmallin Sajudikselle tarjotusta tuesta tarjoaa venäläisen sosiologin Boris Kagarlitskyn tulkinta siitä, kuinka NKP:n sisällä käyty valtataistelu vaikutti suhtautumiseen epävirallisiin järjestöihin. Tulkinnan mukaan sisäisen konsensuksen löydyttyä niin konservatiivit kuin liberaalit kokivat epäviralliset järjestöt ei-toivottuina. Tosin Kagarlitsky itse viittaa keuhän 1988 osalta juuri NKP:n sisäiseen konsensukseen ja siitä johtuneeseen epävirallisten jär-

¹⁴⁶ Beissinger & Hajda 1990 s. 315-316

jestöjen hankalaan asemaan.¹⁴⁷ Lisäksi on katsottu, että Gorbatshov oli saanut tehtyä merkittävimmät vaihdokset puoluejohdossa haluamikseen jo kesään 1987 mennessä, jonka jälkeen tehdyt muutokset liittyivät lähinnä tasapainon säilyttämiseen konservatiivien ja radikaalien välillä¹⁴⁸. Tämä ei kuitenkaan poista sitä mahdollisuutta, etteikö Gorbatshov olisi voinut hakea tukea omalle linjalleen myös epävirallisten järjestöjen kautta oman valtansa lujittamiseksi

Esimerkkinä hänen tuon ajan huolista oli se, että puhuessaan 19. valtakunnallisessa puoluekonferenssissa 28.6.1988 hän sanoi, että perestroikan olisi pitänyt saada enemmän tuloksia aikaan eritoten talouden alalla, millä vanhakantainen taloudenpito oli ollut jarruna. Niinpä hän näki uudistusten jatkumisen takeena ennen kaikkea älyllisten ja henkisten voimavarojen aktivoimisen yhteiskunnassa.¹⁴⁹ Samalla on myös todettu, että juuri tuota konferenssia ennen vanhoilliset saavuttivat poliittisia voittoja, koska puolueen konferenssia varten asettamat teesit eivät sisältäneet lopulta yhtään konkreettista ehdotusta uudistuksista jääden siten abstraktille tasolle. Toinen voitto vanhoillisille oli puolestaan se, että konferenssiehdokkaiden valinta jäi täysin puoluekoneistolle, jolloin paikallistasojen muut vaikuttajat eivät saaneet ääntään kuuluviin.¹⁵⁰ Tämä viittaisi jonkinasteiseen valtataisteluun NKP:n sisällä ja saattoi olla yhtenä motiivina Gorbatshoville hakea tukea linjalleen epävirallisten järjestöjen kautta.

Siten Gorbatshovin paineet perestroikan puolustamiseksi alkoivat käydä tuohon aikaan ilmeisiksi. Olihan uudistusohjelmaa toteutettu jo kolmen vuoden ajan, joten talouden alalla olisi pitänyt saada aikaan näkyvämpiä todisteita uudistusten toimimisesta paremman elintason tuojana. Siinä mielessä vanhoilliseksi ja siten uudistusten jarruttajiksi katsottujen paikallisjohtajien (kuten Ringaudas Songaila) paikat olivat tuolloin tuulia.

¹⁴⁷ Kagarlitsky 1990 s. 9

¹⁴⁸ Iivonen 1989 s. 36

¹⁴⁹ Gorbatshov 1989 s. 60-89

¹⁵⁰ Kagarlitsky 1990 s. 2-3

Kaikkein tärkeimmäksi selitykseksi Sajudikselle annetulle tunnustukselle LiKP:n kustannuksella näkisin kuitenkin valtataistelun takana perimmäisenä olleen asian. Nimittäin Gorbatshevinkin pyrkimyksen puolueen uudistamiseen, jotta se olisi pystynyt johtamaan uudistuksia Neuvostoliitossa. Tällä tavoin NKP olisi osoittanut sen, että se kykeni olemaan se poliittinen voima, joka otti vastuun yhteiskunnan uudistamisesta.¹⁵¹ Tällä itsestään selvällä asialla myös pyrittiin legitimoimaan NKP:n roolia uudistusten johtajana. Eihän mikään muu instituutio olisi edes kyennyt aloittamaan rauhanomaisia poliittisia uudistuksia Neuvostoliitossa. Selvää oli myös se, että millekään muulle organisaatiolle ei oltu valmiita antamaan vapaita käsiä uudistusten toteuttamiseksi.

NKP:n asema uudistusten johtajana ei ollut kuitenkaan automaattinen, vaan riippui siitä, kuinka puolue pystyi uudistumaan ja siten legitimoimaan tuon paikkansa. Samoin itse perestroika oli Gorbatshevinkin mukaan riippuvainen puolueen työstä, sillä ilman puolueen ohjailua perestroika olisi kokenut poliittisen, ideologisen ja organisatorisen konkurssin. Siten ei ollutkaan ihme, että asennoituminen ja osallistuminen perestroikaan nousivat Gorbatshevillä tärkeimmiksi kriteereiksi uusien puoluejäsenten valinnassa.¹⁵²

Siten nimenomaan perestroika oli se asia, jota puolueen tuli valvoa. Puolueen epäonnistuminen olisi merkinnyt sitä, että Gorbatshevinkin johtaman keskusjohdon lanseeraama perestroika, ylhäältä annettu suunta Neuvostoliitolle, olisi menettänyt oikeutuksensa uudistusohjelmanä. Tämä olisi ollut vaarallista Gorbatshevinkin tulevaisuudelle, sillä jo aiemmin mainitussa kommunistisen järjestelmän samanaikaisen uudistamisen ja muuttamattomuuden ristiriidassa johtajat olivat helppoja kohteita tuomittaviksi väärin keinojen tuojina. Siksi Gorbatshevillä oli tarve kehittää perestroikaa haluamaansa suuntaan, sillä suunnasta ja vauhdista väännettiin 1988 kesällä ja syksyllä kättä siinä määrin, että Gorbatshev tunsu uudistuspolitiikan kokevan

¹⁵¹ Gorbatshev NKP:n 19. valtakunnallisessa puoluekonferenssissa 28.6.1988. Gorbatshev 1989 s. 141

¹⁵² Ibid. s. 142-147

hyökkäyksiä niin oikealta (vanhoilliset) kuin vasemmallakin (radikaalit) poliittisen kentän piiristä. Niinpä vielä 1988 keskusjohtoa uudistettiin pro - perestroika henkiseksi.¹⁵³

Nimenomaan tätä taustaa vasten on Moskovan keskusjohdon näennäinen tuki Sajudikselle, etenkin konservatiivisemmän Ringaudas Songailan korvaamisella vapaamielisempään Algirdas Brazauskasiin LiKP:n johtajana, ymmärrettävissä. Tarkoitus oli asettaa paikallisjohtajaksi henkilö, jolla nähtiin olevan paremmat mahdollisuudet lähentää puolue kansalaisliikkeidensä, ja ennen kaikkea Sajudiksen kanssa, ja saada siten se paremmin puolueen valvontaan. Niinpä Liettuan puoluejohtajan vaihdos tapahtui vain paria päivää ennen Sajudiksen virallistamista ja juuri Brazauskasin kautta Gorbatshov välitti terveisensä tuohon Sajudiksen perustamiskokoukseen 22.-23.10.1988.

Sajudiksen Gorbatshov näki terveistensä mukaan perestroikaa hyödyttävänä positiivisena voimana, joka pystyi vahvistamaan neuvostojärjestelmää. Brazauskas jatkoi samaa linjaa painottaen, että puolueen ja Sajudiksen tuli kunnioittaa toisiaan ja kyetä yhteistyöhön. Tärkeimpänä tehtävänä tuossa perustamiskokouksessa Brazauskas näki keskuskomitean ja hallituksen kantojen sekä niiden aseman esilletuonnin Sajudiksen tietoisuuteen.¹⁵⁴ Mutta kuten on tullut esille, ei tämä johtajavaihdos johtanut Gorbatshovin toivomaan tulokseen.

3.3.5. Liettuan radikaalit

Sajudiksen ohella uudistukset nostivat Liettuaassa julkiseen keskusteluun mukaan muitakin toimijoita. Liettualaisten johtamista organisaatioista merkittävimmät olivat Liettuan vapausliitto (Lietuvos Laisves Lyga) ja katolinen kirkko. Muitakin ryhmittymiä syntyi, mutta ne jäivät pieniksi eivätkä kohonneet mitenkään näkyvään osaan tuon ajan yhteiskunnallisessa keskustelussa. Näistä pienemmistä kenties näkyvin ryhmittymä oli vihreät ekologisten pro-

¹⁵³ Kts. tästä Hill 1989 s. 222-226

¹⁵⁴ CDSP 40:43 s. 3:1 (Sovetskaya Litva 22.10.1988); Senn 1990 s. 221-222

testien kautta. Huomionarvoisinta on, että järjestöt eivät tähänneet vanhan valtajärjestelmän lujittamiseen, sillä niille kaikille oli alusta lähtien tärkeämpää liettualaisten etujen ajaminen jossain muodossa.

Tältä kannalta katsottuna kaikkein radikaalein järjestöistä oli Liettuan vapausliitto. Tämän maan alla syntyneen järjestön päämäärinä olivat alusta alkaen sekä kansallisen tietoisuuden kasvattaminen että Liettuan itsenäisyys vapaana maana Euroopan kansojen konfедераaatiassa. Se yhdistyikin kuuden muun ryhmittymän kanssa Liettuan itsenäisyysyhdistykseksi¹⁵⁵. Siten vapausliitto erosi alkuaan Sajudiksesta, jonka päämääränä oli ensi vaiheessa Liettuan aseman parantaminen uudistuvassa Neuvostoliitossa. Sajudis ajoi siten Liettuan suvereenisuutta, siinä missä vapausliitto vaati myös oikeutta itsenäiseen ulko- ja turvallisuuspolitiikan hoitamiseen.¹⁵⁶

Tämä päämäärien eroavaisuus johtui osaltaan näiden kahden ryhmittymän jäsenten koostumuksesta. Vapausliiton jäsenet olivat lähinnä aiempia poliittisia vankeja, toisinajattelihoita ja vuosien 1944-52 partisaaneja, joten he olivat olleet jo aiemminkin näkyvästi neuvostojärjestelmää vastaan. Sen sijaan Sajudiksen jäsenistössä oli intellektuelleja ja puoluejäseniä, joten heille suhteellisen maltillinen toimiminen olemassa olevien vaikutuskanavien kautta oli luontevin tapa tuoda omia näkökantoja esille.¹⁵⁷ Itse asiassa radikaalipiireissä syytettiin Sajudista KGB:n synnyttämäksi kommunistiseksi järjestöksi. Tälle antoi pontta sekin, että Gorbatschov asettui kesän ja syksyn 1988 aikana jossain määrin tukemaan Sajudista. Syyttelyä Sajudiksen KGB-yhteyksistä jatkui eräiltä osin aina Liettuan itsenäisyysjulistukseen 11.3.1990 saakka, vaikka mitään todisteita KGB:n roolista kansallisrintaman synnyttäjänä Liettuassa ei ole ilmeisesti olemassa.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Liettuan itsenäisyysliike, Liettuan demokraattinen puolue, Liettuan Helsinki-ryhmä, Liettuan kansallinen nuorten yhdistys, Kristillisdemokraattinen puolue ja Poliittisten vankien pelastuskomitea.

¹⁵⁶ Vardys 1989 s. 58; Ibid. 1997 s. 110-112

¹⁵⁷ Jäsenistöjen koostumuksesta Vardys 1989 s. 58; Senn 1990a s. 283-284

¹⁵⁸ Lieven 1993 s. 223-227

Kuitenkaan vapausliitto ei onnistunut nousemaan siinä määrin merkittäväksi tekijäksi kuin Sajudis. Tästä ei kuitenkaan pidä vetää johtopäätöstä, että liettualaiset eivät olisi tukeneet vapausliiton alkuperäistä päämäärää eli itsenäistä Liettuaa. Tuon päämäärän on vain täytynyt olla aivan alussa liian pitkälle menevän, liiaksi yhteiskuntarauhaa vaarantavan ja siten epärealistinen toteutettavaksi. Täytyy ottaa huomioon, että koko vuoden 1988 ajan ilmapiiri Liettuassa oli alkaneesta liikehdinnästä huolimatta varsin odottava sen suhteen, milloinka keskusjohto ryhtyisi rajoittamaan avoimuutta. Esimerkkinä oli mm. jo aiemmin mainitun *Nina Andrejevnan* -kirjeen aiheuttamat epäilyt uudistusten hidastumisesta.

Vapausliitto menetti mahdollisuuksiaan nousta merkittäväksi poliittiseksi tekijäksi myös valitsemiensa strategioiden vuoksi. Nimittäin sen jälkeenkin, kun itsenäisyys sai lopulta yleisen hyväksynnän päämääränä, eivät vapausliiton idealismista kiinnipitäneet keinot sen saavuttamiseksi olleet ilmeisesti hyväksyttävissä. Esimerkkinä järjestön strategioista oli boikotointi koskien kansanedustajien kongressin vaaleja keväällä 1989. Tätä perusteltiin sillä, ettei Liettuan tullut miehittettynä maana osallistua miehittäjävaltion poliittisiin prosesseihin¹⁵⁹. Sajudiksen menestys näissä vaaleissa ilmensi kuitenkin sitä, että liettualaiset kannattivat selvästikin reaali politiikkaa, jossa pyrittiin ratkaisuihin olemassa olevia vaikutuskanavia pitkin.

Vapausliiton suurimmaksi ansioksi ei olekaan katsottu sen aikaansaamia päätöksiä vaan se, että sen onnistui omalla toiminnallaan muuttaa Sajudiksen ja lopulta jopa LiKP:n näkemyksiä radikaalimpaan suuntaan. Lisäksi siitä oli ainakin Sajudikselle hyötyä siinä mielessä, että huomattavasti radikaalimpana järjestönä vapausliitto keräsi itseensä huomiota äärimmäisyysainesten edustajana. Niinpä Sajudiksen asema maltillisena toimijana korostui valtaapitävien mielissä antaen näin järjestölle enemmän poliittista liikkumatilaa. Tällä tavoin vapausliitto vaikutti myös Sajudiksen ja LiKP:n väliseen kanssakäymiseen.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Vardys 1997 s. 112

¹⁶⁰ Vardys 1989 s. 58; Ibid. 1997 s. 110-112

3.3.6. Venäläis-puolalainen Jedinstvo-organisaatio ja vähemmistökyisyys

Liettuan korkeimman neuvoston päätös marraskuussa 1988 olla antamatta suvereenisuusu-
listusta ei merkinnyt helpotusta Liettuan vähemmistöille, sillä samaan aikaan annettu julistus
liettuan asemasta tasavallan virallisena kielenä oli uhkana kieltä osaamattomille vähemmis-
töjen edustajille. Jedinstvo legitimoikin omaa asemaansa kuuluttamalla olevansa kaikkien
kansalaisten etuja ja poliittisia oikeuksia ajava ryhmittymä¹⁶¹.

Kielikysymyksen tärkeys tuossa vaiheessa johtui pitkälti poliittisesta ja taloudellisesta järjes-
telmästä, jonka kohdalla ei pitänyt paikkaansa näkökanta, että kaikkien kansalaisten tulisi
osata hallinnossa ja taloudessa käytettyä kieltä, jotta he kykenisivät osallistumaan taloudelli-
seen ja poliittiseen elämään¹⁶². Yksipuoluejärjestelmässä kansalaisten ei tarvinnut, tai heillä ei
ollut suuria mahdollisuuksia, vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon muuten kuin äänestä-
mällä jo valmiiksi valittuja ehdokkaita. Siten itse hallintokielen eli venäjän osaaminen ei
noussut merkittäväksi poliittisen vaikuttamisen väyläksi ei-venäläisille kansanjoukoille. Tä-
hän liittyi vielä se, että neuvostojärjestelmä suojeli eri kulttuureita, jolloin kansalliset kielet
säilyttivät valta-asemansa kunkin kansallisuuden keskuudessa. Niinpä identiteetin kannalta
tärkeä kielikysymys pyrittiin ratkaisemaan liettualaisten toimesta oman äidinkielen hyväksi.

Kolikon toinen puoli oli se, etteivät venäläiset osanneet liettuaa, vaikka olisivat asuneet
Liettuassa kauankin. Liettuahan ei ollut kyennyt tarjoamaan venäläisille sen suurempaa ta-
loudellista tai poliittista lisähyötyä, jotta sen opiskelu olisi kannattanut. Esimerkiksi LiKP:n
kokoukset oltiin pidetty aina venäjäksi, kunnes syksyllä 1988 puolueen keskuskomitea alkoi
pitää kokouksiaan liettuaksi¹⁶³. Siten liettuan nostaminen tasavallan viralliseksi kieleksi ko-
ettiin venäläisten osalta uhkaksi, joka olisi jättänyt kieltä osaamattomat tasavallan taloudelli-
sen ja poliittisen elämän ulkopuolelle tilanteessa, jolloin poliittiseen päätöksentekoon ja

¹⁶¹ CDSP 40:47 s. 10:1 (Izvestia 26.11.1988)

¹⁶² Birch 1989 s. 56 puhuu kielen osaamisesta välttämättömyytenä yhteiskunnalliseen elämään osallistumi-
sen kannalta.

¹⁶³ Senn 1990b s. 21

omaan asemaan pystyttiin vaikuttamaan yhä laajenevassa määrin. Niinpä helmikuussa 1989 järjestettiin kieliasetusta vastustava mielenosoitus, johon osallistui arviolta 80 000 ihmistä. Kieliasetusta vastustettiin nimenomaan siksi, että pelättiin joutumista toisen luokan kansalaisiksi ja suorittamaan töitä, joissa erikoistaitoja tai korkeampaa koulutusta ei olisi tarvittu.¹⁶⁴

Kuten on jo mainittu, eivät vähemmistöt kuitenkaan edustaneet kovin homogeenista ryhmittymää Liettuassa. Niinpä siinä missä Jedinstvon puolelta pyrittiin saamaan kieliasetusta kumotuksi, niin ”Venäjän kulttuurikeskus” -järjestö pyrki edistämään venäläisten liettuan oppimista, jotta yhä useampi olisi oppinut sen tasavallan virallista kieltä, missä asuivat¹⁶⁵. Lisäksi Jedinstvon vaikutusvaltaa vähensi se, että sen asema eri kansallisuuksien edustajana kyseenalaistui, kun muut vähemmistöryhmät tuomitsivat sen venäläisen sovinismin edustajana. Niinpä ryhmä hajosi sisäisesti eri leireihin, kun perustavassa kokouksessa 13.-14.5.1989 äärimmäisyysaineokset saivat vallan haltuunsa ja puolalaiset perustivat itselleen oman yhdistyksensä. Siten Jedinstvon poliittinen valta jäi Liettuan sisällä varsin pieneksi.¹⁶⁶

Näin myös huolimatta siitä, että LiKP:n ero NKP:sta aiheutti ensin mainitun jakautumisen kahtia, jolloin osa puolueen jäsenistä erottautui omaksi siivekseen, jota Jedinstvokin tuki¹⁶⁷. Tästä siivestä on käytetty nimitystä pro - Moskova viitaten heidän haluunsa jatkaa vanhan mallin mukaisesti NKP:n alapuolueena¹⁶⁸. Jedinstvon ja pro - Moskova LiKP:n toiminta ei ollut kuitenkaan merkityksetöntä kokonaistilanteen kannalta. Tällaisten voimien julkinen olemassaolo antoi näet hyvän syyn keskusjohdolle argumentoida omien yleisliittolaisten valtaoikeuksiensa puolesta kaikkien kansalaisten oikeuksien turvaamiseksi Liettuassa.

Vähemmistökysymys oli siten yksi kuumimmista asioista, jonka kanssa liettualaiset joutuivat tuolloin tekemisiin. Tärkeäksi tämä kysymys nousi etenkin siksi, että neuvostoideologian

¹⁶⁴ CDSP 41:07 s. 6:2 (Sovetskaya Litva 14.2.1989)

¹⁶⁵ CDSP 40:47 s. 10:1 (Izvestia 26.11.1988)

¹⁶⁶ Vardys 1989 s. 59; Vardys 1997 s. 112-116

¹⁶⁷ Vardys 1997 s. 116

¹⁶⁸ Kts. CDSP 41:51 s. 16:1 (Pravda 20-22.12.1989, Izvestia 23.12.1989)

mukaan kaikilla ihmisillä tuli olla asuinpaikastaan riippumatta yhtäläiset oikeudet. Liettualaisten vaatimukset kuitenkin olivat ainakin osittain uhkaamassa tasavallassa asuneiden vähemmistöjen oikeuksia. Kielikysymyksen ohella tärkeäksi aiheeksi nousi kysymys Liettuan kansalaisuudesta. Määrittely siitä, ketkä olisivat liettualaisia tapahtui 3.11.1989 säädetyllä kansalaisuuslailla, joka takasi kansalaisuuden lähes jokaiselle joka asui pysyvästi Liettuassa, ansaitsi elantonsa laillisesti eikä ollut minkään muun valtion kansalainen¹⁶⁹.

Sannamaaria Yläoutinen on pro gradu -työssään tulkinnut tilannetta niin, että Liettuan uudessa kansalaisuuslaissa kansalaisuus perustui poliittiseen identiteettiin, koska kaikki Liettuassa asuneet kykenivät saavuttamaan kansalaisuuden etnisestä taustastaan tai liettuan osaamisen tasosta huolimatta. Siten Liettua erosi Virosta ja Latviasta, joissa kansalaisuus perustui kansalliseen identiteettiin. Tullakseen kansalaiseksi yksilön tuli identifioitua Viron tai Latvian kansakuntaan, mitä ilmensivät mm. vaatimukset kielen taitamisesta kansalaisuuden ehtona.¹⁷⁰

Nostan tähän keskusteluun mukaan vielä kolmannen identiteetin käsitteen eli jo aiemminkin mainitun valtioidentiteetin. Kysymys ei ollut yksinkertaisesti siitä, että Liettua toimi vapaa mielisemmin kansalaisuusasiassa kuin kaksi muuta Baltian maata, vaan siitä että kukin tasavalta toimi reaalipolitiikan sanelemissa raameissa. Liettualaisten mahdollisuuksia maltilliseen vähemmistöpolitiikkaan ja vähemmistöjen etujen huomioonottamiseen helpotti olennaisesti tasavallan demografinen tilanne, jossa liettualaiset muodostivat lähes 80 % asukkaista¹⁷¹. Siten Viroon ja Latviaan verrattuna oli liettualaisille varmempaa se, että he itse enemmistönä

¹⁶⁹ Kts. Yläoutinen 1999 s. 66

¹⁷⁰ Yläoutinen 1999 s. 85

¹⁷¹ Kagarlitskykin toteaa, kuinka esimerkiksi Sajudiksen perustamiskokous (itse paikanpäällä - tekijän huom.) oli kansallisilta vaatimuksiltaan realistinen ja maltillinen verrattuna kahteen muuhun Baltian maan kansanrintamaan. Tämän perustaksi hän koki juuri demografisen tilanteen. Vaikkakin myös Sajudiksen perustamiskokousta hallitsi kansallinen innostus, niin venäläis- tai puolalaisvastaisuutta ei esiintynyt. - Kagarlitsky 1990 s. 39-50.

Toisaalta tässä täytyy todeta myös se, että Kagarlitsky itse kuului Moskovan kansanrintamaan, jonka edustajana hän juuri oli paikanpäällä, joten siinä mielessä hänen oli kenties myös helpompi ymmärtää baltialaisten kansanrintamien päämääriä. Toisaalta mielestäni hänen rivien välistä voi tulkita ymmärtämättömyyttä baltialaisten kansallistunnetta kohtaan internationalismin kustannuksella.

pystyivät määrittämään vastaukset identiteettikriisin esiin nostamiin kysymyksiin eli siihen, mitä Liettua ja liettualaisuus olivat ja mitä ne eivät olleet, vaikka vähemmistöille olisi annettu laajat oikeudet niin poliittisesti kuin kulttuurisestikin. Niinpä kansalaisuuden ei tarvinnut perustua kansalliseen identiteettiin, koska kansallinen identiteetti tai Liettuan valtioidentiteetti eivät joutuneet vähemmistöjen takia vaaraan, mikä olisi taasen ollut tilanne Virossa ja Latviassa sallivammalla kansalaisuuden määritelmällä.

Toisekseen suhteellisen helppo kansalaisuuden määrittely voidaan ymmärtää propagandana, jonka avulla tasavallasta annettiin tuossa tilanteessa hyvä kuva niin länsimaille kuin ennen kaikkea venäläisille. Tätä todistaa sekin, että nykyään myös Liettua vaatii liettuan osaamista ehtona kansalaisuudelle¹⁷². Toisaalta Liettuassa oli jo maailmansotien välisenä itsenäisyyden aikana suhtauduttu varsin sallivasti vähemmistöjen oikeuksiin. Siten salliva suhtautuminen vähemmistöjen oikeuksiin ja kulttuuriperintöön oli osaltaan rauhoittamassa tilannetta Liettuassa eri kansallisuuksia edustavien ihmisten välillä¹⁷³.

Tuon ajan varsin sallivan vähemmistöpolitiikan lisäksi on katsottu, että varsinkin Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen venäläisten sopeutumista ajatukseen Liettuasta kotimaana auttoi se, ettei liettualaisia oltu venäläisten taholta koettu missään vaiheessa venäläisiä vähemmän sivistyneiksi. Siksi venäläisten oli helpompi hyväksyä oman statuksensa muutos neuvostovaltion ja yleisen järjestyksen edustajista vähemmistön edustajiksi. Vastakohtana ovat olleet alueet, joissa venäläiset ovat tunteneet itsensä sivistyneemmiksi suhteessa paikalliseen väestöön. Noilla alueilla heidän on ollut hankalampaa sopeutua ja tunnustaa uusia poliittisia voimia.¹⁷⁴

¹⁷² Yläoutinen 1999 s. 86

¹⁷³ ”Identiteettien eriytymiseen vaikuttavia tekijöitä ovat mm. kieli, uskonto ja kulttuuriperinne. Näiden tekijöiden erilaisuus suhteessa valtarakenteeseen aiheuttaa konfliktin, joka ei kuitenkaan välttämättä purkautu separatismina. Kansanosien sopeutuminen valtaväestöön riippuu suurelta osin siitä, miten identiteettien eriytymiseen vastataan.” - Härkönen 1990 s. 37

¹⁷⁴ Gudkov 1993 s. 82-86

4. IDEOLOGIAN JA YHTEISKUNTAJÄRJESTELMÄN KRIISI

4.1. KANSAKUNTIEN RAKENTAJAT JA TUHOAJAT

4.1.1. Menneisyydellä politikointi

Liettuassa Stalinin ajan arvostelulla ja sitä kautta virinneellä keskustelulla maan liittymisestä Neuvostoliittoon oli aivan erilainen pohja kuin Gorbatschovin aloittamalla stalinismin arvostelulla, jonka tavoitteena oli ideologian palauttaminen leniniläisille juurille, jotta neuvostojärjestelmä saataisiin korjattua sellaiseksi kuin se oli alunperin tarkoitettukin. Vaikka keskustelu lähti liikkeelle juuri keskusjohdon puolelta aloitetusta vapaudesta arvostella ja arvioida Stalinin aikaa uudelleen, niin Liettuassa tuon ajan arvostelulla oli täysin erilainen merkitys verrattuna Neuvostoliittoon kokonaisuutena

Liettuan tilanteen voi nähdä tässä suhteessa varsin monimutkaisena. Toisaalta koko sosialistinen neuvostotasavalta nimeltä Liettua perustui juuri Stalinin ajan poliittisiin ratkaisuihin eli oli syntynyt niiden seurauksena, jolloin paluu leninistisiin periaatteisiin merkitsi myös historiallista paluuta politiikkaan, joka oli mahdollistanut Liettuan itsenäistymisen ensimmäisen maailmansodan jälkivaiheessa. Toisaalta leninistinen tulkinta sosialistisen maailmanvallankumouksen etenemisestä ei sulkenut pois sitä mahdollisuutta, etteikö myös Lenin olisi ajatellut Baltian maiden liittämistä tuolloiseen Neuvosto-Venäjäan.

Liettuassa keskustelu historiasta oli alkanut Stalinin aikana Siperiaan karkotettujen liettualaisten kohtalon uudelleenarvioinnista verrattuna aiempaan neuvostohistorian tulkintaan. Keskustelun lopputuloksena aiemmat tulkinnat koettiin vääristyneiksi painottaessaan liettualaisten syyllisyyttä porvarilliseen terroriin ja nationalismiin stalinismin ajan virheiden ja rikosten sijaan. Niinpä myös muut historian kysymykset alkoivat tulla julkiseen keskusteluun

arvioitaviksi, jolloin tärkeimmiksi kohosivat ne tapahtumat, joiden kautta Liettua tuli liittyneeksi Neuvostoliittoon toisen maailmansodan alkuaikoina.

Alkusyksystä 1988 alkoi varsinkin liettuankielisessä lehdistössä esiintyä arvostelua historian instituutin asiantuntijoiden toimesta Neuvostoliiton ulkoministeri Molotovin varsinaisia motiiveja vastaan kesän 1940 tapahtumissa. Aiemmat totuudet, joiden mukaan Molotovin käskyt joukkojen marssittamisesta Liettuaan kesäkuussa 1940 olivat oikeutettuja liettualaisten oman käytöksen vuoksi (olivat siepanneet neuvostosotilaita) korvattiin mm. tulkinnoilla, joiden mukaan Molotovin ultimaatumi oli suorastaan epäoikeudenmukainen vaatimus Liettuan antautumisesta.¹⁷⁵ Ylipäätään koko tilanteen nähtiin olleen vuosina 1939-1940 hyvinkin sekavan, eikä ollenkaan niin yksiselitteisen kuin mitä neuvostohistoria oli antanut ymmärtää. Kestutis Strumskis Vilnan yliopistolta katsoikin, että vuosien 1939-40 vallankumouksellinen ilmapiiri ja vuoden 1940 sosialistinen vallankumous Liettuassa olivat pelkkiä myyttejä, jotka oli kehitelty myöhemmässä vaiheessa¹⁷⁶.

Tuo toteamus kuvastaa myös sitä, mikä Neuvostoliitossa oli ollut merkittävänä ongelmana kansallisuuskysymysten ratkaisuisissa. Tavallaanhan Neuvostoliitto oli ollut alkuaan monikansallisena liittoutumana valtio ilman omaa kansaa, joten neuvostokansan luonti¹⁷⁷ oli ollut elintärkeä asia alusta alkaen valtion olemassaolon kannalta. Tätä tärkeyttä ilmensi aina kulloisenkin johtajan vakuuttelut yhtenäisen neuvostokansan synnystä. Niinpä myös liettualaista oli pyritty luomaan osaa neuvostokansasta historiallisten totuuksien avulla. 1980-luvun lopun tilanne voidaankin ymmärtää kaksijakoiseksi tässä suhteessa. Toisaalta liettualaiset pyrkivät aktiivisesti paljastamaan näitä epätotuuksia ja luomaan kuvaa itsestään kansana, jolla oli oikeus ainakin itsenäisempään valtiolliseen asemaan. Toisaalta taas Neuvostoliiton

¹⁷⁵ Senn 1990 s. 50-51

¹⁷⁶ Kestutis Strumskis Vagrines naujienos-julkaisussa 3.8.1988 Senn 1990 s. 53 mukaan

¹⁷⁷ Esimerkiksi Peter Alter on kirjassaan *Nationalism* viitannut siihen kuinka kansa/kansakunta on pikemminkin päämäärä kuin todellisuus, sillä kansakunnat eivät ole "Jumalan käden" luomuksia, vaan ne täytyy luoda monimutkaisessa prosessissa. Esimerkkinä siitä, kuinka valtion olemassaolo on eri asia kuin kansan olemassaolo, hän mainitsee Italian yhdistymisen 1861. Sen osalta Alter viittaa entisen Piedmontin pääministerin Massimo d'Azeglion huomautukseen yhdistymisestä: "Olemme luoneet Italian: nyt meidän täytyy luoda italialaiset". Alter 1996 s. 14-15

keskusjohto pyrki pitämään kiinni siitä kuvasta, että jossain vaiheessa oli todella syntynyt neuvostokansa, jonka osaksi myös liettualaiset olivat tulleet omilla ehdoillaan, jolloin Neuvostoliitto oli valtiona sinänsä riittävä edustamaan tätä kansaa. Yksinkertaistettuna liettualaisten ei tarvinnut luoda enää omaa kansaa ja todistella sen olemassaoloa, vaan osoittaa tämän kansan oikeus omaan valtioon, kun taas keskusjohdon ei tarvinnut luoda valtiota, vaan osoittaa kansakunta, jota tämä valtio edusti.

Juuri tästä syystä historiallisten totuuksien yksittäisistä kysymyksistä tärkeimmäksi nousi totuus Molotov-Ribbentrop -sopimuksen salaisesta lisäpöytäkirjasta, sekä tästä sopimuksesta seurannut Liettuan liittäminen Neuvostoliittoon 1940. Liettualaiset kokivat liittämisen laittomaksi kahdestakin syystä. Ensinnäkin tämä salainen lisäpöytäkirja oli jättänyt Liettuan ensin Saksan ja myöhemmän sopimuksen myötä Neuvostoliiton etupiiriin. Toisekseen 1940 Liettuassa pidettyjä vaaleja pidettiin mitättöminä, koska ennalta sovittuina niissä äänestettiin vain näennäisesti Neuvostoliittoon liittymisen puolesta. 1980-luvun lopulla tämän kysymyksen tiimoilta saatiin myös laajat kansanjoukot liikkeelle paitsi Liettuassa niin myös Virossa ja Latviassa. Näyttävin tapahtuma asian tiimoilta oli 23.8.1989 Molotov-Ribbentrop -sopimuksen 50-vuotispäivänä järjestetty ”Baltian tie” -mielenosoitus, jossa arviolta kaksi miljoonaa ihmistä muodosti katkeamattoman 600 kilometriä pitkän ihmisketjun Tallinnasta Riian kautta Vilnaan.¹⁷⁸ Se oli vahva osoitus kansalaisten tuesta uudennlaiselle yhteiskunnalle. Mielestäni tässä tapahtumassa oli ennen kaikkea kyse jo identiteettikriisin kohdalla käsitelystä yhteiskunnan moraalista eli siitä, ettei neuvostoyhteiskunta voinut kansalaisten mielestä enää jatkossa perustua valheellisuuteen ja vääristelyyn. Paikalla olleet ihmiset ilmaisivat tunteitaan seuraavasti: ”Emme halua tämän tapahtuvan enää koskaan kenellekään.” ”Tämä on velvollisuuteni sukulaisilleni, joita sorrettiin.” ”Haluamme elää vapaassa Liettuassa.” ”Omatuntoni toi minut tänne.”¹⁷⁹

¹⁷⁸ Gerner 1993 s. 76; Hiden 1991 s. 154-155; Lieven 1993 s. 219-22; Smith 1994 s. 132-133

¹⁷⁹ CDSP 41:34 s. 6:1 (Izvestia 24.8.1989)

Toisaalta kysymykseen Liettuan valtiollisesta asemasta linkittyi yhdessä menneisyyden kanssa myös ajankohtaiset asiat. Gorbatschovin uudistusten hidastuttua, alkoivat aloitteet uudistuslinjausten määrittelyssä siirtyä nopeasti Liettuan kansanrintamavoimien käsiin. Tästä kertoo se, että kun Liettuassa oli herätty kansallisesti laajamittaiseen liikehdintään uudistusten puolesta vasta kesän 1988 aikana, niin jo saman vuoden marraskuussa antoi Sajudis julistuksen Liettuan moraaliseen itsenäisyydestä. Henkisen itsenäisyyden julistus seurasi helmikuussa 1989 ja saman vuoden toukokuussa annettiin Liettuassa jo poliittiseksi itsenäisyysjulistukseksi katsottava ilmoitus eli suvereenisuusjulistus.¹⁸⁰ Lopullinen itsenäisyysjulistus annettiin viimein 11.3.1990, kun Sajudis oli onnistunut saamaan kevään 1990 paikallisissa vaaleissa tarvittavat kaksi kolmasosaa parlamenttipaikoista¹⁸¹.

Tuo itsenäisyysjulistus ja siihen reagointi paljastavat yhdessä sen kaksitahoisen prosessin, josta puhuin kappaleen alkupuolella. Siis liettualaisten tarpeesta osoittaa olevansa kansa, jolla oli oikeus itsenäiseen valtioon ja neuvostoelinten puolelta taasen tarpeesta osoittaa, että neuvostovaltio oli oman kansansa riittävä edustaja. Tuossa itsenäisyysjulistuksessa, jonka antoi Liettuan tasavallan korkein neuvosto, vedottiin nimenomaan kansan tahdon toteuttamiseen sekä vieraiden voimien 1940 suorittamaan Liettuan valtion suvereenisuuden lakkauttamiseen, joten siitä syystä Liettua oli jälleen itsenäinen valtio. Julistuksen mukaan Liettuan itsenäisyysjulistus 16.2.1918 ei ollut menettänyt laillisuuttaan ja sama koski tuon ajan perustuslakeja, joten ne muodostivat edelleen Liettuan valtion perustuslaillisen pohjan. Siten minkään muun valtion perustuslaki ei olisi pätevä Liettuassa.¹⁸² Itsenäisyysjulistusta täydennettiin samana päivänä vielä laeilla, joissa säädettiin valtion uudesta nimittämisestä Liettuan tasavallaksi¹⁸³, Liettuan 12.5.1938 säädetyin perustuslain saattamisesta takaisin voimaan¹⁸⁴

¹⁸⁰ Vardys 1991 s. 11. Julistusten sisällöt on julkaistu Vardyksen mukaan *Atgimimas*-lehdessä (Sajudiksen virallisjulkaisu) 22.11.1988 ja 17.2.1989, sekä *Tiesa*-lehdessä (LiKP:n julkaisu) 19.5.1989.

¹⁸¹ Vaalitulosista esim. Fitzmaurice 1992 s. 129-130

¹⁸² Akt Verhovnovo Soveta Litovskoi Respubliki o vosstanovlenii nesavisimovo Litovskovo gosudarstva. O "litovskoi probleme" (Belaja kniga) s. 22-23

Document 1. Supreme Council of the Republic of Lithuania act on the Re-Establishment of the State of Lithuania. *The Road to Negotiations with the U.S.S.R.* s. 70 (tästä lähtien *The Road to...*)

¹⁸³ Sakon o naimenovanii gosudarstva i gerbe. O "litovskoi probleme" (Belaja kniga) s. 23

¹⁸⁴ Sakon Litovskoi Respubliki o vosstanovlenii deistvija konstituzii Litvi ot 12 maja 1938 goda. O "litovskoi probleme" (Belaja kniga) s. 24

sekä väliaikaisesta perustuslaista¹⁸⁵. Sitä perusteltiin mm. poliittisilla ja taloudellisilla suhteilla, jotka estivät vuoden 1938 perustuslain käyttöönoton, joka jäädytettiin voimaansaattamisensa jälkeen siksi aikaa kunnes tilanne sallisi sen noudattamisen käytännössä.

Tällainen lakien muotoilu merkitsi käytännössä sitä, että Liettuan aikaa neuvostotasavaltana pidettiin väärytenä, jonka ulkopuoliset voimat olivat aiheuttaneet. Niinpä vuoden 1938 perustuslain voimaansaattaneessa laissa vedottiin Liettuan neuvostotasavallan korkeimman neuvoston päätökseen 7.2.1990, jossa vuoden 1939 venäläis-saksalaisen sopimuksen seuraukset Liettualle oli mitätöity. Siten myös Liettuan aika neuvostotasavaltana mitätöity, koska se oli seurausta tuosta sopimuksesta. Tätä näkökulmaa voisikin mielestäni kutsua laillisuutta ja idealismia korostavaksi ja tältä pohjalta katsottuna se oli täysin oikeutettu, mutta reaalitynne oli se, että mikään ei lyhyellä aikavälillä kyennyt muuttamaan sitä tosiasiaa, että de facto Liettua oli osa Neuvostoliittoa.

Neuvostoliiton vastauksen itsenäisyysjulistukseen antoi kansanedustajien ylimääräinen kolmas kongressi 15.3.1990.¹⁸⁶ Siinä Liettuaa pidettiin neuvostotasavaltana verrattuna liettualaisten käyttämään ilmaisuun Liettuan tasavalta. Tuon vastineen mukaan yksittäisellä neuvostotasavallalla oli toki oikeus päättää omista asioistaan, mutta sen tuli ottaa huomioon myös poliittiset, taloudelliset, yhteiskunnalliset, alueelliset, lailliset ja muut ongelmat, jotka mahdollisesta federaatiosta eroamisesta aiheutuivat. Siten Liettuan aika neuvostotasavaltana ei suinkaan ollut poispyyhittävässä, vaan Neuvostoliiton perustuslait koskettivat edelleen Liettuaa sosialistisena neuvostotasavaltana. Tässä tilanteessa tuli vastineen mukaan odottaa, että laki eroamismuodollisuuksista ja sen seurauksista saataisiin valmiiksi, joten liettualaisten julistamat yksipuoliset päätökset olivat mitättömiä ja Neuvostoliiton korkeimmat elimet (presidentti, korkein neuvosto ja ministerineuvosto) valtuutettiin huolehtimaan sekä kansalaisten turvallisuudesta että Neuvostoliiton eduista Liettuan neuvostotasavallan alueella.

¹⁸⁵ Sakon Litovskoi Respubliki o vremennom osnovom sakone Litovskoi Respubliki. O "litovskoi probleme" (Belaja kniga) s. 25

¹⁸⁶ Document 3. Extraordinary third Congress of USSR People's Deputies Decree on the Decrees of 10-12 March adopted by the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR. The Road to... s. 72-73

Liettuan vastaus kansanedustajien kongressin asetukseen tuli presidentti Vytautas Landsbergisin kirjeinä niin Gorbatshoville 18.3.1990¹⁸⁷ kuin Neuvostoliiton korkeimmalle neuvostolle 21.3.1990¹⁸⁸. Näissä kirjeissä Landsbergis painotti sitä, ettei Liettuan antamia julistuksia voitu pitää mitättöminä neuvostolakien pohjalta. Näin oli ennen kaikkea siksi, ettei Liettua ollut laillisesti katsoen neuvostotasavalta vaan itsenäinen valtio. Puolestaan Liettuan aika neuvostotasavaltana oli mitätön, koska se oli aiheutunut voimatoimista, jotka olivat rikkooneet sekä monia kansainvälisiä säädöksiä että Neuvostoliiton ja Liettuan 1920- ja 30-luvuilla keskenään solmimia sopimuksia vastaan. Siten Liettuan voimatoimin suoritettu liittäminen Neuvostoliittoon oli kansainvälinen rikos, joka ei voinut muodostaa laillista perustaa millekään hallinnolle ja sen perusteella Liettuan itsenäisyys oli saatettu uudelleen voimaan. Neuvostoliiton intressien turvaamiseksi Landsbergis painotti valtioiden välisten neuvottelujen aloittamista, jotta tilanteessa päästäisiin poliittiseen ratkaisuun ja voimatoimilta vältyttäisiin.

Neuvostojohdolle tällaiset valtioiden väliset neuvottelut eivät olleet ajateltavissa realistisena vaihtoehtona, sillä niiden aloittaminen olisi merkinnyt tuolloisen tilanteen hyväksymistä eli Liettuan tasavallan olemassaolon tunnustamista. Gorbatshov vetosi tilanteessa kolmeen asiaan eli Neuvostoliiton perustuslakiin, Liettuan kansan tahtoon vs. liettualaisten johtajien pyrkimykset sekä neuvostokansalaisten oikeuksiin Liettuassa. Nuo kolme asiaa todistivat hänen mielestään siitä, että Liettua oli neuvostotasavalta. Tämä ilmeni hänen vetoomuksessaan nimenomaan Liettuan sosialistisen neuvostotasavallan korkeimmalle neuvostolle sekä vetoomuksessa Liettuan kansalle 31.3.1990¹⁸⁹. Ensinnäkin hän katsoi, että liettualaisten päätökset olivat Neuvostoliiton perustuslain vastaisia, joten ne tuli mitätöidä. Siksi keskustelut tuli aloittaa Neuvostoliiton perustuslain pohjalta, kunhan eroamisprosessia koskeva lainsäädäntö oli saatu valmiiksi. Toiseksi Gorbatshovin viestissä Liettuan kansalaisille on havaittavissa pyrkimys sisäisen epävakauden luomiseen Liettuassa. Hän pyrki erottamaan selkeästi Liettuan johtajat ja kansan toisistaan erillään oleviksi tekijöiksi toteamalla johtajis-

¹⁸⁷ Document 5. Letter to Mikhail Gorbachev from Vytautas Landsbergis. The Road to... s. 74

¹⁸⁸ Document 6. Reaction to the decrees of the Third Congress of USSR People's Deputies. The Road to... s. 75-77

¹⁸⁹ Document 12. Appeal of Mikhail Gorbachev to the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR. Appeal of Mikhail Gorbachev to the Lithuanian people. The Road to... s. 83-85

ton olleen viemässä tasavaltaa tuhoon, mitä kansan ei katsottu haluavan. Tästä tulikin hänen politiikkansa painopistealue jatkossa. Vielä muistelmissaankin hän piti nimenomaan Liettuan johtajistoa syyllisenä syntyneeseen vaikeaan tilanteeseen, jossa ei lopulta säästyty väkivaltaisilta toimilta¹⁹⁰. Kolmanneksi hän painotti viestissään liettualaisille sitä, että tasavallan alueella asui liettualaisten lisäksi muitakin kansallisuuksia, joiden turvallisuus ja oikeudet olivat vaarassa näiden Liettuan päätösten takia.

Perusteluista tärkeimmäksi nousi molemmilla osapuolilla vetoaminen laillisuuteen, jota tulittiin omasta näkökohdasta käsin. Liettualaiset vetosivat kansainvälisiin oikeuksiin (esim. siihen, että Liettua oli ollut toisen maailmansodan syttyessä Kansainliiton jäsenvaltio) sekä Liettuan ja Neuvostoliiton keskinäisiin sopimuksiin ennen vuotta 1939¹⁹¹. Neuvostoliiton puolelta vedottiin puolestaan oman maan perustuslakiin ja sen noudattamisen tärkeyteen, jotta laillisuus ei häviäisi oman käden oikeudelle¹⁹².

Molemmilla oli heikkoutensa perusteluissaan. Liettualaisilla se oli liika idealistisuus ja usko kansainväliseen oikeudenmukaisuuteen reaalipolitiikkaa voimakkaampana tekijänä. Toisaalta liettualaiset itsekin tunnustivat reaalipolitiikan arvon antamalla itsenäisyysjulistuksensa juuri maaliskuussa 1990, sillä siten vältettiin Neuvostoliitossa valmisteilla olleen tasavaltojen erolain (voimaan huhtikuussa 1990) vaikutus omaan itsenäisyysjulistukseen, jolloin itsenäisyyttä voitiin perustella myös Neuvostoliiton perustuslain pohjalta¹⁹³ joutumatta vaikeuksiin itse menettelytavoista. Keskusjohdon perustelut olivat puolestaan hataralla pohjalla jo Neuvos-

¹⁹⁰ Gorbachev 1997 s. 578. ”Muistutin osallistujia, että Liettuan korkeimman neuvoston tekemät hätäiset päätökset 11 maaliskuuta 1990 olivat nykytapahtumien synnyttäjinä.” - Gorbatschov käydessään muiden johtajien kanssa läpi Vilnan tapahtumia tammikuussa 1991, jolloin toistakymmentä siviiliä kuoli sotilaiden vallattua Vilnan tv- ja radiotornin.

¹⁹¹ Kts. esim. Document 6. Reaction to the decrees of the Third Congress of USSR People’s Deputies. The Road to... s. 75-77

¹⁹² Kts. esim. Document 12. Appeal of Mikhail Gorbachev to the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR. Appeal of Mikhail Gorbachev to the Lithuanian people. The Road to... s. 83-85

¹⁹³ Perustuslaki takasi mahdollisuuden eroamiseen, mutta siinä ei mainittu sinänsä sitä, millä tavoin tämän tulisi tapahtua, koska käytännössä eroaminen katsottiin aiemmin mahdottomaksi. Liettuan presidentti Landsbergis käytti perusteluissaan itsenäisyyden puolesta hyväkseen myös Neuvostoliiton perustuslakia, jonka katsottiin sallivan tasavallan eron vaikkakaan se ei sinällään vaikuttanut Liettuaan.

toliiton perustuslain tulkinnanvaraisuuden takia¹⁹⁴. Toisekseen Molotov-Ribbentrop -sopimuksen salainen lisäpöytäkirja, jonka seurauksena Liettua oli tullut liitetyksi Neuvostoliittoon, oli julistettu jo syyskesällä 1989 Neuvostoliiton puolelta ns. Jakovlevin komission ja kansanedustajien kongressin toimesta mitättömäksi ja laittomaksi.

Tosin sopimuksen mitättömyys ja laittomuus perustui komission johtajan Aleksander Jakovlevin mielestä kahteen seikkaan, joilla ei ollut tekemistä Liettuan kohtalon kanssa. Ensimmäkin tuossa sopimuksessa oli petetty leniniläiset ulkopoliittikan periaatteet, joiden mukaan salainen diplomatia oli kiellettyä. Toisekseen sopimus ei ollut juridisesti pätevä, koska vain Stalin ja Molotov olivat siitä tienneet, kun hyökkäämättömyyssopimus oli aikoinaan ratifioitu. Jakovlevin mukaan lisäpöytäkirja tai 23.8.1939 solmittu sopimus eivät kuitenkaan olleet määritelleet Liettuan, Latvian tai Viron poliittista tai juridista statusta. Näiden maiden statuksien muuttuminen johtui siten hänen mukaansa muiden tekijöiden voimasta. Niinpä vuoden 1939 sopimuksen lisäpöytäkirjan mitättömäksi julistamisella oli merkitystä vain moraalin kannalta, sillä vääristymät ja epäoikeudenmukaisuudet tuli saada ihmisten tietoisuuteen.¹⁹⁵ Nämä perustelut olivat kuitenkin hataralla pohjalla, koska tosiasiasahan kaikkien kolmen Baltian maan statukset olivat muuttuneet juuri lisäpöytäkirjan sopimusten mukaisesti.

Siten keskinäisten neuvottelujen aikaansaaminen liettualaisten ja neuvostojohdon välillä oli lähtökohdiltaan hankalaa näkemysten ollessa kaukana toisistaan. Näkökohtien lähentyminen ei ollut kovin todennäköistä. Gorbatshevillä ei ollut varaa antaa neuvostotasavallalle oikeutta erota yksipuolisella julistuksella ja näin hänen näkemyksensä mukaan ohittaa

Siten se oli muistutus siitä, että myös neuvostolakien pohjalta eron katsottiin olevan laillinen. Kts. Document 6. Reaction to the decrees of the Third Congress of USSR People's Deputies. The Road to... s. 75-76

¹⁹⁴ Perustuslain 72. pykälän mukaan jokaisella liittotasavallalla oli oikeus vapaaseen eroamiseen SNTL:sta, kun taas 74. pykälä puhui SNTL:n lakien esisijaisuudesta liittotasavallan lakiin nähden ja 75. pykälä SNTL:n suvereniteetista koko alueellaan. SNTL:n PERUSTUSLAKI 1977 8. luku 72., 74. ja 75 pykälä s. 17-18.

Birch 1989 s. 52 ottaa puolestaan esille tähän liittyvän tärkeän asian huomauttamalla, että oikeus ilmaisee velvollisuutta, joten jos jollain on oikeus tiettyyn toimintaan, niin silloin muilla kansalaisilla ja hallituksella on selvä velvollisuus sallia tämä toiminta ilman estelyä.

¹⁹⁵ Pravda 18.8.1989

neuvostolakeja¹⁹⁶. Toisaalta liettualaisilla ei valitun linjan jälkeen ollut suuria mahdollisuuksia palata neuvostolakien alaisuuteen, sillä sehän olisi käytännössä vienyt pohjan pois niiltä perusteluilta, joiden nojalla Liettuan itsenäisyys oli uudistettu. Niinpä omia näkemyksiä ryydittiin seuraavan vuoden aikana myös lisäargumentein. Merkittävimpinä olivat Moskovan taholta liettualaisten pyrkimysten päälle heitetty nationalismin viitta sekä tätä konkreettisempi talouspolitiikka. Liettuan johtajisto puolestaan pyrki vaikuttamaan etenkin länsimaihin, millä haettiin tukea omalle näkemykselle siitä, että vuosina 1939-40 oli tapahtunut rikos kansainvälistä oikeustajua vastaan ja nyt tuon rikoksen tulokset oli mahdollista korjata kansainvälisen yhteisön tuella.

4.1.2. Hyvä paha nationalismi

Jo ennen Liettuan itsenäisyysjulistusta 11.3.1990, mutta varsinkin sen jälkeen Gorbatshev ja muu keskusjohto syyttivät liettualaisia nationalistisista pyrkimyksistä, joiden katsottiin olevan vaaraksi paitsi Neuvostoliiton vakaudelle niin ennen kaikkea liettualaisille itselleen. Tuolloin liettualaisia peloteltiin tilanteessa, jossa keskusjohdon lähes ainoa keino oman vaikutusvallan todistamiseksi olisi ollut sotilaallisen vallan käyttö, sillä poliittinen valta oli ajautunut sen ulottumattomiin LiKP:n erottua NKP:sta. Kynnys sotilaallisen vallan käyttöön oli kuitenkin ilmeisen korkea Neuvostoliiton taloudellisen tilanteen takia, jonka paikkaamiseksi länsimaiden tuki oli tarpeellista. Tämä tuki olisi saattanut puolestaan vaarantua voimatoimien seurauksena, joten neuvostojohdo pyrki löytämään päteviä syyt sille, miksi Liettuan eroaiteita voitaisiin vastustaa tai vaadittaessa jopa tukahduttaa niin, että perusteluille olisi mahdollista saada hyväksyntää sekä kansainvälisesti että Neuvostoliiton sisältä. Siten kohteena olivat länsimaiden ja Neuvostoliiton sisäiseen mielipiteeseen vaikuttaminen.

¹⁹⁶ Kts. esim. Document 12. Appeal of Mikhail Gorbachev to the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR. Appeal of Mikhail Gorbachev to the Lithuanian people. The Road to... s. 83-85

Tähän strategiaan kuului liettualaisten syyttäminen nationalismista ja muistuttaminen tasavallassa asuvista muista kansallisuuksista oikeuksineen. Länsimaiden mielipiteeseen nämä syytökset voidaan nähdä suunnatuiksi ennen kaikkea sen vuoksi, että siellä nationalismilla oli huono maine. Varsinkin eurooppalaisessa ajattelussa nationalismiin on ymmärretty liittyneen Hitlerin Saksaan ja Mussolinin Italiaan. Kuitenkin Neuvostoliitossa nationalisteiksi leimattiin erään näkemyksen mukaan kaikki, jotka keskusjohdon taholta haluttiin tuomita.¹⁹⁷ Eräät länsimaiset kirjeenvaihtajat tiedostivat tämän ongelmallisen tilanteen ja painottivat paremman tiedottamisen osuutta Baltiassa vallinneen todellisuuden selventämiseksi länsimaisille lukijoille. Eräänä länsimaalaisille tarjottavana näkökulmana esitettiin, ettei kyseessä ollut niinkään etninen kiihkoilu kuin kamppailu kansallisesta vapaudesta.¹⁹⁸

Tätä näkökulmaa puolsi se, että nationalismia ei ole tutkimuskirjallisuudessa suoritetuissa määrittelyissä pidetty luonteeltaan pelkästään järjettömänä ja epähumanina käsitteenä, vaan sillä on nähty olevan myös positiivinen puolensa, joka eroaa nationalismin negatiivisesta puolesta eli aggressiivisesta ja sovinnisesta nationalismista. Näin on todettu olevan varsinkin silloin, kun nationalismi on osa prosessia, jonka avulla kansa voi saavuttaa ylpeytensä ja itsekunnioituksensa.¹⁹⁹ Esimerkiksi Peter Alter on luokitellut Neuvostoliitossa tuolloin syntyneen eri kansakuntien kansallistunteen heräämisen juuri tällä tavoin kokien sen olleen pyrkimystä erottautua ennen kaikkea Venäjästä ja venäläisyydestä²⁰⁰.

¹⁹⁷ Davis 1978 s. 42

¹⁹⁸ Kts. tästä Trapans 1991b s. 135-144

¹⁹⁹ Davis 1978 s. 22-25. Lisäksi Davis erottelee moraalisesti neutraalin, positiivisen ja negatiivisen nationalismiin. Ensimmäisestä esimerkkinä hän mainitsee tietyn kulttuurin puolustamisen; toisesta esimerkkinä on toiminta kansallista sortoa vastaan; kolmannelta on esimerkkinä puolestaan nationalismin käyttö aggressioiden polttoaineena. s. 31

Alter 1996 s. 19 puhuu puolestaan ”Risorgimento nationalismista”, jonka perimmäinen tavoite on vapautus poliittisesta ja yhteiskunnallisesta sorrosta. Siten se on protestiliike olemassa olevaa politiikan valtajärjestelmää sekä kansakunnan traditioita tuhoavaa ja siten sen kukoistamisen estävää valtiota vastaan. Vastakohtana Risorgimento nationalismille, jossa kaikkien kansallisten liikkeiden vaatimukset ovat tasavertaisia, Alter mainitsee ”integraalionalismia”, jossa yksi kansakunta ymmärretään absoluuttiksi/täydelliseksi. *ibid* s. 26

²⁰⁰ Alter 1996 s. 106-107

Sitä vastoin keskusjohdon puolelta toisena tehtävänä näillä syytöksillä oli luoda epävakautta Liettuan sisäiseen tilanteeseen. Tässä mielessä kohteena oli sekä Liettuan että Neuvostoliiton kansalaiset. Yksi perusteltavissa oleva tulkinta tässä on mielestäni neuvostoliittolaisuuden perintöön tukeutuminen, sillä olihan fasistista Hitlerin Saksaa käyty kunniakas suuri isänmaallinen sota käyty nimenomaan nationalistisilla pyrkimyksillä varustettua vihollista vastaan. Siten liettualaisten syyttäminen nationalistisista pyrkimyksistä merkitsi heidän leimaamistaan kaikkein kunniallisimman neuvostoperinnön hylkääjinä ja jonkin sellaisen puolustajina, josta oltiin jo kuviteltu päässeen eroon ainakin Neuvostoliitossa.

Tällainen nationalismin varjon heittäminen liettualaisten pyrkimysten päälle oli myös sinänsä helppoa, että ihmisten on todettu harvemmin pysähtyvän ajattelemaan virallisesti lanseeratujen termien todellisia merkityksiä tai sidonnaisuuksia kuhunkin tilanteeseen²⁰¹. Siten nationalismikin oli käyttökelpoinen termi nimenomaan luomiensa mielikuvien pohjalta, jotka perustuivat neuvostoideologiassa nationalismin käsitteeseen liitettyihin negatiivisiin merkityksiin, joista merkittävin oli sen liittäminen porvarilliseen ajatteluun sosialismin kustannuksella²⁰². Tässä suhteessa otollisin kohde nationalismisyytöksistä provosoitumiselle oli Liettuan venäläisvähemmistö, sillä heille tämän annetun kuvan nationalismin noususta Liettuassa täytyi merkitä uhkaa omalle tasa-arvoiselle asemalleen tasavallan sisällä.

Liettualaisille kysymys ei ollut kuitenkaan nationalismista omien kansallisten etujen ajamisena muiden kustannuksella, kuten keskusjohto antoi ymmärtää. Pikemminkin kyseessä oli kansallisten vapauksien rajojen etsiminen, mikä koski yhtäläillä myös muita Neuvostoliiton alueella asuneita kansoja. Tämä oli myös tärkeä selittäjä sille, miksi liettualaisia syytettiin

²⁰¹ "Monet ihmiset, jotka kannattavat yleistä ideologiaa voivat olla ymmärtämättä siihen sisältyviä perusdoktriineja. Kuitenkin he "johtavat sloganeita, fraaseja tai sanoja" ideologiasta ja joista tulee sitten "liioiteltuja poliittisina symboleina ja tabuina" ja jotka ohjaavat poliittista toimintaa. Sanat kuten "imperialisti," "kapitalisti," "kolonialisti," "kommunisti," ovat muotoutuneet tehokkaiksi iskusanoiksi kauduille jopa silloin, kun ihmisillä, jotka käyttävät niitä herättääkseen tunteenomaisia reaktioita, on vain kalpea aavistus niiden käsitteellisestä merkityksestä." - Graber, Doris, Verbal Behavior and Politics 1976 s. 53, Elder 1983 s. 61 mukaan.

²⁰² Horace B. Davisin mielestä marxilaisuudessa on aina Leninin ajoista lähtien esiintynyt tiettyä rajoittuneisuutta koskien nationalismi termin käyttöä, sillä sen olemassaolo tunnustettiin vain, kun sen nähtiin syntyvän porvarillisesta toiminnasta. Davis 1978 s. 5

nationalistisista pyrkimyksistä. Nimittäin liettualaisten pyrkimykset muodostivat vakavan uhkakuvan siinä mielessä, minkälaisen signaalin ne antoivat muille neuvostokansoille ja ennen kaikkea venäläisille. Yhden suurimmista uhkakuvista Neuvostoliiton vakaudelle näet aiheuttivat venäläisten nationalistiset pyrkimykset²⁰³.

Vaikkakin on eräiltä osin katsottu, että itse Neuvostoliitto oli venäläisten hallitsema kokonaisuus ja edusti ensisijaisesti venäläisyyttä, niin vallitseva ideologia lähti liikkeelle kaikkien kansojen tasa-arvoisuudesta yhteisessä neuvostoperheessä. Tätä oli myös neuvostojohto johdonmukaisesti aina vakuuttanut²⁰⁴. Tästä hieman kaksijakoisesta suhtautumisesta on mainittu, että Neuvostoliitossa oli 1980-luvun lopulla vahvastikin esillä olleita venäläisnationalistisia liikkeitä, jotka osaltaan olivat jopa hyväksytyjä, mutta osaltaan toivat epävakautta neuvostoyhteiskuntaan edustamalla neuvostoideologialle vieraita näkemyksiä kansallisten piirteiden etusijalle asettamisella²⁰⁵. Siten liettualaisten itsenäisyysvaatimusten hyväksyminen olisi merkinnyt voimakasta argumenttia muiden neuvostokansojen ja etenkin venäläisten mahdollisille vaatimuksille samankaltaisista oikeuksista. Osaltaan siksi liettualaisten vaatimuksia nimitettiin nationalistisiksi ja niihin suhtauduttiin torjuvasti keskusjohdon taholta.

Liettualaisten vaatimusten vaikutuksissa venäläisnationalistien omille pyrkimyksille voidaan katsoa olleen kyse eräänlaisesta oravanpyörästä. Nimittäin syynä liettualaisten vaatimusten suuntautumisessa kohti kansallisia etuja ajavia ehdotuksia voidaan pitää osaltaan venäläisyyden yliasemaa neuvostoyhteiskunnassa niin taloudellisesti, poliittisesti kuin kulttuurisestikin. Tämän on koettu olleen vaikuttamassa siihen, että vähemmistökansallisuudet alkoivat suojata omaa asemaansa venäläistymistä vastaan. Niinpä suhtautumista venäläisten erikoisasemaan ja sen synnyttämiin pienempien kansojen vaatimuksiin pidettiin 1980-90 - lukujen taitteessa yhtenä vaikeimmista ratkaisemista kaivanneista ongelmista keskusjohdolle²⁰⁶.

²⁰³ Näistä pyrkimyksistä mm. Spechler 1990 s. 280-298

²⁰⁴ Myös Gorbatshev viittasi tähän korostamalla sitä, että kaikki kansat ja kansallisuudet olivat olleet yhdessä rakentamassa sosialistista kotimaata, jossa kansallisuuskysymys oli onnistuttu ratkaisemaan periaatteellisesti. Gorbatshev 1987a s. 129

²⁰⁵ Spechler 1990 s. 280-288

²⁰⁶ Tulkinnan pohjalla Spechler 1990 s. 288-290

Toisaalta liettualaiset varoivat saamasta liiallista nationalismin leimaa omalle osalleen, mitä ilmensi salliva vähemmistöpolitiikka. Tosin on sanottu, että Baltiassa nationalismilla oli kaikkiaan huomattavasti myönteisempi sävy verrattuna sekä liberalismiin nimeen vannoneeseen länteen että marxilaiseen ideologiaan. Esimerkkinä tästä on mainittu se, että Liettuassakin toisinajattelevien toimintaan ja katolisen kirkon puolustamiseen oli osallistunut ihmisiä kaikista yhteiskuntaryhmistä.²⁰⁷ Monet liettualaisten vaatimukset olivatkin nationalistisia luonteeltaan siinä mielessä, että ne ajoivat nimenomaan kansallisia etuja. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt, että ne olisivat olleet suoranaisesti ihmisoikeuksia ja eritoten vähemmistöjen oikeuksia loukkaavia.

4.1.3. Internationalismin ongelma

Nationalismin vastakohtana oli neuvostoideologian yksi kulmakivistä eli internationalismin idea, joka perustui ajatukselle työläisistä ilman omaa valtiota. Leninille tämä merkitsi sitä, ettei vallankumouksellinen proletariaatti, internationalisti, ollut sodassa oikeutettu puolustamaan syntymämaataan pelkästään argumentilla syntymämaan puolustaminen. Tuossa ajatuksessa näet luokkataistelun idea hukkui porvarillisen pääoman ja nationalismin puolustamisen varjoon. Siksi internationalistille tärkeää oli se, mitä politiikkaa sodalla kulloinkin jatkettiin. Siten asioita ei tullut ajatella oman maan vaan proletaarisen vallankumouksen kannalta.²⁰⁸ Tällä tavoinhan neuvostohistoria legitimoit myös Liettuan ja muiden Baltian maiden liittymisen Neuvostoliittoon. Proletaarinen vallankumous oli edennyt niihin, kun niiden työväestöt olivat nousseet porvarillisia hallituksia vastaan. Tällä tavoin nämä ihmiset olivat saaneet myös kasteensa todellisiksi internationalisteiksi ja olivat siten aatemaailmaltaan soveliaita neuvostokansalaisiksi.

²⁰⁷ Krickus 1991 s. 135-136

²⁰⁸ Lenin 1967 s. 67

Internationalismin kannalta ongelmallista oli kuitenkin se, etteivät työläiset kyenneet todellisuudessa muodostamaan yhtä kansaa, jolla olisi ollut sama tahto ja yhteinen etu. Sen esti se, ettei eri kulttuuripiirien työläiset kyenneet identifioitumaan pelkästään työläisiksi. Parhaana esimerkkinä tästä oli lähes koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan jatkunut Neuvostoliiton ja Kiinan kiistely siitä, kumpi maa edusti oikeaa proletariaatin vallankumouksen ideaa. Oma maa, kansa ja kulttuuri muodostivat siten ainakin vielä 1900-luvulla sen kokonaisuuden, johon ihmiset ympäri maailmaa sitoutuivat yhteiskuntaluokkaansa voimakkaammin. Vaikka siis lopullinen päämäärä kaikkien maiden työläisten liittymisestä yhteen ei ollut lähelläkään, niin myös neuvostojohto tyytyi varjelemaan jo sitä aluetta, jolla työläisten esitettiin sulautuneen yhteisen edun taakse. Varsinkin Stalinin ajalla internationalismia ja proletaarisen vallankumouksen leviämistä käytettiin vain välineenä legitimoida Neuvostoliiton laajeneminen vastaamaan tsaarinaikaista Venäjää²⁰⁹. Siten neuvostointernationalismissa oli osaltaan kyse myös venäläisen nationalismin kääriytymisestä sen viittaaan.

Sosialististen maiden onkin sanottu auttaneen jonkun maan sosialistista vallankumousta, kun se ei vaatinut vaivaa, tai kun se hyödytti omia intressejä²¹⁰. Niinpä idea proletaarisen vallankumouksen levittämisestä ei ollut Neuvostoliitossakaan ensisijaista oman maan etujen ajamiseen nähden. Tässä täytyy kuitenkin heti huomauttaa, että itse internationalismin idean ei ole nähty tänäkään päivänä hävinneen minnekään.²¹¹ Se politiikka, mitä Neuvostoliitossa harjoitettiin, ei vain kyennyt vastaamaan tuota ideaa. Siten neuvostovaltio internationalismin aatteen edustajana oli tosiasiaa pelkkä myytti keskusjohdon vakuutteluista huolimatta.

²⁰⁹ Clemens, Jr. 1991 s. 297 mukaan Stalin sanoi Rooseveltille Teheranissa 1943, ettei Baltian mailla ollut autonomiaa tsaarin Venäjällä, eikä Yhdysvallat ollut tuolloinkaan nostanut näiden kansakuntien asiaa esille tsaarin liittoutuessa Yhdysvaltain ja Englannin kanssa. Stalinin mielestä kysymystä ei tullut nostaa esille nytkään, kun Roosevelt oli ilmoittanut, että baltialaisille pitäisi järjestää mahdollisuus kansanäänestykseen sodan jälkeen ilmaistakseen siinä mielipiteensä valtiollisesta asemastaan. (Huom! Clemens oikoo Stalinin historian tietämystä ja toteaa, ettei Yhdysvallat liittoutunut koskaan juuri tsaarin kanssa - *ibid.*)

²¹⁰ Kts. Davis 1978 s. 19-22

²¹¹ Davis 1978 s. 18 kysyy tulisiko marxistien hylätä yritykset olla internationalisteja ja vastaa, että kyllä mikäli oman valtion edut ovat etusijalla, kuten valtion päämiesten kohdalla täytyykin olla. Sitä vastoin valtakoneistoon kuulumattomien kohdalla tilanne on toinen, joten marxilaisen teorian tulee sinänsä olla internationalistinen, vaikkei yksittäiset sosialistiset valtiot sitä olekaan.

Tarkasteltaessa asiaa ideologiselta kannalta, niin esiin nousee neuvostopolitiikan paradoksi kansallisuussuhteita koskien. Nimittäin neuvostojohdon tarjoama kuva harjoitetusta internationalistisesta politiikasta olisi legitimoitunut voimakkaammin, mikäli olisi myönnetty, ettei yhtä yhtenäistä neuvostokansaa ollut syntynyt. Tuolloin internationalistiselle politiikalle olisi jäänyt jonkinlainen päämäärä, pyrkimys ulottaa proletariaatin vallankumous syvällisemmin koko Neuvostoliiton alueelle. Gorbatshovkin kuitenkin katsoi, että neuvostokansa oli uusi internationaalinen yhteisö, jonka liittivät yhteen samat poliittiset päämäärät, taloudelliset edut sekä yhteinen ideologia²¹². Ongelma tässä on se, että heti kun sanotaan kansa, niin puhdas internationalismi lakkaa ja häivähdys nationalismia astuu mukaan kuvaan. Nationalismi ei siis jäänyt marxilaisuuden ulkopuolelle, mutta siinä sitä perusteltiin patriotismina, jonka päämääränä oli kollektiivin hyvinvointi kokonaisuudessaan²¹³.

Yksi internationalismin ongelmista ideologiana tuntuu olevan myös se, kuka sen kykenisi määrittelemään puolueettomasti. Neuvostoliitossa määrittelijöinä toimivat suurimmaksi osaksi venäläiset. Gorbatshovin aikana suuntaus vain voimistui, sillä ei-venäläisten osuus keskeisillä poliittisilla paikoilla laski tuolloin jyrkästi. NKP:n keskeisimmässä elimessä politbyroossa heitä oli ollut 1982 vielä 32 %, mutta 1988 luku oli pudonnut 15 %:iin. Vieläkin jyrkempi pudotus oli ei-slaavilaisten kohdalla, sillä heidän osuutensa tippui tuona aikana 24 %:sta 5 %:iin.²¹⁴ Tällaisessa tilanteessa voitiin aiheellisesti kysyä kenen määrittelemästä internationalismista oli kyse? Tämä kysymys vie puolestaan pohjan pois internationalismin käsitteeltä, koska senhän ei tulisi olla käsitteenä kenenkään omaa vaan kaikkien yhteistä.

Neuvostoliitossa tämä ongelma oli kuitenkin lakaistu aina maton alle yksinkertaisesti sillä näkökannalla, että maahan oli syntynyt päämääriltään yhtenäinen kansa. Voidaankin ymmärtää, että sillä, mitä kansallisuutta kukin edusti ja kuka oli määrittelemässä käsitteitä, ei ollut Neuvostoliitossa väliä, koska kaikki edustivat proletaarisen vallankumouksen synnyttämiä internationalisteja. Siksi myöskään liettualaisten vaateet leninististen itsemääräämisoi-

²¹² Gorbatshov 1986 s. 76

²¹³ Davis 1978 s. 51

²¹⁴ Beissinger & Hajda 1990 s. 312

keuksien kunnioittamisesta²¹⁵ suvereenisuuden perusteluina eivät kääntäneet neuvostojohdon mieltä pois siitä, etteikö kyseessä olisi ollut porvarillisen nationalistinen ajattelukanta. Tosin Leninkin oli todennut, että jokaisessa sorretun kansakunnan porvarillisessa nationalismissa oli kannatettava, sortoa vastaan tähtäävä yleisdemokraattinen sisältö²¹⁶. Liettuan kohdalla nationalismi ei kuitenkaan neuvostoideologian loogisen ajattelutavan mukaan kohdistunut sortavaa porvarillista valtaa, vaan kaikkien yhteistä hyvää ajavaa internationalistista yhteisöä vastaan. Siksi se oli tuomittavissa kansallista etua ajavaksi toiminnaksi.

Kuitenkin itse Neuvostoliiton suurvalta-aseman perustelut ja liettualaisten kuuluminen tähän suurvaltaan perustui filosofialtaan darwinistisiin näkökantoihin²¹⁷. Esimerkiksi Gorbatshevinkin mukaan nimenomaan sosialismi oli nostanut takapajuksen Venäjän sille paikalle, joka Neuvostoliitolla oli ihmiskunnan edistyksessä. Lisäksi neuvostokansa oli murskannut fasismin ja nostanut oman valtionsa supervallaksi.²¹⁸ Puolestaan Liettua oli liittynyt Neuvostoliittoon vaikeana historian aikana, kun fasismin mukanaan tuoma orjuutuksen uhka uhkasi kansakuntaa. Siinä tilanteessa suoritettujen kansanäänestyksen tulosta, jossa hyväksyttiin liittyminen Neuvostoliittoon, ei oltu Gorbatshevinkin mukaan asetettu perusteiltaan kyseenalaiseksi.²¹⁹ Näyttäisikin siltä, että tällä tavoin hyväksyttiin se, että säilyäkseen ja kukoistaakseen kansakuntana, oli liettualaisille ollut ainoana mahdollisuutena liittyä Neuvostoliittoon, joka vahvana valtiona kykeni säilymään ja samalla suojelemaan Liettuan kaltaisia pieniä kansakuntia elämän selviytymistäistelussa. Siten myös internationalismin taustalla oli nationalismia ja vieläpä sen suvaitsemattomimmista muodoistaan.

²¹⁵ Toisaalta esim. Jyrki Iivonen on sanonut, että bolsheveille kansallinen itsemääräämisoikeus ja kansallistalvioiden itsenäisyys toimivat poliittisena toimenpiteenä ja taktiikkana, jolla houkuteltiin Venäjän vähemmistökansallisuuksia yhteiseen rintamaan tsaarivaltaa vastaan. Kansakuntien itsemääräämisoikeuden katsottiin kuitenkin käyvän tarpeettomaksi sosialistisen vallankumouksen jälkeen, kun ristiriidat katoaisivat kansojen väliltä. Iivonen 1986 s. 154-165

²¹⁶ Lenin ipv. s. 76

²¹⁷ Alter 1996 s. 26 puhuu siitä, kuinka itegraalionalismin filosofinen pohja perustuu Darwinin teoriaan luonnonvalinnasta ja opista sopivimpien selviytymiseen. Sen mukaan siis se, mikä soveltuu yksilöihin ja eläimiin, soveltuu myös rotuihin ja kansoihin.

²¹⁸ Gorbatshev 1987a s. 45-47

²¹⁹ "Is doklada generalnovo sekretarja zk kpss M. S. Gorbazeva na plenumie zk kpss 19 sentjabrja 1989 g." - O "litovskoi probleme" (Belaja kniga) s. 12

4.2. KRIISIN MATERIAALINEN PUOLI

4.2.1. Taloustekijöiden taustasta Liettuan itsenäisyyspyrkimyksille

Talouden merkitys on nähty hyvin merkittävänä ja jopa keskeisenä tekijänä balttien kansallistunteen nousulle ja lopulta itsenäisyysvaatimuksille siinä mielessä, että balttien turhautuminen taloudellisten uudistusten hitauteen käänsi heidän mielensä kohti itsenäisyyttä ja pois uudistettavassa liittovaltiossa tavoitellusta autonomisesta asemasta.²²⁰ Tämä näkemys on kuitenkin hieman liian yksioikoinen ja antaa painoarvoaan suuremman sijan puhtaasti materiaalisille tekijöille tässä prosessissa. Nimittäin taloudellisia tekijöitä korostettaessa olisi loogista olettaa muidenkin kuin baltialaisten neuvostotasavaltojen lähteneen ajamaan itsenäisyyttään, sillä useimmat niistä olivat taloudellisesti baltialaisia heikommin pärjääviä.

Toki talous oli liettualaisille tärkeässä asemassa argumentoitaessa omien päämäärien puolesta, mutta niinhän sen pitikin olla. Talouspolitiikka on erittäin merkittävässä osassa minkä tahansa kansakunnan elämässä ja juuri tältä pohjalta on nähtävissä talouskysymysten tärkeys liettualaisille. Olisihan ihan alkuun tavoiteltu autonomiakin, saattikka sitten itsenäisyys, jäänyt puolitiehen, mikäli maa olisi ollut entisessä mittakaavassa riippuvainen neuvostotaloudesta. Siksi katsottiin, että Liettuan oli erottauduttava siitä entistä itsenäisemmäksi ja riippumattommaksi kansantaloudeksi. Siten vaatimuksissa talousuudistusten puolesta oli jo henkisesti sisäänrakennettuna siemen aluksi halulle muuttaa vallitsevaa järjestelmää ja myöhemmin halulle sekä autonomian että itsenäisyyden tavoittelulle. Tämä siemen kylvettiin siis jo ennen uudistusten tehottomaksi osoittautumista.

Niinpä voidaan kysyä, että mihin talousuudistuksiin Baltiassa oltiin tyytymättömiä? Kaikkien kolmen Baltian maan tavoitteekseen asettamat talousuudistukset perustuivat pitkälti markkinatalouden periaatteille ja vaativat yhä suurempaa valtaa tasavalloille talouspolitiikan ohjai-

²²⁰ Kts. Hiden 1991 s. 168

lussa kunkin tasavallan alueella²²¹. Ehdotukset olisivat tienneet merkittäviä rakenteellisia muutoksia talouteen ja luistamista sosialistisen suunnitelmatalouden peruseriaatteista, joiden säilyttämistä Gorbatshev nimenomaan painotti. Hän oli esittänyt, ettei Neuvostoliitossa voitu luopua suunnitelmataloudesta tai hyväksyä työttömyyttä, koska tähtäin oli sosialismin vahvistamisessa, ei sen korvaamisessa toisella järjestelmällä. Lisäksi hän uskoi, että sosialismin peruseriaatteiden noudattamisen kautta sosialismi kykeni saamaan aikaan enemmän kuin kapitalismi.²²² Siten oli luonnollista, että baltialaisten talousnäkemykset eivät voineet toteutua halutussa määrin.

Tuolloinen perusproblematiikka sisältyikin siihen, että liettualaiset eivät mielestäni suinkaan pettyneet itse Gorbatshevin perestroikaan vaan siihen, että heidän oma tulkintansa siitä ei saanut hyväksyntää. Samalla tuli hylätyksi liettualaisten ajama näkemys Neuvostoliitosta entistä itsenäisempien valtioiden liittona. Parhaiten tämä tuli esille Liettuan suvereenisuusjulistuksen yhteydessä 18.5.1989, jossa talousasiat olivat esillä siten, että maan ja siihen kuuluvien resurssien katsottiin olevan Liettuan valtion omaisuutta.²²³ Juuri tähän oli Gorbatshev kiinnittänyt huomiota puoli vuotta aiemmin Viron annettua suvereenisuusjulistuksensa sanomalla, ettei maan ja resurssien omistusta voitu kääntää tasavallalle, ei voitu palauttaa yk-

²²¹ Riikassa 21-23.9.1988 pidetyssä kokouksessa Baltian maan edustajat hyväksyivät liettualaisten ehdotuksen pohjaksi taloudellisen itsenäisyyden saavuttamiseksi. Ehdotus sisälsi tasavaltajien oikeuden kontrolloida raaka-aineita ja verotusta rajojensa sisäpuolella. Lisäksi se tunnusti niin yksityisomistuksen kuin sosialistisen omaisuuden. Sen mukaan talouden tuli perustua markkinoiden toimintaan ja hallituksen tuli asettaa hintoja vain kun se edisti yksityisten etuja. Näiden lisäksi tasavaltajien katsottiin tarvitsevan vakaan ja vaihdettavissa olevan valuutan omien ohjelmiansa toteutumisen edellytykseksi. - Senn 1990 s. 150.

Kagarlitsky 1990 s. 41 puolestaan tulkitsee baltialaisten esikuvaksi skandinaavisen sosiaalidemokratian mallin, jossa taloudessa on tärkeää paitsi valtiollisten yritysten/yhteistyöyritysten kehittäminen niin myös yksityisen omaisuuden suojaaminen perustuslaillisin toimenpitein. Lisäksi tähän kuuluu toimivat sosiaalipalvelut kuten terveyden huolto, koulutus ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus. Sen sijaan baltialaisten esitykset eivät sisältäneet yhtään mainintaa työkollektiivien itsehallinnosta tai työläisten osallistumisesta taloudelliseen päätöksentekoon (Gorbatshevin käyttämiä ilmaisuja. tekijän huom.).

²²² Gorbatshev 1987a s. 95.

Lisäksi esimerkkinä uudistusesitysten erilaisuudesta verrattuna balttien esityksiin käy mm. Gorbatshevin arvio perestroikan alkutaipaleesta:

”Keskityimme siis luonnollisesti alusta alkaen talouselämän panemiseen jonkinlaiseen järjestykseen, työkurin kiristämiseen sekä organisaation ja vastuuntunnon tehostamiseen... Talouselämän rakenne oli organisoitava perusteellisesti uuteen uskoon, sen materiaalista pohjaa oli muutettava, ja lisäksi kaivattiin uutta teknologiaa, muutoksia sijoituspolitiikassa sekä tehokkaampaa talousjohtoa. Tiivistäen tämä kaikki edellyttää tieteellisen ja teknisen edistyksen vauhdittamista.” - Gorbatshev 1987a s. 29

²²³ Suvereenisuusjulistuksesta CDSP 41:20 s. 18:1 (Sovetskaya Litva 19.5.1989)

sityisomistusta, eikä voinut olla omavaraista taloutta.²²⁴ Voidaankin kysyä, kuinka sitoutuneita liettualaiset pystyivät olemaan tuon talousjärjestelmän tukemiseen? Varsinkin kun järjestelmää edustavaa yhteiskuntaa alettiin pitää identiteettikysymysten esiinnousun myötä henkisesti liettualaisuudelle vieraana.

Tähän sitoutumiseen tuo hyvän näkökulman eräs tapa lähestyä modernia, tai jopa postmodernia kapitalistista valtiota, vastakohtana sosialistiselle järjestelmälle. Tuon näkökulman mukaan moderni valtio ja kapitalismi ovat olleet toisistaan riippuvia tekijöitä, sillä kapitalismi ei olisi kehitystä tuovana prosessina voinut vahvistua ilman valtion suojaa. Toisaalta taasen nykyaikaisen tasavallan ja hyvinvointivaltion olisi ollut mahdotonta kehittyä ilman kapitalismin mukanaan tuomaa teollistumiskehitystä ja työvoimajakautumista.²²⁵

Tällä en pyri sanomaan, etteikö myös sosialismi pystyisi tuottamaan taloudellista kehitystä. Neuvostoliitossakin sitä kiistämättä tapahtui, jos vertailuväliksi otetaan koko neuvostovallan aika 1917-1991. Kapitalismin ja valtion suhteen näkeminen edellä mainitulla tavalla tuo vain esille sen pohjimmaisen eron, mikä neuvostojärjestelmällä oli siihen verrattuna. Nimittäin sen, että Neuvostoliitossa valtio ja talousjärjestelmä eivät olleet toisistaan samalla tavoin riippuvaisia ja toisiinsa nähden yhtä tasapuolisia tekijöitä, vaan siellä taloutta johdettiin valtion ehdoilla. Nämä ehdot alkoivat kuitenkin menettää oikeutustaan, kun talous ei enää kyennyt tuottamaan parempaa elämänlaatua kansalaisille. Silti myöskään Gorbatshovin uudistuspolitiikka ei sallinut luopumista valtiojohtoisesta taloudesta kohti vapaampaa talouden kehitystä talouden omilla ehdoilla. Liettualaisten haluttomuutta lopulta sitoutua tällaiseen uudistuspolitiikkaan voidaan ymmärtää myös tältä pohjalta.

Tässä tulee jälleen esille kommunististen järjestelmien uudistamisen ristiriitaisuus, mikä johtui samanaikaisesta tarpeesta suorittaa uudistuksia muuttamatta liiaksi järjestelmän perusteita. Tästä johtuen keskusjohdon ongelmaksi uudistuksissa tuli jälkijunaan jääminen, jolloin

²²⁴ CDSP 40:47 s. 5:1 (Pravda ja Izvestia 28.11.1988) Gorbatshovin puheesta 26.11.1988.

²²⁵ Wicker 1997 s. 8

sen asema muuttui aloitteiden tekijästä muiden aloitteisiin reagoijaksi. Esimerkkinä tästä oli se, että vaikka vielä keväällä 1989 Neuvostoliiton keskusjohto oli tasavaltojen taloudellista itsenäistymistä vastaan, niin saman vuoden marras-joulukuun vaihteessa säädettiin jo laki Liettuan, Latvian ja Viron taloudellisesta itsenäisyydestä. Siinä tasavalloille annettiin laajat oikeudet päättää resursseistaan, taloudestaan, rahoituksestaan ja budjetistaan.²²⁶ Nyt siis Baltian maat saivat sen, mitä olivat talousuudistuksilta odottaneetkin, mutta se ei riittänyt vakuuttamaan niitä, koska lakia ei tehty hyvää hyvyttään, vaan taustalla olivat monenlaiset ongelmat, jotka jättivät tämän lain hyväksymisen pienimmäksi pahaksi kaikista vaihtoehtoista kahdestakin syystä.

Ensinnäkin huolimatta siitä, että neuvostokansalaisten tulot olivat kasvaneet, johti tuotannon niukkuus jopa perustarvikkeissa kuluttajakohtaiseen säännöstelyyn. Siten kansalaisten elintaso ei noussut lupauksista huolimatta, jolloin kasvaneiden sosiaalisten ja taloudellisten vaikeuksien arvioitiin leimautuvan perestroikan syyksi, vaikka syyt olisivatkin olleet pidemmän ajan tulosta. Asiantuntijoiden mielestä tuolloisia ongelmia ei pystyttykään enää ratkaisemaan ilman keskitetyn ohjausjärjestelmän hajauttamista.²²⁷ Niinpä em. laki voidaan nähdä osaltaan yritykseksi pelastaa perestroikan kasvot tekemällä Baltian maista koealue uudentalaiselle talouspolitiikalle. Toinen asia, jonka voidaan katsoa vaikuttaneen lain syntymiseen oli puolestaan juuri tuohon aikaan Liettuassa käyty keskustelu LiKP:n mahdollisesta NKP:sta irrottautumisesta ja itsenäistymisestä omaksi puolueekseen²²⁸. Siten lain tarkoituksena oli myös pyrkimys osoittaa liettualaisille se, että NKP:nkin johdolla kyettiin tasavaltojen haluamiin uudistuksiin, jolloin LiKP:n irtautuminen olisi ollut turhaa.

Kuten sanottu tämäkään laki ei vakuuttanut liettualaisia, vaan vuoden 1989 autonomisuus- ja suvereenisuuspyrkimyksistä siirryttiin vuoden 1990 keväällä jo tosiasialliseen itsenäisyysjulistukseen. Taloustekijät olivat kuitenkin tuolloin vain osa sitä keskustelua, jonka identiteettikriisi synnytti johtaen ideologian ja yhteiskuntajärjestelmän kriisiin ja sitä kautta liettualais-

²²⁶ Lakiteksti CDSP 41:49 s. 8:1 (Pravda 2.12.1989)

²²⁷ Iivonen 1989a s. 35

²²⁸ Kts. esim. CDSP 41:39 s. 5:1 (Pravda 21.9.1989); 41:46 s. 33:2 (Sovetskaya Litva 18.11.1989)

ten pyrkimyksiin päästä eroon tuosta järjestelmästä. Mietittäessä lopulta syytä²²⁹ sille, mikä Liettuassa aiheutti kansallistunteen nousun ja lopulta itsenäisyysvaatimukset, tulee asiaa tarkastella hieman laajemmassa mittakaavassa kuin pelkästään Gorbatshovin vuosien ajalta. Tässä tarkoitan koko sitä aikaa, jolloin Liettua oli neuvostotasavalta. Tuona aikana kansallistunne oli lähes koko ajan esillä tavalla tai toisella. Se alkoi vastarinnasta neuvostomiehittäjiä kohtaan heti toisen maailmansodan jälkeen ja jatkui vähemmän näkyvästi mm. erilaisin vetoomuksin kansainväliselle yhteisölle. Siten Gorbatshovin aloittama avoimuuden linja toimi tekijänä, joka mahdollisti tämän kansallistunteen nousun aiempaa julkisemmaksi. Tuolloin siihen uskaltautuivat mukaan muutkin kuin kaikkein aktiivisimmat, jotka oli aiemmin ollut vähäisen lukumääränsä vuoksi helppo tuomita toisinajattelijoiksi.

4.2.2. Taloustekijät kriisien ilmentäjinä ja taustatekijöinä

Kun liettualaiset eivät saaneet ajoissa itseään tyydyttäviä talousuudistuksia ja osittain siksi siirtyivät yhä radikaalimpiin vaatimuksiin itsenäisyydestä, niin talous toimi argumentoinnissa myös toiseen suuntaan. Taloustekijät olivat näet Liettuan itsenäisyysjulistuksen (11.3.1990) jälkeen merkittävin keino, jolla keskusjohto saattoi painostaa tasavaltaa ja osoittaa yleisliittolaisen järjestelmän tärkeyttä kaikille osapuolille. Tämä tapahtui taloussaarron avulla, johon Liettua asetettiin keväällä 1990. Se kärsikin saarrosta huomattavasti, sillä eräiden liettualaisarvioiden mukaan työpaikkoja hävisi tehdas- ja rakennusalalta n. 35 000 ja rahalliset menetykset nousivat 415,5 miljoonaan ruplaan tuotantotappioina ja 125 miljoonaan ruplaan saamatta jääneinä budjettituloina²³⁰.

²²⁹ Birch 1989 s. 72 mukaan kansallinen liikehdintä tarvitsee aina sysäävän tekijän, jotta sen taakse saataisiin massojen tuki. Kuitenkin tuo tekijä voi olla hyvinkin erilainen erilaisissa tilanteissa aina uusien raaka-aineiden löydöksistä vaalituloksiin.

²³⁰ Luvut liettualaislehdistä Lietuvos rytas 6.6.1990 ja 25.7.1990 sekä Tiesa 18.5.1990 ja 14.7.1990 Vardys 1997 s. 166 mukaan.

Liettuan taloussaarto voidaan nähdä merkitykseltään kaksitahoisena. Toisaalta se oli ironinen todiste Neuvostoliitossa tuolloin vallinneesta ideologian kriisistä ja toisaalta se aiheutti sisäpoliittisen kriisin Liettuassa. Ideologian kriisin ilmentäjänä se oli siksi, että Leninin näkemyksen mukaan sosialismi tuli järjestämään luokkasorrottoman tuotannon, joka turvasi hyvinvoinnin kaikille valtion jäsenille ja antoi siten väestön sympatioille liikkumisvapauden ja nimenomaan siksi helpotti ja joudutti kansakuntien lähenemistä ja yhteenliittymistä²³¹. Onkin tulkittu, että Lenin oli valmis hyväksymään pienten kansakuntien eron Venäjästä, koska edut kuulumisesta laajempaan talousyhteisöön olisivat lopulta osoittautuneet niin merkittäviksi, että nämä eronneet kansakunnat olisivat liittyneet takaisin Venäjän yhteyteen²³². Kuitenkin 1990-luvun alussa Liettuan taloussaarrolla pyrittiin estämään yhden kansakunnan eroaminen osoittamalla, kuinka sidottu sen talous oli yleisliittolaiseen järjestelmään sen sijaan, että olisi kyetty vakuuttamaan liettualaiset valoisammasta taloudellisesta tulevaisuudesta tämän yleisliittolaisen järjestelmän sisällä. Tosin tätäkin yritettiin²³³. Kuitenkin tämä järjestelmä oli osoittanut kykenemättömyytensä huolehtimaan ihmisten perustarpeista.

Samalla kun saarto ilmensi sosialismin toimimattomuutta, se myös vaikutti negatiivisesti liettualaisten talouteen. Silti tai ehkä juuri tästä johtuen sen tärkeimmät vaikutukset olivat poliittisia aiheuttamalla sekaannusta Liettuan sisäpolitiikkaan. Suhtautuminen saartoon näet jakoi näkemykset vastakkain tärkeimmissä poliittisissa toimijoissa eli hallituksessa ja parlamentissa. Tähän vaikutti etenkin se, että itsenäiseksi julistautunut kommunistinen puolue pyrki Algirdas Brazauskasin johdolla kompromissin löytämiseen Moskovan kanssa. Tämä aiheutti sisäpoliittisia epäilyksiä puolueen asenteesta Liettuan itsenäisyyspyrkimyksiä koh-

²³¹ Lenin ipv. s. 160

²³² Esim. Davis 1978 s. 61

²³³ Gorbatschov perusteli Liettuan itsenäisyysjulistuksen järjettömyyttä mm. sillä, että Neuvostoliitossa oli jo useiden vuosikymmenien ajan toteutettu työnjaon periaatetta, jonka kautta yhteistyön taso oli noussut 40-50 prosenttiin, eikä sitä voitu lopettaa. Lisäksi mikäli Liettua haluaisi erota Neuvostoliiton lakien mukaan (ainoa vaihtoehto) niin liettualaisten tuli saada tietoa eroamisen todellisista seurauksista mm. alueellisesti, taloudellisesti, puolustuksellisesti sekä niiden ihmisten turvallisuuden osalta, jotka eivät haluaisi jäädä Liettuaan toisen maan kansalaisina. Puolestaan Liettuan jäädessä osaksi Neuvostoliittoa sille turvautuisi vapaus ja autonomia sekä poliittisia, taloudellisia, kulttuurisia jne. oikeuksia ja mahdollisuuksia. Tässä tilanteessa Gorbatschovin mukaan Liettuan viisas kansa ymmärtäisi tarvitsevansa autonomiaa ja aktiivisia suhteita muiden tasavaltojen kanssa. Document 22. USSR President Mikhail Gorbachev on Lithuania. The Road to... s. 94-96

taan, samalla kun entisen puoluejäsenen Kazimiera Prunskien hallituksessa istui lukuisia kommunisteja. Parlamentin johtohahmo oli puolestaan Vytautas Landsbergis, joka ei ollut koskaan kuulunut puolueeseen. Lisäksi oikeistosiipi saavutti tuolloin jalansijaa parlamentissa tiukan kansallisine ja kommunisminvastaisine näkemyksineen. Tästä johtuen hallituksen ja parlamentin näkemykset toimintalinjoista saartoa kohtaan alkoivat erota toisistaan. Tämän on arvioitu vaikuttaneen myös siihen, että tuolloin Moskovan päälinjaksi Liettua-politiikassa alkoi muodostua epävakauden luominen tasavallan sisäiseen tilanteeseen.²³⁴

Tilanne johti myös kansansuosion jakautumiseen uudella tavalla Liettuan sisällä. Sajudis alkoi tuolloin menettää suosiotaan ja samoin kävi liikkeen johtajalle Landsbergisille. Itse asiassa Brazauskasin johtama kommunistinen puolue nousi kesällä 1990 ensimmäistä kertaa suosituimmaksi puolueeksi ohi Sajudiksen prosenttiluvuin 39-21. Henkilöistä suosituimmaksi nousi pääministeri Prunskiene, jonka johtama hallitus oli samalla parlamenttia suositumpi. Samaan aikaan kuitenkin 48 % liettualaisista oli valmiita kärsimään saarrosta ehdoitta. Lisäksi 43 % oli valmiita kärsimään tietyin ehdoin ja 9 % oli saanut tilanteesta tarpeekseen. Muiden kansallisuuksien kohdalla vastaavat luvut olivat 12 %, 53 % ja 45 %.²³⁵

Lukujen ristiriitaisuutta voidaan selittää samalta pohjalta kuin aiemmin Sajudiksen ja vapausliiton suosiota. Ristiriita, jossa toisaalta saarron suhteen myötäilevää linjaa edustanutta kommunistista puoluetta kannatettiin tiukempaa linjaa vetänyttä Sajudista enemmän, vaikka oltiinkin valmiina kärsimään saarroista ehdoitta, syntyi poliittisesta realismista. Mitä ilmeisimmin tiukkaa linjaa vetäneet Sajudis ja parlamentti ajautuivat tässä kysymyksessä liian radikaalille tielle. Silti niiden itsenäisyyteen tähtääviä päämääriä ei koettu vääriksi, mitä ilmentää liettualaisten enemmistön valmius kärsiä saarrosta jatkossakin ehdoitta. Tähän voisi kuitenkin lisätä oletukseksi, että mikäli oli tarve tehdä näin. Liettualaiset olivat siis valmiit kärsimään saarrosta ja ajamaan itsenäisyyttä eteenpäin tälläkin tavoin, mutta järkevämpää oli

²³⁴ Vardys 1997 s. 168

²³⁵ Luvut mielipidetiedusteluista Lietuvos rytas 27.6.1990 sekä Politika, no. 10/1990 Vardys 1997 s. 167 mukaan.

pyrkii vuoropuheluun Moskovan kanssa kompromissin aikaansaamiseksi. Juuri tätä linjaa hallitus ja kommunistit ajoivat parlamenttia ja Sajudista selkeämmin.

Liettualaiset alkoivat taipua taloussaarron edessä toukokuun loppupuolella 1990, joten siinä mielessä keskusjohdon politiikka ja kenties myös Liettuan sisäisen mielipideilmaston muuttuminen toi tulosta. Tosin itsenäisyysjulistuksesta lähtien liettualaiset olivat pyrkineet saamaan neuvottelukosketuksen Kremlin kanssa, jotta asiat olisivat tulleet selvitettyiksi poliittisin keinoin. Tämä ei tuonut kuitenkaan toivottua tulosta, sillä vaatimukset valtioiden välisistä neuvotteluista olivat mahdottomat neuvostojohdon hyväksyttäviksi. Toukokuun loppupuolelta lähtien liettualaiset alkoivat esittää mahdollisuutta itsenäisyyden väliaikaiseksi jäädyttämiseksi niiden neuvottelujen ajaksi, joissa kiistakysymykset tulisivat ratkaistuksi. Kesäkuun loppupuolella itsenäisyyden lykkääminen konkretisoitui 100 päiväksi, mutta neuvottelut tulivat edelleen tapahtua Liettuan tasavallan ja Neuvostoliiton välillä ja mikäli ne olisivat keskeytyneet olisi myös itsenäisyyden lykkäys keskeytynyt.²³⁶

Taloussaarto loppui Liettuan hyväksyttyä tämän lisäajan itsenäisyysjulistuksen toimeenpanossa. Sopimuksen ehtona olleita neuvotteluja Moskovan kanssa ei kuitenkaan koskaan pidetty Liettuan omien sisäpoliittisten kiistojen vuoksi. Onkin arveltu, että tässä tasavalta menetti mahdollisuuden neuvotteluihin suhteellisen myöntyväisen keskusjohdon kanssa. Tuo myöntöväisyys ei tosin johtunut niinkään liettualaisten itsenäisyysjulistuksen toimeenpanon lykkäämisestä. Pikemminkin taustalla olivat lännen mahdolliset taloudelliset vastatoimet Neuvostoliittoa vastaan Liettuan tilanteesta johtuen, sekä ennen kaikkea Venäjän taholta noussut uhka. Tämän tärkeimmän neuvostotasavallan suverenisuusjulistus kesäkuussa 1990 oli paljon vakavampi uhka Neuvostoliiton yhtenäisyydelle kuin tilanne Liettuassa.²³⁷

²³⁶ Document 36. Supreme Council of The Republic of Lithuania decree. *The Road to...* s. 113
Document 39. The Government of The Republic of Lithuania decree. *Ibid.* s. 116-117
Document 50. Supreme Council of The Republic of Lithuania statement. *Ibid.* s. 127-128

²³⁷ *Hidden* 1991 s. 164-165; *Lieven* 1993 s. 240-241

Talous ei kuitenkaan menettänyt merkitystään politiikan keinona saarron loppumisen jälkeen. Pitkin syksyä 1990 neuvottelukosketus Liettuan ja Neuvostoliiton välillä pysyi yllä, mutta neuvottelut koskivat vasta varsinaisten neuvottelujen aloittamista ja niiden valmistelua.²³⁸ Kuitenkin mitä kauemmaksi kesästä edettiin, sitä ilmeisemmältä alkoi näyttää, ettei neuvotteluihin tultaisi pääsemään. Niinpä kauppasuhteista vuodelle 1991 ei päästy sopuun huolimatta alustavista sopimuksista lokakuulta 1990. Esteenä tälle nähtiin Neuvostoliiton hallituksen asenne, jonka mukaan Liettuan olisi tullut tunnustaa neuvostolait päteviksi omalla alueellaan ehtona kauppasuhteille. Niinpä Liettua vetosikin suoraan muihin neuvostotasavaltoihin, jotta niiden kanssa olisi päästy suoriin taloussuhteisiin. Tosin Gorbatshovin linjasta ei oltu tuolloin Liettuassa tietoisia, vaan arveltiin olevan hyvinkin mahdollista, että neuvostohallituksen ja valtion päämiehen linjat saattaisivat hyvinkin erota toisistaan, minkä selvittämiseksi ehdotettiin tapaamista Gorbatshovin ja Liettuan johdon välillä.²³⁹

Liettualaisten itsenäisyysjulistuksen jäädyttäminen ja yleinen huoli talouskysymysten suhteen osoittaa sen, että ne olivat tuolloin kaikista kysymyksistä tärkeimpiä, koska niiden hoitaminen tavalla tai toisella heijastui suoraan kansalaisten hyvinvointiin ja sitä kautta yhteiskunnalliseen vakauteen. Tämä olikin merkittävä peruste neuvostojohdolle politikoida taloudella ja aiheuttaa näin sisäistä epävakautta Liettuassa. Toisaalta myös Liettuan puolelta oli yritystä iskeä kiilaa Neuvostoliiton keskusjohdon ja tasavaltojen väliin ehdotuksilla suorista markkinatalouden periaatteille nojaavista taloussuhteista tasavaltojen välillä.

²³⁸ Kts. Document 77. Joint Communique from the Meeting of Official State Delegations Representing the Republic of Lithuania and the USSR. The Road to... s. 159; Document 89. Joint Communique from the Meeting of Delegations from the USSR and Republic of Lithuania. Ibid. s. 178-179

²³⁹ Document 94. Lithuanian Parliament and Government statement On the Position of the USSR Government in Seeking Suspension of Economic-Trade Agreements with the Republic of Lithuania. The Road to... s. 182-183; Document 95. Telegram to Mikhail Gorbachev from Vytautas Landsbergis and Kazimiera Prunskiene 16 November 1990. Ibid. s. 183

4.3. BORIS JELTSIN JA VENÄJÄ

Edellä onkin jo viitattu venäläisnationalismiin Baltian maiden tapahtumia suurempana uhkana neuvostoideologialle ja -järjestelmälle. Tämä uhka realisoitui etenkin Boris Jeltsinin noustua Neuvostoliiton suurimman tasavallan johtajaksi ensin parlamentin puheenjohtajana keväällä 1990 ja sitten demokraattisesti valittuna presidenttinä kesällä 1991²⁴⁰. Jeltsinin aseman ymmärtämiseksi on hyvä valaista hänen taustaansa ennen nousua Venäjän johtoon. Hän oli tullut Sverdlovskin piirin pääsihteerin paikalta Moskovaan huhtikuussa 1985 NKP:n keskuskomitean rakennusosaston johtajaksi. Pian tämän jälkeen hänet nimitettiin Moskovan kaupungin puolueorganisaation johtoon, kunnes hän syksyllä 1987 riitaantui Gorbatshovin kanssa arvosteltuaan perestroikan etenemistä. Tuolloin Jeltsin poistettiin niin kaupungin puolueorganisaation johdosta kuin myös politbyroosta, jonka ehdokasjäseneksi hän oli edennyt.

Tämä oli Jeltsinille osoituksena siitä, ettei mikään ollut muuttunut. Erottamiseensa johtaneesta arvostelusta hän on todennut, että jonkun oli tuotava esille se, että vaikka perestroikaa ylistettiin, niin lopulta edistystä ei ollut tapahtunut julkisuusasioita ja demokratisointia lukuun ottamatta. Hän ei ymmärtänyt sitä, ettei NKP tuntenut vastuutaan maan raunioittamisesta ja ettei puoluetta saanut arvostella, vaan päinvastoin sitä keuhuttiin perestroikan arkkitehdiksi. Tämä oli hänestä käsittämätöntä, koska jokainen tiesi, että kaikki saavutukset oli yhdistettävä puolueeseen. Niinpä myös ongelmat oli yhdistettävä siihen.²⁴¹

Sivuun joutuminen ei kuitenkaan merkinnyt Jeltsinille NKP:n arvostelun lopettamista. Kesäkuussa 1988 hän jatkoi sitä 19. puoluekonferenssissa sekä leimaamalla puolueen perestroikaa hidastavaksi tekijäksi että varoittaen edelleen olemassa olevasta henkilökultin vaarasta. Siksi kukaan ei olisi saanut olla johdossa kahta kautta enempää. Hänen mielestään järjestelmän kehnous osoittautui myös siinä, että vaikka tuolloin arvosteltiin kovasti Brezhneviä (vrt. entisten johtajien, ei järjestelmän syyttäminen), niin Brezhnevin aikaisia politbyroon jäseniä

²⁴⁰ Kotz 1997 s. 132-134

²⁴¹ Jeltsin 1990 s. 144-145

istui edelleen paikoillaan. Hän ajoikin takaa poliittisen vastuun uudenlaista kantamista, jossa puolueen ja valtion heikkoon tilanteeseen ajaneet politbyroon jäsenet olisi tullut erottaa.²⁴² Hänelle myöskään sosialistinen järjestelmä ei voinut olla arvostelun ulkopuolella, koska sen avulla ei oltu kyetty ratkaisemaan edes väestön ruokkimista ja vaatettamista.²⁴³

Arvostelussa on huomattava sama asia kuin liettualaistenkin kohdalla eli oma tulkinta siitä, mitä uudistusten tuli olla. Menneiden aikojen suhteen erona oli se, ettei enää oltu kiinni neuvostojohtajan näkemyksissä, vaan noita näkemyksiä tulkittiin tavalla, jonka katsottiin olevan hyödyllisintä sekä yhteisen hyvän rakentamiseksi että oman aseman vahvistamiseksi. Samalla nuo Jeltsinin parjaamat uudistukset tarjosivat hänelle itselleen mahdollisuuden tulla takaisin politiikkaan tavalla, mikä olisi ollut todennäköisesti ennen mahdotonta. Paluu huipulle alkoi keväällä 1989, kun hän nousi jäseneksi uuteen kansanedustajien kongressiin. On arvioitu, että siellä liberaaleihin luetun Jeltsinin mahdollisuudet olivat kuitenkin varsin rajalliset, sillä hänen olisi pitänyt saada poliittista tukea Gorbatshovin ohjelman takana seisoneilta edustajilta²⁴⁴. Niinpä parempi väylä vaikuttamiseen nousi Venäjän tasavallan koneiston kautta.

Esimerkkinä Venäjän tärkeydestä keskusjohdolle oli kevään ja kesän 1990 aikana käyty keskustelu tasavallan suvereenisuudesta. Kun toukokuussa 1989 Liettuan suvereenisuusjulistus oli keskusjohdon taholta tulkittu perustuslain vastaiseksi, niin toukokuussa 1990 Gorbatshov ilmoitti kannattavansa Venäjän suvereenisuutta sekä poliittisesti että taloudellisesti²⁴⁵. Toki tuossa välissä oli myönnetty taloudellinen autonomia kolmelle Baltian maallekin. Samalla Gorbatshov kritisoi Jeltsiniä yrityksistä jättää sosialismin käsite Venäjän valtiollisen aseman

²⁴² CDSP 40:35 s. 7:1 (Pravda ja Izvestia 2.7.1988)

²⁴³ Jeltsin 1990 s. 177-178 (Jeltsin lainaa tekstiään 19. puoluekonferenssin pikakirjoituspöytäkirjasta.)

²⁴⁴ Kagarlitsky tulkitsee liberaalien vaikeuksien kansanedustajien kongressissa johtuneen ennen kaikkea siitä, että he olivat ainoita, jotka joutuivat jatkuvasti ristiriitaan Gorbatshovin ja omien ehdotustensa kanssa. Tämä johtui siitä, että vaikka alunperin arveltiin Gorbatshovin joutuvan tasapainoilemaan vanhoillisten ja liberaalien välimaastossa, niin käytännössä vanhoilliset antoivat tukensa poikkeuksesta Gorbatshovin ehdotuksille. Tämän Kagarlitsky tulkitsee puolestaan johtuneen vanhoillisille luonnollisesta vanhakantaisesta käyttäytymisestä, jossa johtajan näkemyksiä tuettiin varsinkin julkisuudessa, vaikka hänen ohjelmansa eivät olisi aina niin miellyttäneetkään. - Kagarlitsky 1990 s. 145-146

²⁴⁵ CDSP 42:21 s. 2:1 (Pravda ja Izvestia 25.5.1990) Gorbatshovin puheesta Venäjän kansanedustajien kongressissa 23.5.1990

ulkopuolelle ilmaisulla Venäjän tasavalta. Vaikka Gorbatshov kannatti Venäjän suvereenisuutta, niin Jeltsinin versio siitä yksilöiden, yritysten ja alueiden suvereenisuuksineen olisi merkinnyt hänen mukaansa Neuvostoliiton ja myös Venäjän federaation hajoamista.²⁴⁶ Purkauksessa oli myös pyrkimystä Jeltsinin mustamaalaamiseen, sillä Jeltsin oli juuri tuolloin keväällä 1990 tavoittelemassa Venäjän korkeimman neuvoston puheenjohtajan paikkaa. Hän tulikin valituksi ja Venäjän korkein neuvosto hyväksyi Venäjän suvereenisuusjulistuksen 12.6.1990²⁴⁷. Näin muodostuneesta uhkasta keskusjohdon vallalle saatiin esimerkki kesäkuun lopussa 1990, kun Jeltsin ilmoitti Venäjän luovan oman valuutan, mikäli Neuvostoliitto ei olisi hyväksynyt Venäjän uudistusohjelmaa²⁴⁸.

Suurimman neuvostotasavallan johtoon nousikin 1990-1991 aikana henkilö, jolla oli sekä henkilökohtaisia syitä että poliittista kunnianhimoa käydä kamppailuun Gorbatshovia ja hänen johtamaansa keskusvaltaa vastaan. Tasavallan johtajana Jeltsinillä oli myös asema, jossa oli helppo ymmärtää tai ainakin näyttää ymmärtävänsä muiden tasavaltojen pyrkimyksiä. Tällä seikalla oli lopulta merkittävä vaikutus myös Liettuan mahdollisuuksiin ajaa itsenäisyyttään. Ennen kaikkea vahva ja Venäjälle yhä suurempaa valtaa vaatinut johtaja tasavallassa, joka oli koko Neuvostoliiton sydän, merkitsi vallan kahtiajakautumista entistä selvemmin Neuvostoliiton keskushallinnon ja tasavaltojen välillä.

²⁴⁶ CDSP 42:21 s. 2:1 (Pravda ja Izvestia 25.5.1990) Gorbatshovin puheesta Venäjän kansanedustajien kongressissa 23.5.1990

²⁴⁷ CDSP 42:21 s. 6:3 (Izvestia 29.5.1990); Koivisto 1995 s.380

²⁴⁸ CDSP 42:25 s. 13:1 (Izvestia 1.7.1990)

5. LEGITIMAATIOKRIISI

5.1. NKP:N ASEMA JA LAKIEN SOTA

Neuvostoliitossa identiteettikriisistä lähtenyt kehitys johti ideologian ja yhteiskuntajärjestelmän kriisin kautta kysymyksiin siitä kuka tai mikä elin oli soveliaim edustamaan ketäkin. Siten Neuvostoliitossa ajaututtiin legitimaatiokriisiin, jonka näkyvin merkki oli kiistely tasavaltojen ja keskusjohdon välillä ensin mainittujen mahdollisuuksista harjoittaa itsenäistä lainsäädäntöä ja asetusten antoa. Liettuaahan oli 18.5.1989 antamallaan suvereenisuusu julistuksella tähdännyt juuri tähän ja Neuvostoliiton keskusjohto puolestaan julistuksen tyrmännyt vetoamalla sen perustuslain vastaisuuteen.

Perustuslain mukaan asia oli sinänsä selvä, ettei liittotasavallan laki voinut olla ristiriidassa yleisliittolaisen lain kanssa. Toisaalta liittotasavalloilla oli kuitenkin oikeus toteuttaa itsenäisesti valtiovaltaa alueellaan niiltä osin, kun asiat eivät kuuluneet SNTL:n toimivallan piiriin. Lisäksi SNTL vielä suojeli liittotasavaltojen suvereenisia oikeuksia.²⁴⁹ Tällainen tulkinnoille tilaa jättävä perustuslain määrittely oli mahdollinen niin kauan kuin NKP toimi valtamonopolina kaikkialla Neuvostoliiton alueella, jolloin lain tulkinta säilyi keskusjohdon käsissä. Samalla voitiin kuitenkin kylmän sodan aikana osoittaa länsimaille, kuinka vapaamielinen ja tasavaltojen oikeuksia suojeleva perustuslaki sosialistisessa valtiossa oltiin saatu aikaan. Uudistusten ja varsinkin demokratisoitusprosessin alettua 1980-luvun puolivälissä tuo perustuslaki ei kuitenkaan kestänyt ajan hammasta keskusjohdon toivomalla tavalla.

Tätä ilmiötä selittää tulkinta siitä, ettei Neuvostoliitto ollut ensisijaisesti oikeusvaltio vaan sosialistinen valtio, jossa korkeinta auktoriteettia ei edustanut laillinen järjestys vaan marxilais-leniniläinen ideologia sekä NKP sen tulkitsijana. Siten laista tuli vallankäytön palvelija

²⁴⁹ SNTL:N PERUSTUSLAKI 1977 9. luku 76. - 81. pykälät s. 18-19

eikä sen säätelijä. NKP:n monopoliasemassa oli lainsäädännön kannalta merkittävää se, etteivät poliitikot tarvinneet sitä avoimen vaalikamppailun puuttuessa seuraavien vaalien voittamiseen päinvastoin kuin länsimaissa, joissa eri poliitikkojen ja puolueiden ohjelmat antavat osviittaa myös siitä minkälaista lainsäädäntöä valituiksi tulleina tultaisiin toteuttamaan.²⁵⁰

Voidaankin perustellusti väittää, että lain asema neuvostovallan palvelijana alkoi murtua samalla hetkellä, kun NKP ja sen tasavaltojen alapuolueet menettivät yksinoikeuden vaaliedokkaiden asettamiseen perestroikan ja demokratisoitumisen myötä. Liettuassa tästä oli nähtävissä merkkejä jo kesällä 1988, kun LiKP:n yksinvaltainen tapa valita edustajat NKP:n 19. puoluekokoukseen nostatti vastalauseaallon perestroikan periaatteiden hylkäämisestä. Varsinainen muutos tapahtui keväällä 1989 valittaessa edustajia kansanedustajien kongressiin, sillä vaaleissa kärsityn tappion jälkeen LiKP:n näkökannat alkoivat lähestyä Sajudiksen kantoja, jonka seurauksena saatiin toukokuussa 1989 aikaan vielä syksyllä 1988 peruttu suvereenisuusjulistus. Kehitys jatkui 1990 paikallistasolla suoritetuilla täysin vapaille vaaleilla (vaalit tasavalloissa tammi-maaliskuussa), joissa valittiin kansanedustajat tasavaltojen neuvostoihin. Puolestaan yleisliittolaisella tasolla 1989 kansanedustajien kongressin vaalit eivät vaikuttaneet yhtä voimakkaasti kuin tasavalloissa, koska NKP:lle ja muille järjestöille oli oma kiintiönsä (750/2250 edustajasta), joten valtakunnan keskeisimpien johtajien ei tarvinnut asettua ehdolle kansalaisten valittaviksi. Siten myös itse kongressi pystyi jatkamaan lainsäädäntötointaan lähes entiseltä pohjalta, koska valta oli NKP:n ja keskusjohdon käsissä.²⁵¹

Säilyttääkseen valtansa koko valtakunnan alueella olisi samankaltainen kiintiöjärjestelmä ollut tarpeellinen NKP:lle myös tasavaltojen korkeimpien lainsäädäntöelinten eli korkeimpien neuvostojen vaaleissa, jolloin NKP:n alaiset tasavaltojen kommunistiset puolueet olisivat kyenneet säilyttämään riippumattomuutensa yleisestä mielipiteestä. Nyt ne joutuivat kuitenkin vaalikamppailuun samalta viivalta muiden järjestöjen kanssa ja selvitäkseen poliittisesti hengissä, tuli niiden mukailla yleistä mielipidettä, mistä esimerkkinä oli LiKP:n eroaminen

²⁵⁰ Fogelklou 1987 s. 99-102

²⁵¹ Iivonen 1991 s. 60

NKP:sta. Tämäkään ei riittänyt Liettuassa, sillä kevättalvella 1990 käydyissä korkeimman neuvoston vaaleissa Sajudis sai juuri vaaditut 2/3 paikoista²⁵², jolloin sillä oli jo omasta puolestaan riittävä tuki itsenäisyysjulistuksen antamiselle.

NKP:n alapuolueiden pettämisestä johtuen tilanne alkoi olla 1990-91 kestämaton poliittisen järjestelmän kannalta. Esimerkiksi Neuvostoliiton tiedeakatemian professori ja arvostettu sosiologi Tatjana Zaslavskaja arvioi maaliskuussa 1990 Suomen presidentille Mauno Koivistolle, että puhe NKP:sta ainoana järjestäytyneenä yhteiskunnallisena organisaationa oli virallinen näkemys, jota todellinen tilanne ei tuolloin enää tukenut. Hänen mukaansa puolueen kannatus oli vain kuuden prosentin luokkaa ja demokraattiset voimat olivat hyökänneet sitä vastaan etenkin sen jälkeen, kun Neuvostoliiton kansanedustajien kongressi helmikuussa 1990 oli poistanut NKP:n johtavaa asemaa koskevan pykälän. Siten puolueeseen ei enää uskottu asemansa säilyttävänä keskeisenä vaikuttajana.²⁵³ Tilannetta ei lisäksi helpottanut se, että monet NKP:n uudistusmielisimmistä jäsenistä jättivät puolueen 1990-91 aikana, jolloin valta puolueen sisällä ajautui vanhoillisten käsiin.

Ongelmalliseksi tilanteen teki se, että vaikka NKP ei ollut enää monopoliasemassa, niin sillä oli edelleen vahva asema valtion hallinnossa vanhana perintönä. Puolestaan kansalaisten kannatusta enemmän omanneet puolueet eivät päässeet yleisliittolaisella tasolla vaikuttamaan hallintoon tehokkaasti. Osittain tähän oli syynä näiden uusien puolueiden hajanaisuus sekä vahvojen valtakunnallisten organisaatioiden puute verrattuna NKP:een.²⁵⁴ Toki ei voida olettaakaan, että esim. Sajudis olisi saanut kannatusta yleisliittolaisessa mielessä. Olihan se puhtaasti liettualainen puolue. Kuitenkin se, ettei yhä vanhoillisemmaksi käyneelle NKP:lle löytynyt varteenotettavaa neuvostoliittolaista haastajaa, merkitsi sitä, että NKP kykeni edelleen jatkamaan omaa politiikkaansa välittämättä kannatusluvuistaan tai yleisestä mielipiteestä. Ja kuten sanottu, muovautui tämä politiikka koko ajan vanhoillisemmaksi syventäen ristiriitaa liettualaisten ja keskusjohdon näkemysten välillä.

²⁵² Kts. Fitzmaurice 1992 s. 129-130

²⁵³ Koivisto 1995 s. 414

²⁵⁴ Iivonen 1992a s. 15

Kaikkiaan voidaan perustellusti sanoa, että Liettuassa harjoitettiin tuolloin jo kansantahdon mukaista politiikkaa, koska vaalitulos oli ratkaiseva tekijä sille, minkälaista lainsäädäntöä tasavallassa toteutettiin. Siten lakien sota, jossa Liettuan päätökset ja julistukset tulkittiin keskusjohdon taholta perustuslain vastaisiksi, johtui siitä käytännön erosta, joka poliittisessa valintaprosessissa vallitsi tasavaltojen lainsäädäntöelinten ja yleisliittolaisen lainsäädäntöelimen välillä. Siten Neuvostoliitto jakaantui vuosien 1989-91 aikana oikeus- ja kansalaisvaltioksi tasavaltojen tasolla, mutta säilytti sosialistisen valtion statuksen yleisliittolaisella tasolla.

5.2. KENELLÄ ON VISIO?

5.2.1. Gorbatshov ja perestroika

Reino Paasilinna on esittänyt glasnostia käsittelevässä väitöskirjassaan yhdeksi johtopäätökseksi neuvostoyhteiskunnan kehityksestä 80- ja 90-lukujen taitteessa, että neuvostokansalaiset vieraantuivat politiikasta ja poliitikoista. Tätä kehitystä seurasi hänen mukaansa välinpitämättömyys sitä kohtaan, kuka piti valtaa, kunhan kansalaisilla oli vaan takuut selviytymisestä ja yleisestä järjestyksestä, mikä takasi mielenrauhan.²⁵⁵ Kiistämättä mielenrauhan saavuttaminen nousi tärkeäksi päämääräksi kansalaisille, mutta vieraantumista politiikasta ja poliitikoista ei tapahtunut välinpitämättömyyteen saakka. Päinvastoin tärkeäksi nousi niiden poliitikkojen kannattaminen, joiden katsottiin olevan kykeneviä palauttamaan yhteiskunta- rauhan. Tämä tuli ilmi esim. vanhoillisten 1991 elokuun vallankaappausyrityksessä, kun suuret ihmismassat tukivat kaduille marssimalla Boris Jeltsinin johtamaa vastarintaa. Väitänkin, että poliitikkojen kannalta erittäin tärkeään asemaan nousi se, millaisia tulevaisuuden visioita kullakin oli esittää päämääränään.

²⁵⁵ Paasilinna 1995 s. 36

Gorbatshovin kohdalla voidaan kysyä, kuinka tarkka visio²⁵⁶ hänellä oli siitä, millaiseksi Neuvostoliiton tuli kehittyä tai siitä, millaisin konkreettisin keinoin tuo visio olisi saavutettavissa tai siitä, millaisia piirteitä poliittiset uudistukset toisivat mukanaan yhteiskunnalliseen toimintaan. Näyttää näet siltä, että keskusjohdon toimesta aloitetut uudistukset johtivat usein tilanteisiin, joihin ei selvästikään oltu varauduttu jouduttavan. Hyvä esimerkki Liettuun kohdalla oli tilanne, johon jouduttiin historian valkeiden aukkojen selvittämisessä etenkin Molotov-Ribbentrop -sopimukseen liittyneiden dokumenttien osalta. Niitä vaadittiin liettualaisten toimesta julkisiksi jo 1988, jotta totuus tulisi tämän sopimuksen osalta julki. Huolimatta julistuksista uudesta avoimuudesta ja historiallisten totuuksien esille tuomisesta ei keskusjohto kyennyt vastaamaan näihin vaatimuksiin kuin vasta vuoden kuluttua keskustelun alkamisesta Jakovlevin komission toimesta. Onkin todettu, että tämä vain vahvisti liettualaisten käsityksiä siitä, että neuvostohallitus pelkäsi totuutta²⁵⁷.

Gorbatshovin ongelmaksi on katsottu sekin, ettei hänellä ollut kokemusta kansallisista asioista ennen nousuaan NKP:n pääsihteeriksi²⁵⁸. Tämä selittää osaltaan Gorbatshovin eräänlaista naiivia uskoa perestroikan ja glasnostin voimaan Neuvostoliiton vahvistajana. Naiivia tämä uskomus oli siinä mielessä, ettei hän tai hänen lähipiirinsä kyennyt käsittämään tarpeeksi vakavasti sitä, että eri kansallisuudet saattaisivat asettaa vallitsevan järjestelmän perusteet kyseenalaisiksi. Luotettiin siis uudenlaisen vastuun ja vapauden kohtaamiseen yhteiskunnassa juuri neuvostojohdon toivomalla tavalla.

²⁵⁶ Gorbatshov itse korosti vision tärkeyttä sanomalla mm. "...jos pystyy näkemään ylevän päämäärän...niin silloin raskaimmatkin kivet ovat kevyitä, rasittavinkin työ nautintoa." Päämäärien saavuttamiseksi oli hänen mielestään vain tehtävä entistä kovemmin työtä. - Gorbatshov 1987a s. 31

Samassa kirjoituksessa Gorbatshov kuitenkin jatkaa:

"Meiltä kysytään usein, mitä me perestroikalta odotamme. Mitkä ovat perimmäiset tavoitteemme? Siihen tuskin pystymme antamaan yksityiskohtaista ja tarkkaa vastausta. Meidän tapoihimme eivät kuulu ennustelut ... Periaatteessa voin kuitenkin todeta, että perestroikan lopputulos on meille selvä. Se merkitsee Neuvostoliiton elämän kaikkien alojen perinpohjaista uudistamista; se tekee sosialismista kaikkein edistyneimmän sosiaalisen organisaation muodon..." - *ibid.* s. 38

²⁵⁷ Senn 1990 s. 144

²⁵⁸ Hän vietti poliittisen uransa Moskovaa edeltäneet vuodet Stavropolissa, missä venäläiset muodostivat 90 % väestöstä, kun edeltäjistään Stalin oli toiminut kansallisuusasioiden komissaarina, Hrushtshev ja Brezhnev Ukrainassa puoluevirroissa, Andropov KGB:n johtajana ja Tshernenko puoluevirroissa Moldovassa. Diuk 1990 s. 22-23

Merkit kansalaisten luottamuksen puutteesta Gorbatshovia kohtaan vahvistuivat vuoden 1990 loppupuolelta lähtien, kun mittaukset osoittivat hänelle alhaista kansansuosiota. Samalla hän jäi oman poliittisen ohjelmansa vangiksi pitäessään itsepintaisesti kiinni perestroikasta²⁵⁹. Perestroikan edellytys oli kuitenkin alusta alkaen ollut kansan tuki²⁶⁰, mutta viimeistään syksystä 1990 lähtien tällainen laaja tuki alkoi hiipumaan²⁶¹, jolloin perestroikan merkitys poliittisena ohjelmana alkoi menettää merkitystään. Kuitenkin Gorbatshov korosti loppuun saakka perestroikan merkitystä paremman tulevaisuuden takaajana²⁶², vaikka ilmeisesti kansa piti sitä suurimpana syyllisenä Neuvostoliiton epävakauden tilaan. Samalla hänen poliittisilla kilpailijoillaan oli tarjota vaihtoehtoja uudistusten myötä syntyneelle tilanteelle

Syiksi perestroikasta kiinnipitämiselle voi ymmärtää kolme em. asiaa. Ensimmäkin Gorbatshov oli nimenomaan Neuvostoliiton johtaja, joten on selvää, että tärkeintä hänelle on täytynyt olla tuon valtakunnan tulevaisuus. Sen parantamiseksi perestroika oli alkujaan myös kehitetty. Toiseksi syyksi voi nähdä sekä hänen epäluottamuksensa gallupeja kohtaan että sen väritetyn informaation, jota hänelle mitä ilmeisimmin valtakunnan tilanteesta tarjottiin²⁶³. Siten hän ei ollut kykenevä arvioimaan tilannettaan täysin realistiselta pohjalta. Kolmanneksi syyksi voi vielä ymmärtää sen, ettei hän ollut missään vaiheessa ryhtynyt avoimeen vaalikamppailuun kansan suosioista, mikä osaltaan hämärsi hänen käsityksiään omasta suosioistaan ja kansalaisten todellisista huolenaiheista. Hänenhän ei ollut tarvinnut ottaa kansalaisten mielipiteitä huomioon siinä mielessä, että niihin paneutumalla olisi kehitetty vaaliohjelmaa. Osallistumattomuus merkitsi myös sitä, että häneltä jäi puuttumaan kansan antama valtakirja uudistuspolitiikalleen, joten kansan oli helpompi hylätä hänen linjansa, kun yhteiskuntarauha

²⁵⁹ ”Kun meiltä kysytään, emmekö yritä liikaa, me vastaamme: ei, sitä emme tee. Dynaamiselle, vallankumoukselliselle perestroikalle ei ole mitään järkevää vaihtoehtoa. Ainoa vaihtoehto on paikallaanpolkeminen. Perestroikan menestyksestä riippuu sosialismin tulevaisuus ja rauha. ... Me emme luovu perestroikasta vaan viemme sen loppuun asti.” Gorbatshov 1987a s. 64

²⁶⁰ ”Koska kaikki riippuu kansasta. Kansaa on taistelun eturintamassa, ja perestroika kehittyy sen kautta.” Gorbatshov 1987a s. 83

²⁶¹ Vrt. viite 291 Tolz s.205. Mielestäni voidaan täysin perustellusti rinnastaa Gorbatshovin suosio hänen poliittisen ohjelmansa eli perestroikan suosioon.

²⁶² Esimerkiksi kesäkuun lopulla 1991 Gorbatshov moitti konservatiiveja, koska he hajottivat puoluetta, mikäli jatkoivat uudistuksia ja perestroikaa vastustavaa linjaansa. Kts. HS 5.7.1991

²⁶³ Tolz 1993 s. 198-207; Gorbatshovin epäluottamuksesta gallupeihin myös Gaidys 1993 s. 96

alkoi järkkyä etenkin vuonna 1991. Siten Gorbatshovin tulevaisuuden visio eli tiukka pitäytyminen perestroikassa oli ristiriidassa ihmisten todellisten halujen kanssa ja näyttäytyi kansalaisille mitä ilmeisimmin epärealistisena vaihtoehtona, jolloin myös neuvostojohtajan arvovalta ja legitimiys kärsi romahduksen. Tämä näkyi hänen kannatuslukujensa tipahtamisena n. 10 %:iin keväällä 1991²⁶⁴.

5.2.2. Vanhoilliset ja paluu entiseen

Gorbatshovin poliittisista vastustajista vanhoillisten visio palaamisesta taaksepäin uudistuspolitiikan tieltä ja Neuvostoliiton arvovallan palauttaminen oli luonnollisesti kohtuullinen vaihtoehto sekasortoisessa maassa, sillä olihan menneinä aikoina ainakin yhteiskuntarauha ollut turvattuna. Vanhoillisten, joista vahvin oli Sojuz-ryhmä, ongelma oli kuitenkin, ettei heillä tuntunut olevan sopivaa johtajaehdokasta, jonka kautta he olisivat voineet personoida kamppailuaan. Niinpä heidän tavoitteenaan näyttäisi olleen Gorbatshoviin vaikuttaminen, jotta hän asettuisi näkemyksissään lähemmäksi heitä.

Tämän onnistumisesta olikin viitteitä loppuvuodesta 1990 lähtien, mistä esimerkkinä olivat Vilnan tapahtumat tammikuussa 1991. Tuohon aikaan Gorbatshov oli valmis jopa luopumaan glasnostista ehdottaessaan lehdistölain jäädyttämistä sillä perusteella, että yhteiskunta tarvitsi objektiivista tiedonvälitystä²⁶⁵. Gorbatshov kuitenkin perääntyi lopulta tuosta linjasta saaden vanhoillisten vihat niskaansa. Yksi heidän tuon ajan keulakuvistaan, mustaksi everstiksi kutsuttu neuvostoeverstiksi Viktor Alksnis syyttikin Gorbatshovia heidän pettämisestään ja jopa maata uhkaavasta sisällissodan vaarasta, kun armeijan kurinpitokampanja Baltiassa keskeytettiin. Kevään 1991 aikana Sojuz-ryhmän kannat kovenivat ja maahan vaadittiin jopa poikkeustilaa. Ryhmän piiristä kuuluikin kommentteja, joiden mukaan Sojuz oli tae siitä,

²⁶⁴ Iivonen 1991 s. 60

²⁶⁵ HS 17.1.1991

ettei Neuvostoliitto hajoaisi.²⁶⁶ Taustalla tässä oli huoli etenkin uudesta liittovaltiosopimuksesta, joka uhkasi muuttaa Neuvostoliiton aivan toisenlaiseksi valtioksi. Kokonaisuudessaan vanhoillisten painoarvo jäi kuitenkin keskusjohdon edustaman joltisenkin maltillisuuden sekä uudistusmielisten edustaman radikaaliuden varjoon.

5.2.3. Boris Jeltsin ja tasavaltojen oikeudet

Päävastustajaksi Gorbatshoville nousi Venäjän parlamentin puhemies Boris Jeltsin. Tasavallan johtajana hänen visioonaan oli aivan uudenlainen yhteiskuntajärjestelmä, jossa tasavalloilla olisi ollut entistä suurempi vaikutusvalta Neuvostoliiton asioihin. Kansansuosion ja oman valtansa kasvun myötä myös Jeltsinin kritiikki neuvostajohtoa kohtaan koveni. Niinpä esimerkiksi helmikuussa 1991 Jeltsin kehotti suorassa televisiolähetyksessä Gorbatshovia eroamaan ja sanoi, että ”Venäjän federaatio voisi elää paremmin, jos se voisi elää omien lakiansa mukaan ja jos Kreml ei torpedoisi sen pyrkimyksiä”²⁶⁷.

Kritiikki lankesi hedelmälliseen maaperään. Muun muassa 10.3.1991 oli suuri Gorbatshovin vastainen mielenosoitus Moskovan keskustan Maneesinaukiolla, johon osallistui arviolta parisataatuhatta ihmistä. Ihmiset kantoivat kylttejä, joissa toivottiin Venäjän pelastumista ja haukuttiin Kremlin johtajistoa. Lisäksi toinen Jeltsiniä tukeva mielenosoitus pidettiin maaliskuun loppupuolella, vaikka Gorbatshov oli juuri allekirjoittanut määräyksen mielenosoitusten kieltämisestä pääkaupungissa maaliskuun lopusta huhtikuun puoleenväliin. Vieläpä samaan aikaan alkanut Venäjän kansanedustajien kongressi julisti tuon kiellon laittomaksi, joten juopa Venäjän tasavallan ja keskusjohdon välillä vain kasvoi.²⁶⁸

²⁶⁶ HS 28.1. ja 21.4.1991

²⁶⁷ Jeltsin HS 20.2.1991 mukaan

²⁶⁸ Kts. HS 11.-29.3.1991

Kenties suurimman tukensa Jeltsin sai kevään 1991 aikana alkaneista hiilikaivostyöläisten lakkoista, jotka uhkasivat ajaa Neuvostoliiton jo ennestäänkin horjuvan talouden kuilun par-
taalle. Lakkojen varjossa taisteltiin elinolojen parantamisen lisäksi myös siitä, kenen hallin-
non alle hiilikaivokset kuuluivat. Osa kaivoksista lopettikin lakkonsa siirryttyään Venäjän
alaisuuteen. Jeltsinin onnistui samalla saada lisävaltuuksia itselleen Venäjän kansanedustajien
kongressilta lakkojen lopettamistarpeen perusteella. Lisäksi tasavallat pystyivät kiristämään
keskusjohtoa jarruttamalla maksatuksiaan keskusbudjettiin, sillä keskushallinnon toiminta oli
niistä riippuvainen.²⁶⁹

Tällä tavoin Gorbatshovin liikkumavara kävi entistä pienemmäksi. Tämä oli osaltaan vauh-
dittamassa tasavaltojen toivoman uudenlaisen liittosopimuksen valmistelemista keskushallin-
non ja yhdeksän tasavallan kanssa, josta nimitys 1+9 -sopimus²⁷⁰. Keskustelua uudesta liitto-
sopimuksesta käytiin pitkin kevättä 1991. Ongelmallista siinä oli se, että kaikki 15 neuvos-
totasavaltaa eivät halunneet enää mukaan sopimukseen. Näkyvimpinä näistä olivat Baltian
maat. Niinpä uudistusmielisten puolelta alkoi kuulua äänenpainoja, joissa koettiin liittovalti-
on säilyttäminen väkivalloin hyödyttömänä. Esimerkiksi tuolloisen Leningradin kaupungin-
johtajan Anatoli Sobtshakin mielestä Baltian kriisi oli osoittanut juuri tämän. Siten hänen
mielestään tuli rakentaa uudenlainen valtio, jossa halukkaat tasavallat solmisivat liittovaltio-
sopimuksen ja ei-halukkaat järjestäisivät suhteensa uuteen valtioon erilaisin sopimuksin.²⁷¹

Tuon hetken tunnelmista Jeltsinin piirissä ja osoituksena siitä, kuinka poliittinen ilmasto oli
muuttunut suuntaan, jossa keskusjohdon arvovaltaa pystyttiin kyseenalaistamaan avoimesti,
oli Jeltsinin tuolloisen luottomiehen Ruslan Hasbulatovin antamat kommentit. Hän totesi,
että kaikkien olisi tullut ymmärtää uuden liiton muovautuvan sellaiseksi, millaisena tasavallat
sen halusivat nähdä, ja että neuvostovaltion päämiehellä tuli olemaan valtaa vain sen verran,
kuin suvereenit valtiot sitä hänelle antaisivat.²⁷²

²⁶⁹ Kts. HS 18.-19.4.1991

²⁷⁰ Kts. HS esimerkiksi 30.4 - 1.5.1991

²⁷¹ HS 15.2.1991

²⁷² Ruslan Hasbulatov Rossiskaja Gazeta -lehden haastattelussa HS 7.5.1991 mukaan

Siten uusi liittosopimus oli myös kädenvääntöä Gorbatshovin ja Jeltsinin tulevista asemista. Gorbatshovin kallistuminen tasavaltojen puoleen näiden sopimusneuvottelujen myötä merkitsi samalla sitä, ettei Baltian maita pyritty enää väkisin pitämään kiinni Neuvostoliitossa, joten siinä mielessä Liettuan kohtalo kulminoitui Neuvostoliiton keskushallinnon ja Venäjän johtajan Jeltsinin visioiden välisen kansansuosiotistelun lopputulokseen.

5.2.4. Kansallisuuksien tulevaisuudenkuvat

Kyse oli johtajien visioiden ohella myös kansojen visioista. Mitä ilmeisimmin venäläisillä ei ollut kansana kovin selvää kuvaa siitä, millaista yhteiskuntajärjestelmää haluttiin. He eivät halunneet luopua sosialismista, mutta toisaalta myöskään Neuvostoliitto tuolloisessa muodossaan ei houkuttanut²⁷³. Eniten suosiota sai Venäjän valtaoikeuksien laajentaminen, joten siinä mielessä paluu entisenlaiseen järjestelmään ei ollut enää realistinen vaihtoehto.

Sitä vastoin liettualaisten enemmistölle oma visio oli varsin selvä etenkin 1990 itsenäisyysjuhluksesta lähtien. Heille rajanveto Neuvostoliiton ja oman valtion välille oli mutkattomampaa kuin venäläisille, joiden katsottiin identifioituneen Neuvostoliittoon jopa venäläisen kulttuurin ja historianperinnön kustannuksella²⁷⁴. Itsenäisyys oli liettualaisille siten helppo päämäärä asetettavaksi juuri sen ensisijaisuuden tähden. Vasta itsenäistymisen jälkeen tarvitsi miettiä sitä, millainen tulisi todellinen liettualainen yhteiskuntajärjestelmä olemaan. Tosin tuolloinen Neuvostoliitto, jossa kaikesta oli pulaa ja usko tulevaisuuteen huono, ei enää näyttänyt hyväksyttävältä vaihtoehdolta juuri kenellekään, mikä oli perussyy legitimaatiokriisille²⁷⁵.

²⁷³ Kts. Kotz 1997 s. 137-139

²⁷⁴ Shnirelman 1997 s. 211

²⁷⁵ ”Eri identiteettien tasojen ristiriita johtaa kuitenkin kriisiin, josta valtiollisella tasolla voidaan käyttää nimitystä legitimitiikkriisi. Jotta kansalaisvaltion toiminta ja olemassaolo hyväksyttäisiin, kansalaisten tulee edes jollakin tavalla tuntea hyötyvänsä yhteisön jäsenyydestä.” - Härkönen 1990 s. 35. Kts. myös Iivonen 1991 s. 60

5.3. VÄKIVALTA JA KESKUSJOHDON KASVOTON VASTUU

Poliittisina välineinä voimatoimet astuivat mukaan Liettuan kysymyksen ratkaisuun alkuvuodesta 1991 jatkuen aina Liettuan todelliseen itsenäistymiseen saakka elokuussa 1991. Niihin ajautuminen oli yllätys sikäli, että Gorbatsšov oli esiintynyt koko johtajauransa aikana rauhan- ja liennytyksenedustajana. Toisaalta ne eivät tulleet yllätyksenä, sillä valta oli luisumassa keskusjohdolta tasavalloille, joista Liettua itsenäisyysjulistuksineen oli kyseenalaistamassa koko neuvostovallan legitiimiyttä. Lisäksi Gorbatsšov on arveltu liukuneen tuohon aikaan kohti vanhoillisia, joiden tavoitteena oli palaaminen entisenkaltaiseen järjestelmään. Samaan aikaan Neuvostoliitto oli menettämässä Itä-Euroopan blokkinsa ja sen myötä arvovaltaansa, mutta ns. omista alueista luopumiseen ei oltu valmiita.

Voimatoimet kohdistuivat sekä liettualaissiviilejä että -viranomaisia kohtaan. Huomattavin tapahtuma oli Vilnassa 13.-14.1.1991 välisenä yönä sattuneet väkivaltaisuudet, joissa surmansa sai 14 siviiliä, kun neuvostojoukot ryhtyivät tulittamaan televisiotornin luona tornia kaappaukselta puolustamaan tulleita ihmisiä. Liettualaisviranomaisia kohtaan suoritettujen voimatoimien kohdistuivat puolestaan lähinnä itsenäisyyttä korostavien perustettujen rajaseinien tullimiehiä kohtaan aina elokuuhun 1991 saakka.

Väkivaltaisuuksien siviilejä vastaan olivat keskusjohdon mielestä seurausta kolmesta näkyvästä syystä, joita olivat Gorbatsšovien mukaan laittomat päätökset, väestöryhmien syrjintä ja kielteinen asenne armeijaa kohtaan. Samalla hän veti pois keskusjohdon vastuun tapahtumista sanomalla, että mitkään myyttiset käskyt ylhäältä eivät verenvuodatusta aiheuttaneet.²⁷⁶ Kolmen mainitun syyn lisäksi väkivaltaisuuksien taustalla voidaan katsoa olleen kaksi syytä, joita Moskova ei käyttänyt argumentoinnissa hyväkseen. Ensimmäinen oli Liettuan tuolloinen hallituskriisi, kun liettualaisia kommunisteja edustaneen Kazimiera Prunskienien johtama hallitus kaatui markkinatalouspyrkimysten mukanaan tuomiin hinnankorotussuunnitelmiin ja

²⁷⁶ HS 23.1.1991

tilalle tuli 11.1.1991 Gediminas Vagnoriuksen johtama hallitus²⁷⁷. Onkin arveltu, että Liettuan sisäiset konfliktit johtivat kovan linjan edustajat virhearviointiin siitä, ettei mahdollinen asevoimien käyttö kohtaisi vastarintaa²⁷⁸. Toisena näkymättömänä syynä väkivaltaisuuksille oli puolestaan se, että maailman huomio oli tuolloin Persianlahden tapahtumissa Irakin suorittaman Kuwaitin miehityksen takia. Siten neuvostojohto saattoi odottaa, etteivät Neuvostoliiton sisäiset tapahtumat saisi kovinkaan paljon huomiota ulkomailla.²⁷⁹

Itse Gorbatschovin mainitsemista syistä merkittävin oli laittomat päätökset, joilla viitattiin lähinnä perustuslainvastaiseksi tulkittuun itsenäisyysjulistukseen, jota olen käsitellyt jo aiemmin. Sen sijaan väestöryhmien syrjintä oli mielenkiintoinen argumentti ottaen huomioon, että Liettuassa oli vähemmistöjen oikeudet varsin hyvin turvatut. Niinpä se onkin luokiteltava osaksi politiikkaa, jolla pyrittiin sekoittamaan Liettuan sisäisiä oloja sekä näyttämään, että tasavallassa asuneet ihmiset olisivat halunneet toisenlaisia ratkaisuja kuin mitä Liettuan johto Vytautas Landsbergisin johdolla ajoi takaa. Siten se toimi myös argumenttina Liettuan päätösten laittomuuden puolesta. Liettuan hallituskriisin voidaan myös katsoa palvelleen näkemystä siitä, että tasavallan asukkaat eivät olleet harjoitetun politiikan takana.

Niinpä juuri ennen väkivaltaisuuksia Gorbatschov vetosi Liettuan SNT:n korkeimpaan neuvostoon, koska yleisliittolaiset elimet saivat jatkuvasti viestejä Liettuasta julkisilta poliittisilta organisaatioilta, teollisuuskollektiiveilta ja kaikkia kansallisuuksia edustavilta kansalaisilta. Noissa viesteissä vaadittiin Gorbatschovin mukaan perustuslaillisen järjestyksen palauttamista sekä turvallisuuden ja normaalien elinolosuhteiden turvaamista Liettuassa.²⁸⁰ Liettuan hallituskriisin mukanaan tuomassa tilanteessa, jossa hinnankorotuksia vastustaneet mielenosoittajat pyrkivät valtaamaan parlamenttitalon ja jota vastaan Landsbergis hälyytti radiossa vilna-

²⁷⁷ Document 120. Government of the Republics of Lithuania Appeal To the States of The World. The Road to... s. 209.; HS 9.1.1991

²⁷⁸ Lieven 1993 s. 199, 244-254

²⁷⁹ Ibid

²⁸⁰ Document 116. Telegram to the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR from USSR President Mikhail Gorbachev. The Road to... s. 205

laisia tulemaan avuksi²⁸¹, oli helppo vedota kansalaisten turvallisuuden takaamiseen armeijan voimin. Sotilaita sattui puolestaan olemaan Liettuassa tuolloin paljon, koska neuvostoarmeija pyrki keräämään asepalveluksesta kieltäytyneitä riveihinsä. Syyskutsunnat olivat epäonnistuneet pahoin ja Liettuassa vain 12,5 % kutsutuista oli palveluhaluisia.²⁸²

Voidaan katsoa, että Gorbatsšov joutui lopulta myös oman uhkailunsa uhriksi Vilnan tammikuun tapahtumissa. Hän oli jo kauan muistuttanut siitä raskaasta ja vakavasta vastuusta, jonka separatistisia pyrkimyksiä ajavat henkilöt joutuisivat kantamaan. Tämän lisäksi hän oli syksystä 1990 lähtien vihjaillut mahdollisesta presidenttivallan²⁸³ julistamisesta Liettuuan viimeisenä keinona järjestyksen palauttamisessa alueelle. Viimeisin varoitus tästä tuli 10.1.1991 Gorbatsšov in ehdottaessa Liettuan korkeinta neuvostoa välittömästi ja täydellisesti palauttamaan Neuvostoliiton ja Liettuan sosialistisen neuvostotasavallan perustuslait voimaan, jottei presidentinvallan julistamiseen tarvinnut ryhtyä²⁸⁴. Liettuan vastauksessa 11.1.1991 presidentti Landsbergis muistutti yhä edelleen siitä, että ainoastaan Liettuan tasavallan perustuslaki ja siihen nojaavat lait olivat voimassa tasavallan alueella. Siten Neuvostoliiton perustuslain pätevyyden tunnustaminen ehdotetulla tavalla olisi merkinnyt vuoden 1940 Liettuan Neuvostoliittoon liittämisen hyväksymistä.²⁸⁵

Oli kenties luonnollistakin, että raja uhkailujen toteuttamiseksi käytännössä tuli jossain vaiheessa vastaan, mutta tässä tapauksessa voidaan jälkiviisaasti sanoa sen tulleen vastaan Gorbatsšov in ja keskusjohdon kannalta liian myöhään ja liiallisen pitkittelyn kautta. Liettualaiset

²⁸¹ Kts. HS 9.1.1991

²⁸² HS 8.1.1991

Asepalvelus oli aina Liettuan itsenäisyysjulistuksesta saakka yksi kiperimmistä kiistakysymyksistä, jota liettualaisten ja keskusjohdon välillä pyrittiin ratkaisemaan. Liettualaisten mielestä Neuvostoliiton laki asepalveluksesta ei luonnollisesti enää koskettanut liettualaisia, joten heitä ei voitu näin ollen asettaa myöskään syyteeseen lain nojalla. Kts. Document 17. High Governmental Note. The Road to... s. 90

Neuvostojohdon puolelta tuollaisen asenteen nähtiin vain pahentavan poliittista vakautta maassa ja siksi sitä ei voitu suvaita. Kts. Document 23. Telegram of Mikhail Gorbachev and Nikolai Ryzhkov to the Supreme Council and the Government of the Republic of Lithuania, published 14 april 1990. The Road to... s. 97

²⁸³ Presidentin valtaoikeuksista - kts. mm. Iivonen 1992a s. 14-15

²⁸⁴ Document 116. Telegram to the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR from USSR President Mikhail Gorbachev. The Road to... s. 205

²⁸⁵ Document 119. Supreme Council of the Republic of Lithuania: Statement. The Road to... s. 207-208

olivat jo ylittäneet ne raja-aidat, joiden jälkeen ei kovat otteet pystyneet kääntämään heitä pois itsenäisyyteen tähdänneeltä tieltä²⁸⁶. Lisäksi uhkailujen vakavuuden arviointi saattoi olla tuolloin liettualaisille etukäteen hankalaa, sillä keskusjohto oli omalla toiminnallaan aiheuttanut inflaation²⁸⁷ uhkailujensa todeksi otettavuudelle aina vuodesta 1988 saakka. Tästä ensimmäinen esimerkki oli Viron korkeimman neuvoston suvereenisuusjulistus marraskuussa 1988, johon ei vastattu vakavilla vastatoimilla NKP:n politbyroon uhkauksista huolimatta²⁸⁸.

Tässä en pyri antamaan vastausta siihen, kuinka paljon Gorbatshov ja keskusjohto tiesi etukäteen Vilnan tammikuun tapahtumista ja kuka lopulta antoi sotilaille luvan avata tulen siviilejä kohti. Sen sijaan pohdin sitä, millä tavoin keskusjohdon vetäytyminen vastuusta vaikutti tilanteen kehittymiseen. Vastauksena tähän pohdintaan voidaan perustellusti väittää, että vastuusta vetäytyminen oli suuri virhe, vaikka vastuunkantokaan ei olisi ollut tuossa tilanteessa kovin helppoa. Väitettä perustelen sillä, että vastuusta vetäytyminen laajalla rintamalla keskusjohdon toimesta ja lopulta asioiden laajuuteen verrattuna mitättömän toimijan eli paikallisen varuskunnan komentajan, kenraalimajuri Vladimir Uskhovshikin nimeäminen syylliseksi²⁸⁹ johti mielikuvaan siitä, että keskusjohto ei Gorbatshovin johdolla ollut enää isäntä talossa. Valtio oli mielikuvan mukaan holtittomuuden tilassa, jossa yksittäiset ihmiset pystyivät vaikuttamaan henkilökohtaisilla ratkaisuillaan Neuvostoliiton yhtenäisyyden kannalta elintärkeisiin asioihin ilman keskusjohdon tukea.²⁹⁰ Kaiken lisäksi Uskhovsikiakaan ei tuomittu alussa, vaan hänen kerrottiin tehneen oman päätöksensä suojelun muodosta, kun yllättäen Liettuan poliittiseen elämään lähes tyhjästä tuolloin putkahtanut ”kansallisen pelas-

²⁸⁶ Kaunasin radioasema, joka säilyi liettualaisten hallussa Vilnan tammikuun tapahtumien aikaan, kuulutti olevan mahdollista, että liettualaiset murrettaisiin voimalla, mutta silti heitä ei voitu pakottaa hylkäämään itsenäisyyttä ja vapautta. Kts. HS 14.1.1991

²⁸⁷ Elder 1983 s. 70 esittää, että poliittisten termien käyttö tarkoin rajaamattomissa yhteyksissä usein käytettynä aiheuttavat termien vaikutuksen heikkenemisen ja ihmisten muuttumisen niille immuuneiksi.

²⁸⁸ Vardys 1991 s. 20

²⁸⁹ Uskhovshikin vastuusta ja siirrosta toisiin tehtäviin HS 15.1.1991 ja 30.6.1991

²⁹⁰ Elder 1983 s. 18-21 puhuu siitä, kuinka esimerkiksi presidentille on tärkeätä, että hän toimii kriittisillä ja toimintaa vaativilla hetkillä jollain tavoin riippumatta siitä, toimiiko hän oikeaksi osoittautuvalla tavalla, jottei hän menettäisi arvovaltaansa ja vakuuttavuuttaan johtajana. Esimerkkinä mainitaan amerikkalaisten johtama Sikojenlahden katastrofi Kuubassa 1961. Tuolloin presidenttinä ollut John Kennedy itse asiassa lisäsi kansansuosiotaan ottamalla vastuun tästä sinänsä täysin epäonnistuneesta yrityksestä. Tämä on tulkittu siten, että toiminnallaan Kennedy näytti olevansa toiminnan kontrolloija ja toimivansa virheitä pelkäämättä, jolloin luottamus hänen kyvykkyyttään kohtaan ei kärsinyt tappiota.

tuksen komitea” pyysi apua²⁹¹. Tämä ei voinut olla lisäämättä epäluottamusta keskusjohtoa kohtaan, joten tällä vastuunpakoilulla vain kiihdytettiin Neuvostoliiton sisäistä hajaannusta.

Mietittäessä syitä tälle vastuuttomuudelle, nousee ensimmäisenä esiin länsisuhteet, joiden takuumiehenä Gorbatshov nähtiin. Siksi oli vaikeaa liata hänen käsiään verisiin tapahtumiin, joista kuvat olivat levinneet ympäri maapalloa aiheuttaen närkästystä yleisessä mielipiteessä. Toisena syynä voidaan nähdä Gorbatshovin oma epäusko gallupeihin. Hän ei uskonut suosionsa romahtamiseen, jolloin voidaan ajatella hänen kokeneen omanneensa liikaa sisäpoliittista suosiota menetettäväksi. Toisaalta voidaan miettiä jälleen sitä, missä määrin neuvostojohto ylipäätään katsoi olevansa riippuvainen kansansuosioista. Kautta aikain ei johtajistoa oltu valittu kansanvaaleilla, vaan kansan näennäisesti valitsema oli nostettu puolueen sisäisiin järjestelyin johtopaikoille. Onkin perusteltua väittää, että tämä oli johtanut ajatteluun, jossa johtajisto koki olevansa vastuussa ei niinkään yleiselle mielipiteelle kansan keskuudessa vaan yleiselle mielipiteelle keskeisimmän johtajiston keskuudessa. Niinpä vastuuttomuudella Vilnan tapahtumiin suojattiin vain omia asemia, jotta välttyttiin muiden johtajien tuomiolta.

Mielestäni on myös perusteltua väittää, että voimakeinojen käyttö siviilejä vastaan ratkaisi hyvin pitkälle Liettuan itsenäistymisen onnistumisen. Ensinnäkin voimankäytön uhka ja lopulta sen realisoituminen yhdistivät liettualaisten tuon ajan sisäpoliittisesti hajanaiset rivit. Useat ei-liettualaisetkin tunnustivat helmikuun 1991 itsenäisyysäänestyksen aikaan, että juuri tammikuun voimankäyttö oli tehnyt tilanteen heille selväksi ja varmistanut epäröivien kääntymisen itsenäisyysajatuksen taakse²⁹². Toisekseen väkivallan saama laaja huomio länsimaissa ja sen ehdoton tuomitseminen²⁹³ olivat selvä signaali neuvostojohdolle siitä, että Neuvostoliiton entistä suurempiin taloudellisiin vaikeuksiin länsimaiden pakotteiden kautta.

²⁹¹ HS 15.1.1991

Sinänsä toimintatapa oli tuttu neuvostojohdolle. Vastahakoiseen maahan synnytettiin poliittinen organisaatio tai elin, joka pyysi apua neuvostovoimilta tilanteen pelastamiseksi. Samaa kaavaahan Neuvostoliitto oli käyttänyt 1939 Suomea vastaan Terijoen hallituksen muodossa, 1940 Baltian maiden kohdalla ja 1979 Afganistanissa.

²⁹² HS 10.2.1991

²⁹³ Kts. esim. HS 15.1.1991

5.4. VOIMANKÄYTÖN OIKEUS

Tutkailtaessa voimankäytön oikeutusta osana tuolloin vallinnutta legitimaatiokriisiä Neuvostoliitossa, on hyvänä lähtökohtana Max Weberin määritelmä valtiosta inhimillisenä yhteisönä, joka vaatii menestyksellisesti monopoliasemaa legitimoidulle fyysisen voiman käytölle tietyllä alueella²⁹⁴. Tätä määritelmää ajatellen vallitsi 1990-luvun alun neuvostotasavallassa Liettuassa kahdenlainen kriisi valtion asemassa. Ensinnäkään Neuvostoliitolla ei ollut oikeutta liettualaisten mielestä fyysisen voiman käytölle, vaikka sillä oli keinot ja välineet sen harjoittamiselle. Toisaalta Liettuan valtioaseman legitimaatiota heikensi se, että vaikka sillä olisi ollut inhimillisenä yhteisönä oikeutetuksi katsottu asema fyysisen voiman käyttöön alueellaan, niin sillä ei ollut tarvittavia välineitä sen toteuttamiseen.

Nämä kaksi kriisiä olivat osaltaan taustalla siviiliuhrien syntymiseen tammikuussa 1991. Liettuan omien voimien puute antoi mahdollisuuden Neuvostoliiton asevoimille toimia tasavallan alueella ilman aseellisen vastarinnan uhkaa. Siten liettualaisten ainoa keino puolustautua tätä epäoikeudenmukaiseksi koettua voimankäyttöä vastaan oli siviilien aktiivisuuden ja uhrautumisen varassa. Liettualaiset itsekkin tunnustivat fyysisen voiman puutteensa etenkin voimankäytön oikeutusta koskeneissa tärkeimmissä kysymyksissä, joita olivat liettualaisten asepalvelus neuvostoarmeijassa sekä Liettuan mahdollisuus valtiona estää neuvostoarmeijan kutsuntojen toteuttaminen.

Omalla tavallaan tämä söi uskottavuutta Liettuan itsenäisyysjulistukselta, sillä tuo itsenäinen valtio ei kyennyt suojaamaan omia kansalaisiaan joutumasta Liettuan näkökulmasta katsottuna vieraan valtion armeijaan. Presidentti Landsbergisinkin toimesta vedottiin vain jokaisen liettualaismiehen oikeuteen valita itse jättäytykö pois kutsunnoista vai alistuuko miehittäjien lakien vaatimuksiin.²⁹⁵ Tämä linja, jossa turvauduttiin omien kansalaisten rohkeuteen ja uhrautumishaluun jatkui aina lopulliseen de facto itsenäistymiseen elokuussa 1991. Esimerkki-

²⁹⁴ Weber 1984 s. 33

²⁹⁵ CDSP 42:14 s. 12:3 (Ekho Litvy 3.4.1990)

nä tästä oli itsenäisyyskamppailun ehkäpä merkittävimmän symbolin parlamenttitalon suojeleminen niin tammi- kuin elokuussa 1991, kun kansanjoukkoja kutsuttiin varjelemaan tätä valtionhallinnon keskusrakennusta miehitysuuhkaa vastaan²⁹⁶.

Siten tilanteessa, jossa Liettua ei valtiona kyennyt suojaamaan kansalaistensa turvallisuutta, turvasivat kansalaiset valtionsa olemassaoloa. Tätä kansalaisten sitoutumista Liettuan itsenäistymiseen käytettiin myös poliittisena aseena tukemaan itsenäisyystaistelua. Voimakkain toimenpide oli helmikuussa 1991 järjestetty äänestys, jossa kysyttiin kannattivatko asukkaat itsenäistä ja demokraattista Liettuan tasavaltaa. Tuloksena oli, että yli 90 % äänestäneistä ja 76 % äänioikeutetuista kannatti itsenäisyyttä ja 6,5 % vastusti sitä. Tuloksen merkitystä kuitenkin epäiltiin. Esimerkiksi liettualainen poliitikko Algimantas Cekuolis kysyi, että vaikkakin tulos oli selvä, niin mitä sillä tehtiin?²⁹⁷ Siten myös liettualaisten piirissä esiintyi näkökantoja, joiden mukaan itsenäisyysjulistus oli voimankäytön mahdollisuuden puutteen takia epärealistisella pohjalla.

Kuitenkaan toimiminen neuvostolakien mukaan, jolloin olisi mahdollisesti vältetty voimatoimien käyttö, ei ollut tuolloin kovin realistinen vaihtoehto, sillä se olisi merkinnyt alistumista vaikeaksi tulkittuun eroprosessiin Neuvostoliitosta ja jättänyt itsenäisyysjulistuksen vaille perusteita. Kuten on aiemmin mainittu, pyyhittiin itsenäisyysjulistuksen myötä Liettuan aika neuvostotasavalta mitättömäksi, joten tunnustautuminen neuvostolakien alaiseksi olisi mitätöinyt itsenäisyysjulistuksen perusteet. Siten Liettuan vaihtoehtoiksi jäi sekä vetoaminen omiin kansalaisiin että myös kansainvälisiin järjestöihin ja maailmanyhteisöön omien oikeuksien puolustamisessa, joita korostettiin mm. julistamalla neuvostojoukot laittomiksi Liettuan alueella toukokuun lopulla 1991. Kolmantena keinona oli puolestaan pyrkimys koko ajan neuvottelukosketukseen neuvostohallituksen kanssa.²⁹⁸

²⁹⁶ HS 12.1.1991 ja 21.8.1991

²⁹⁷ HS 10.-11.2.1991

²⁹⁸ Landsbergisin näkemyksiä CDSP 42:14 s. 12:3 (Ekho Litvy 3.4.1990); neuvostojoukkojen laittomiksi julistamisesta HS 29.5.1991

Näiden lisäksi pyrittiin myös kasvattamaan omia oikeuksia voimakeinojen käyttöön oman hallinnon legitimiuden korostamiseksi. Symbolisesti merkittävimmät toimet, joilla ilmennettiin Liettuan itsenäistä asemaa, olivat raja-asemien perustamiset itsenäisyysjulistuksen jälkeen. Myös Viro ja Latvia perustivat vastaavia ja niiden tarkoituksena oli balttien näkökulmasta toimia eräänlaisina tulliasemina kotimaisen tuotannon suojelemiseksi. Tosin tämä siinä toivossa, että niistä olisi muodostettu itsenäisen valtion raja-asetat tulevaisuudessa.²⁹⁹ Raja-asemien lisäksi Liettuassa perustettiin omat poliisivoimat heinäkuun alussa 1991 korvaamaan epäsuosituiksi kuvatut miliisivoimat, joiden katsottiin olleen Kremlin politiikan toteuttajia ja jotta kansalaiset voisivat tuntea poliisin olevan juuri heitä varten eikä heitä vastaan.³⁰⁰

Neuvostoliitto reagoi puolestaan näiden liettualaisviranomaisten olemassaoloon kielteisesti juuri niiden symbolisen arvon vuoksi ja niitä vastaan käytettiin myös väkivaltaa. Neuvostoliiton sisäministeriön OMON -joukot suorittivat kevään ja kesän 1991 aikana useita tuhoamisiskuja raja-asemia vastaan, joista Medininkaissa suoritetussa vakavimmassa iskussa sai surmansa seitsemän liettualaispoliisia ja -tullimiestä³⁰¹. Myös näissä tapauksissa Liettualla oli valtiona vain vähän keinoja lopettaa OMON -joukkojen toimintaa, joilla oli edelleen hallussa mm. Vilnan poliisiakatemian rakennus tammikuun tapahtumien jäänteinä. Niinpä OMON -joukkojen vastustamisessakin näkyvimmäksi tapaukseksi nousi kansalaisten toiminta. Sajudis järjesti kolmipäiväisen kansalaisten protestin poliisiakatemian ympärillä, jossa neuvostojohdolle esitettiin vaatimuksia OMON -joukkojen vetämisestä pois tasavallasta.³⁰²

Paitsi, että voimatoimissa oli kyse sekä Neuvostoliiton että Liettuan legitimitetistä näiden toimien käyttöön, niin etenkin Vilnan tapahtumat tammikuussa aiheuttivat myös Venäjän astumisen mukaan kuvaan entistä vahvemmin. Boris Jeltsinin kampanjointiin Venäjän suvereniteetin puolesta kuului myös toisten tasavaltojen suvereniteetin kunnioittaminen tasa-arvon nimissä. Vilnan tapahtumat saivat Jeltsinin lentämään Tallinnaan allekirjoittamaan yh-

²⁹⁹ The Baltic INDEPENDENT 2:64 (June 20-26, 1991)

³⁰⁰ The Baltic INDEPENDENT 2:66 (July 5-11, 1991)

³⁰¹ HS 26.5. ja 1.8.1991; The Baltic INDEPENDENT 2:64 (June 20-26, 1991); Zilinskaite 1998 s. 244-245

³⁰² The Baltic INDEPENDENT 2:72 (August 16-22, 1991)

teisjulistuksen kaikkien kolmen Baltian tasavallan kanssa. Tässä sopimuksessa osapuolet tunnustivat toisensa suvereeniksi ja sitoutuivat avunantoon keskenään³⁰³.

Venäjälläkään ei kuitenkaan ollut tuolloin mahdollisuutta voimatoimien itsenäiseen käyttöön, joten senkin suvereenisuus kärsi uskottavuuskriisiä. Tämän korjaamiseksi Jeltsin väläytteli mahdollisuudesta perustaa Venäjälle oma armeija. Sen lisäksi hän vielä vetosi nimenomaan venäläisiin sotilaisiin neuvostoarmeijassa, jotta he pidättäytyisivät voiman käytöstä suvereenien tasavaltojen sisäisissä asioissa, joihin heillä ei ollut oikeutta puuttua. Neuvostoliiton kannalta kaikkein vaarallisin Jeltsinin ajatus oli kuitenkin epäily siitä, tulisiko Venäjän kokonaan erota sellaisesta Neuvostoliitosta, jossa tasavaltojen käyttäytymistä ohjattiin ylhäältä keskusjohdon toimesta.³⁰⁴ Tätä uhkaa lisäsi Jeltsinin onnistuminen neuvotteluissa KGB:n kanssa Venäjän oman turvallisuuspoliisin perustamisesta toukokuussa 1991. Tämän katsottiin olleen edistysaskel Jeltsinin pyrkimyksissä perustaa Venäjälle omat valtiolliset elimet ja päästä irti keskusjohdon ohjailusta.³⁰⁵

Niinpä neuvostojoukkojen voimankäytön vuoden 1991 aikana voidaan katsoa hajottaneen entisestään yleisliittolaista yhtenäisyyttä. Ironista kyllä liittovaltiota aiemmin koossapitänyt tekijä aiheutti tuolloin tasavaltojen etääntymisen entistä kauemmaksi Neuvostoliiton ideasta. Kuitenkaan keskusjohdon asema voimankäytön ohjaajana ei hävinnyt minnekään, vaikka sen oikeutus tähän toimintaan ei nauttinut poliittista tukea. Neuvostoliitosta ei voitu siis puhua tuolloin modernina valtiona, vaikka siihen oli uudistusten avulla pyrittykin. Legitimaation on näet todettu moderneissa valtioissa perustuvan pikemminkin kansan tahtoon kuin voiman käyttöön³⁰⁶. Samaan aikaan Liettuan poliittinen järjestelmä alkoi lähestyä tätä ideaa vapaiden ja demokraattisten vaalien kautta.

³⁰³ Document 125. STATEMENT. The Road to... s. 212-213

³⁰⁴ CDSP 43:02 s. 9:1 (Izvestia 15.1.1991); HS 15.1.1991 s. C 2

³⁰⁵ HS 6.5.1991

³⁰⁶ Schaar 1984 s. 104-111

Vanhojen valtarakenteiden säilymisen keskushallinnon tasolla voidaan nähdä vaikuttaneen kahdella tavalla. Toisaalta on mahdollista ymmärtää, että se pitkitti liittovaltion hajoamista ja samalla viivästytti Liettuan mahdollisuuksia de facto itsenäisyyteen. Toisaalta voidaan myös katsoa, että ristiriita vanhakantaisen keskushallinnon ja uudistuneiden tasavaltojen välillä aiheutti lopulta Neuvostoliiton häviämisen valtiona kokonaan. Jäänee kuitenkin ikuisuuskysymykseksi, olisiko keskushallintojärjestelmän uusiminen demokraattisemmaksi samaan tahtiin tasavalloissa tapahtuneen kehityksen kanssa säilyttänyt Neuvostoliiton elossa tavalla tai toisella. Elokuun 1991 vallankaappausyritys Moskovassa puhuisi tätäkin mahdollisuutta vastaan, sillä sen taustalla oli pyrkimys estää uusi liittovaltiosopimus keskushallinnon ja yhdeksän tasavallan välillä, sillä se olisi siirtänyt valtaa huomattavasti tasavalloille.

5.5. LÄNSISUHTEET IDEALISMIN, REALISMIN JA OIKEUDENMUKAISUUDEN HEIJASTAJINA

5.5.1. Länsi vaikutuksen kohteena

Tässä kappaleessa käsittelemme niin baltialaisten kuin keskusjohdonkin esittämiä näkökantoja ja niihin sisältyneitä ongelmia yhdelle merkittävälle osapuolelle eli länsimaille. Liettuan osalta vaikutusyritykset, joiden päämääränä oli saada tukea tasavallan itsenäistymiselle, länsimaita kohtaan voidaan jakaa suoraan ja epäsuoraan vaikuttamiseen. Merkittävä piirre asiassa oli se, että kaikki kolme Baltian maata olivat läheisessä yhteistyössä länsimaiden suuntaan. Asetelma merkitsi sitä, että tuki yhdelle maalle olisi merkinnyt tukea myös muille.

Suorasta vaikuttamisesta parhaana esimerkkinä olivat vetoamukset Liettuan itsenäisyyden tunnustamisesta. Tätä politiikkaa voidaan nimittää jossain määrin idealistiseksi, koska se perustui ajatukselle, että länsimaat ja etenkin Yhdysvallat olisivat olleet moraalisesti velvoitettuja tunnustamaan itsenäisyyden, koska ne eivät olleet koskaan tunnustaneet Baltian mai-

den liittämistä Neuvostoliittoon. Kesäkuussa 1991 presidentit eli Liettuan Vytautas Landsbergis, Latvian Anatolis Gorbunovs ja Viron Arnold Rüütel pyysivätkin yhteisessä lausunnossaan sekä Yhdysvaltain hallitusta että kongressia, kuten myös kaikkia demokraattisia kansakuntia ottamaan tämän huomioon³⁰⁷. Liettualaisten itsenäisyysjulistuskin maaliskuussa 1990 on ymmärrettävissä pyrkimyksenä painostaa länsimaat moraalisen velvoitteen pohjalta tunnustamaan itsenäisyys. Ilmeisesti liettualaiset eivät olleet valmiita uskomaan sitä, ettei länsi tunnustaisi heidän itsenäisyyttään, vaikka mm. Yhdysvaltain suurlähettiläs kertoi tästä etukäteen liettualaisvaltuuskunnan vieraillessa hänen luonaan Moskovassa.³⁰⁸

Epäsuorassa vaikuttamisessa pyrittiin puolestaan kiertoteitse saamaan länsimaiden mielipide omalle puolelle. Tässä mielessä kesäkuun 1991 tapaamisessa kolme presidenttiä antoivat lausuntoja taloudesta, Vilnan tammikuun tapahtumien neuvostoraportista sekä Baltian maiden strategisesta asemasta asevoimia koskien³⁰⁹. Talouden osalta katsottiin, että kaikki apu Baltian maille olisi tullut ohjata suoraan tasavalloille ilman kierrätystä neuvostoviranomaisten kautta, mikä olisi merkinnyt baltialaisviranomaisten tunnustamista. Lisäksi toukokuun lopulla presidentit olivat pyytäneet länsimaita lopettamaan avustukset Neuvostoliitolle ja kytkemään niiden ehdoksi rauhanomaisen ratkaisun saavuttamisen Baltian maiden itsenäisyysasiassa. Heti tämän jälkeen Liettuan presidentti Vytautas Landsbergis pyysi, kolmen johtajan vieraillessa Brysselissä Benelux-maiden neuvoston kokouksessa, että Neuvostoliitolle annettaisiin tukea ainoastaan, mikäli Baltian maat saisivat poliittista tukea.³¹⁰ Taustalla näissä vetoomuksissa voidaan ymmärtää olleen sen, että pitkin kevättä 1991 länsimaat olivat esittäneet Neuvostoliitolle uhkailuja talousavun jäädyttämisestä, mikäli maassa ei palattaisi rauhanomaisten uudistusten tielle. Niinpä lännen uhkausten toteutuminen olisi ollut tulkittavissa osittain myös tueksi Baltian maille.

³⁰⁷ The Baltic INDEPENDENT 2:63 (June 13-19, 1991); Kts. myös Document 101. APPEAL to the Parliaments of the World. The Road to... s. 188-189

³⁰⁸ Lieven 1993 s. 235

³⁰⁹ The Baltic INDEPENDENT 2:63 (June 13-19, 1991)

³¹⁰ The Baltic INDEPENDENT 2:62 (June 6-12, 1991)

Baltian strategisen tilanteen kohdalla porkkanaksi lännelle tarjottiin ehdotusta ydinasevaapaasta vyöhykkeestä erottamaan Nato ja Varsovan liitto toisistaan, mikä olisi merkinnyt neuvostoaseiden vetämistä pois tasavaltojen alueilta³¹¹. Tämän esityksen houkuttelevuutta alensi kuitenkin se, että kahden liittoutuman välit olivat lientyneet kylmän sodan pahimmista ajoista, joten neuvostoaseita ei koettu lännessä yhtä suureksi uhkaksi kuin aiemmin.

Itse asiassa tilanne oli lähes päinvastainen. Nimittäin lännessä tunnuttiin pelättävän Neuvostoliiton hajoamista ennen kaikkea siksi, että maan asevoimien ja etenkin ydinaseiden jakamisesta olisi saattanut aiheutua arvaamattomia seurauksia. Suurimpana uhkana oli Jeltsinin johtama Venäjä, jossa oli pohdittu mahdollisuutta perustaa oma armeija. Esimerkiksi Mauno Koiviston mukaan juuri tuo oli huolestuttavaa, sillä jos yksi tasavalta olisi saanut armeijan, niin olisi se merkinnyt tasa-arvon nimissä armeijaa muillekin neuvostotasavalloille. Tämä olisi taasen saattanut johtaa Koiviston mukaan aseiden ja siis myös ydinaseiden jakamiseen tasapuolisesti tasavaltojen välillä, mikä olisi saattanut vaarantaa ennen kaikkea lähialueiden turvallisuuden.³¹² Sinänsä ehdotus ydinaseettomasta vyöhykkeestä oli varmaan kannatettava, mutta tilanne oli länsimaiden kannalta paljon monimutkaisempi, sillä koko Neuvostoliiton tilanteen ratkaisemiseen liittyi monia vaikeita kysymyksiä, eivätkä Baltian maat olleet niistä irti, vaikka ne mielellään olisivatkin nähneet tilanteensa ratkaisemisen mahdolliseksi erillään muista Neuvostoliiton ongelmista.

Kolmas asia, jolla kesäkuussa 1991 vedottiin kansainväliseen yhteisöön Baltian maiden presidenttien toimesta, oli Neuvostoliiton virallisen syyttäjän raportti Vilnan tammikuun tapahtumista, jonka katsottiin puhdistavan neuvostoarmeijan sitä vastaan esitetystä syytöksistä³¹³. Siksi johtajat vetosivat siihen, että kansainväliset järjestöt olisivat ottaneet tapahtumat tutkittavikseen, sillä niiden osallistumisen koettiin olevan elintärkeää noiden rikosten täydelli-

³¹¹ The Baltic INDEPENDENT 2:62 (June 6-12, 1991); 2:63 (June 13-19, 1991)

³¹² Koivisto 1995 s. 412

³¹³ Kts. HS 4.6.1991. Raportissa todettiin mm. olevan useita sotilaiden ja silminnäkijöiden todistuksia siitä, että ihmisiä työnnettiin väkijoukosta tarkoituksella panssarivaunujen alle ja se kaikki valokuvattiin. Tosin raportti perustui mm. nimettömien todistajien lausuntoihin.

selle ja objektiiviselle tutkimukselle³¹⁴. Vetoimuksen taustalla voidaan ymmärtää näkökulma siitä, että kyse olisi jostain muusta kuin Neuvostoliiton sisäisestä asiasta, jolloin kansainväliset järjestöt olisivat objektiivisempia arvioimaan tapahtumia, kuin Neuvostoliiton etuja liettualaisten etujen kustannuksella ajanut neuvostoviranomainen. Siten kansainväliseltä yhteisöltä haettiin sen tunnustamista, ettei kysymys ollut puhtaasti Neuvostoliiton sisäisestä asiasta. Tällekään vetoomukselle ei kuitenkaan saatu konkreettista tukea länsimailta.

Gorbatshov oli luonnollisesti toisilla linjoilla länsimaiden suuntaan. Esimerkiksi Nobelin rauhanpalkinnon saannin johdosta pitämässään juhlaesitelmässä Oslossa kesäkuun alussa 1991 hänen viestinsä pääasiallisena sisältönä oli se, kuinka perestroikan onnistuminen olisi mahdollistanut uuden maailmanjärjestyksen. Puolestaan sen epäonnistuminen olisi merkinnyt rauhanäkymien häviämistä. Siksi hän pyysi länsimaiden tukea omalle uudistuspolitiikalleen, sillä hänen mukaansa Neuvostoliitto ei selvinnyt tuolloisesta tilanteestaan yksin.³¹⁵ Tämä voidaan ymmärtää myös hänen ensisijaiseksi argumentikseen Liettuan tilanteen kohdalla. Siis jos länsi halusi jatkaa suurvaltasuhteiden liennyttämistä ja rauhanpolitiikkaansa, niin sen tuli tukea Gorbatshovin pyrkimyksiä Neuvostoliiton koossapitämiseksi.

Liettuasta ja koko Baltiasta puhuessaan Gorbatshov pyrki tuomaan esille syitä, joiden vuoksi tuolloista tilannetta ei pitänyt länsimaiden taholta tuomita. Oslossa ja heti sen jälkeen Tukholmassa hän otti esille etenkin sen, että kyse oli Neuvostoliiton sisäisestä asiasta, johon länsilehdistö oli suhtautunut hieman herkästi. Hän pyrki vakuuttamaan, että separatismien ja itsenäisyysshuuman jälkeen Neuvostoliittoon oli syntynyt keskitettyä valtaa kannattava liike. Lisäksi hän muistutti, että Baltiassa asui 2,5 miljoonaa venäläistä, juutalaista ja ukrainalaista, joten heidänkin oikeuksistaan oli kyse.³¹⁶

³¹⁴ The Baltic INDEPENDENT 2:63 (June 13-19, 1991)

³¹⁵ HS 6.6.1991

³¹⁶ HS 6.-7.6.1991

Tästä voidaan nostaa esille kuitenkin kaksi ongelmaa, jotka sisältyivät Gorbatshovin näkemyksiin. Ensinnäkin viittaus keskitettyä valtaa kannattavaan liikehdintään jäi hämäräksi tilanteessa, jossa Neuvostoliittoon oltiin ajamassa uutta tasavaltojen oikeuksia vahvistavaa perustuslakia 1+9 -sopimuksen pohjalta. Kaiken lisäksi Baltian tasavallat olivat jättäytyneet sopimusneuvottelujen ulkopuolelle. Mikäli Gorbatshov halusi puolestaan viitata maaliskuussa pidettyyn kansanäänestyksen tulokseen, jossa oli kyse Neuvostoliiton säilyttämisestä tasavaroisten suvereenien tasavaltojen uudistettuna liittovaltiona (76 % äänestäneistä ja 58 % kaikista äänioikeutetuista kannatti³¹⁷), niin tätäkin äänestystä baltialaiset olivat boikotoineet. Gorbatshovin näkökannan voi ymmärtää niin, että hän ikään kuin unohti yksittäisten tasavaltojen kannat ja vetosi suoraan koko valtion tulokseen kaikkia sitovana³¹⁸.

Toisena ongelmana Gorbatshovin viittauksessa oli Baltian vähemmistöt, joiden oikeuksien takaajana hän halusi esiintyä. Liettuan kohdalla tilanne kuitenkin erosi koko Baltiasta liettualaisten muodostaessa lähes 80 % tasavallan asukkaista. Lisäksi monet vähemmistöön kuuluneet tuntuivat kannattavan Liettuan itsenäisyyttä ja eroa Neuvostoliitosta. Esimerkiksi helmikuussa 1991 järjestetyssä kansanäänestyksessä, jossa kysyttiin kannatusta itsenäiselle ja demokraattiselle Liettuan tasavallalle, yli 90 % äänestäneistä ja 76 % kaikista äänioikeutetuista vastasi kannattavansa itsenäistä Liettuaa. Vastustajia oli puolestaan 6,5 % äänestäneistä. Lisäksi arveltiin, että jakolinja äänestyskäyttäytymisessä oli enemmänkin poliittinen kuin kansallinen, jota puolestaan neuvostolehdistössä oli yritetty painottaa yleisenä jakolinjana.³¹⁹ Siten ilmeisen suuri osa myös ei-liettualaisista toivoi itsenäisyyttä tasavallalle.

³¹⁷ HS 22.3.1991

³¹⁸ Esimerkiksi länteen 1985 loikannut KGB:n entinen upseeri Oleg Gordievski ennusti jo tammikuussa 1991, että kaikissa tasavalloissa järjestettäisiin kansanäänestys liittosopimuksesta. Vaikka kapinalliset tasavallat Gordievskin mukaan olisivatkin äänestäneet liittosopimusta vastaan, niin maan enemmistö tuli äänestämään Neuvostoliiton kokonaisuutena pitämisen puolesta, mikä tuli antamaan hallitukselle laillisen syyn keskusjohtoiseen rakenteeseen. HS 20.1.1991. Alkuperäinen kirjoitus The Sunday Times -lehdessä.

³¹⁹ HS 10.-11.2.1991

5.5.2. Länsi vaikuttajana

Tarkastelen tässä kappaleessa länsimaiden suhtautumista tuolloiseen Liettuan tilanteeseen ensisijaisesti vuoden 1991 osalta, koska tuon vuoden tammikuun 13.-14. päivien välisenä yönä tapahtuneet väkivaltaisuudet Liettuan pääkaupungissa Vilnassa suorastaan pakottivat länsimaat ottamaan kantaa tilanteeseen aiempaa näkyvämmiin. Hyvän näkökulman tuolloiseen länsimaiden asemaan Liettuan ja koko Baltiankin kysymyksessä tuo realistien³²⁰ tulkinta siitä Thomas Hobbesin näkemyksestä, että moraaliset säännöt ovat voimassa ainoastaan silloin, kun yhteiskuntajärjestys luo mahdollisuuden yhdelle ylimmälle auktoriteetille hallita yhteiskuntaa. Tämä auktoriteetti valitaan puolestaan yhteiskuntasopimuksella, jolloin auktoriteetin puuttuminen merkitsee elämää luonnontilassa, jossa ei ole lakia, eikä siten myöskään oikeaa/hyvää ja väärää/pahaa.³²¹ On ymmärretty, että kansainvälisessä järjestelmässä ei ole realistien mukaan tehty tätä yhteiskuntasopimusta, joten siinä ei ole myöskään ylintä auktoriteettia. Siten kansallisvaltioiden välillä ei ole myöskään moraalisia siteitä. Sitä vastoin kansallisvaltion sisällä nämä moraalisteet ovat olemassa, jolloin kansalaisten on toimittava toistensa eduksi, mikä taas velvoittaa valtiomiehet ajamaan itsekkäästi maanmiestensä ja siten oman maansa etua kansainvälisellä näyttämöllä. Tämän ei kuitenkaan tarvitse merkitä vahvemman oikeutta voimankäytön kautta, koska valtion edun mukaista on tavoitella rauhaa ja välttää sotia.³²²

Tältä pohjalta voidaan ymmärtää, että länsimaiden suhtautumisessa Liettuan ja Neuvostoliiton kiistaan oli kysymys siitä, kuinka niiden kunkin oma etu tulisi parhaiten edistetyksi. Siten länsimaat, jotka voidaan jakaa Pohjoismaihin, Euroopan Yhteisön jäseniin sekä Naton jäsenvaltioihin, edustivat näkökannoissaan Liettuan kysymykseen puhtaasti reaalipolitiikkaa. Sen sijaan YK:n arveltiin olevan lähes toimintakyvytön, koska Neuvostoliitto yhtenä turvalli-

³²⁰ ”Realistien mukaan kansallisvaltioiden ulkopolitiikan ensimmäinen ja ainoa normi on oman edun tavoittelu. Realisteista oikea ulkopolitiikka on kansallisen edun politiikkaa. Kuten varhaiset skeptikot myös realistit ajattelevat, että oikeudenmukaisuuden säännöt ovat kansainvälisessä järjestelmässä enemmän tai vähemmän mielivaltaisia. ‘Oikeudenmukaisuus on yhtä kuin vahvemman etu.’ - Räikkä 1989 s. 78-79

³²¹ Hobbes 1974, Leviathan: osat I ja II

³²² Räikkä 1989 s. 86-89

suusneuvoston jäsenenä olisi pystynyt vesittämään turvallisuusneuvoston päätökset³²³. Kuitenkaan noiden ryhmittymien sisällä ei näyttäisi olleen ylintä auktoriteettia, sillä yhteisissä lausumissakin pyrittiin ajamaan oman maan etua. Tästä esimerkkinä oli Suomen tuolloisen presidentin Mauno Koiviston toteamus, koskien Pohjoismaiden pääministerien yhteistä kirjettä Gorbatshoville Vilnan tapahtumien johdosta tammikuussa 1991. Hän sanoi Suomen pyrkimyksen olleen yhteispohjoismaisen kannan saaminen mahdollisimman lieväksi, jotta oma kansallinen kanta olisi näyttänyt jyrkemmältä.³²⁴

Itse tuo kirje³²⁵, jossa vedottiin Gorbatshoviin Neuvostoliiton viranomaisten ja asevoimien väkivallan käytön lopettamiseksi ja dialogin aikaansaamiseksi Liettuan, Latvian ja Viron hallitusten kanssa, toi esille yhden tuon ajan keskeisen ongelman kaikille länsimaille. Nimittäin tulkinnan siitä, millainen yhteiskuntasopimus Neuvostoliitossa oli voimassa? Oliko siis kyseessä Neuvostoliiton sisäinen asia, jolloin neuvostojohto olisi ollut oikeutettu ajamaan oman valtionsa etua, vai oliko Liettua demokraattisesti valittuine hallituksineen oikeutettu ajamaan omaa etuaan Neuvostoliiton kustannuksella ja missä määrin? Oliko kyse siis kärjistetysti sanottuna sisällissodasta vai vapaustaistelusta, sillä ulkovaltojen on kyettävä erottamaan nämä kaksi muotoa toisistaan, jotta vapaustaistelun avustaminen olisi mahdollista³²⁶. Tämän lisäksi tulkintaan vaikutti luonnollisesti se, kumpi tulkinnoista ajoi paremmin omaa etua.

Hyvän kuvan tähän tulkintaan antaa Mauno Koiviston arvio 25.1.1991 Suomen hallitukselle:

”Länsi ei ole tässä yhteydessä valmis vaarantamaan mitään isoja asioita. Onhan allekirjoitettu sopimus tavanomaisen aseistuksen rajoittamisesta, joka on ratifioimisprosessia vaille ja on edelleen toiveita siitä, että joukkotuhoaseitten rajoittamisessa päästäisiin etenemään. Neuvostoliitto on vetäytymässä Saksasta, Unkarista, Tšhekkoslovakiasta ja Puolasta. On tuskin syytä olettaa, että länsi tähän liittäisi yrityksen siihen suuntaan, että

³²³ HS 15.1.1991

³²⁴ Koivisto 1995 s. 397

³²⁵ Pääministereiden yhteinen vetoamus Mihail Gorbatshoville 14.1.1991. HS 15.1.1991

³²⁶ Räikkä 1989 s. 109

Neuvostoliiton pitäisi vetäytyä myös Baltiasta, jonka Saksa lupasi tai antoi Neuvostoliitolle ja jonka Neuvostoliittoon kuulumisen länsivallat toisen maailmansodan aikana asiallisesti hyväksyivät.

On syytä olettaa, että taloudellinen apu, jota lännestä on luvattu, kärsii. Luulen, että Neuvostoliitossa on aika monia, jotka eivät siitä mieltänsä pahoita. Apua on myös perusteltu tukena Gorbatshovin asemalle.

Tämän kysymyksen käsittely sopii ETYK-prosessiin. ETYK-prosessin mukaan voidaan jäsenmaiden sisäisiin asioihin puuttua sen järjestyksen mukaan, josta on sovittu, ja se tarkoittaa, että niitä käsitellään Neuvostoliiton sisäisinä asioina.

Kun olemme kääntyneet Neuvostoliiton puoleen näkemyksinemme, niin voi sanoa, ettei ole toista osapuolta meidän kannaltamme katsoen, joten emme voi muuta kuin yleisesti ottaen vain lähettää terveisiä. Ilmeisesti tästä tulee prosessi, joka tuo julki myös Baltian venäläisten näkökohdat, jotka ovat tulleet suhteellisen vähän julkisuuteen.^{»327}

Tässä tulee toki ottaa huomioon se, että Suomi oli länsimaiden joukossa yksi varovaisimmista suhteissaan Neuvostoliiton kanssa, mitä ilmentää etenkin Koiviston lainauksen viimeinen kappale. Silti lainauksessa tulee esille asioita, jotka koskettivat tuolloin länsimaiden intressejä nähdä asia Neuvostoliiton sisäisenä asiana, jolloin konkreettiselle tuelle Liettuaa kohtaan ei löytynyt perusteita. Otetaan esimerkiksi merkittävimmän länsimaan ja kylmän sodan aikaisen Neuvostoliiton päävihollisen Yhdysvaltain tilanne, jonka tuolloisen presidentin George Bushin politiikan on arvioitu pyrkineen sekä saavuttamaan paremmat itä-länsisuhteet että takaamaan Neuvostoliiton kansallisuuksille entistä suuremmat vapaudet. Näistä ensisijaiseksi tavoitteeksi on tulkittu kuitenkin ensin mainittu, minkä on katsottu joltaneen hänet jopa amerikkalaisten arvojen pettämiseen ja maan imagon heikentämiseen.³²⁸

³²⁷ Koivisto 1995 s. 401

³²⁸ Clemens Jr. 1991 s. 302-306

Asiaa voidaan tarkastella kuitenkin myös siltä kannalta, että ensimmäisen kerran kylmän sodan alkamisen jälkeen Yhdysvalloilla oli varaa uhrata näennäistä idealismiaan reaalipolitiikan eduksi menettämättä kasvojaan omien kansalaistensa tai muiden länsimaiden kansalaisten silmissä. Yhdysvaltojen asemahan oli tuolloin vankistunut ainoaksi maailman supervalaksi. Persianlahden tapahtumat 1990-91 vain kirkastivat tätä asemaa etenkin länsimaissa. Oman aseman säilyttämiseksi oli mielekästä säilyttää hyvät välit Neuvostoliittoon, kuin ärsyttää Moskovan keskusjohtoa ja etenkin vanhoillisia tuella pienille neuvostokansoille. Oman politiikkansa tueksi Bush sai vielä suosiollisen tuloksen gallup-kyselyssä, jonka mukaan 61 % amerikkalaisista asetti parantuneet suhteet Neuvostoliittoon etusijalle Liettuan itsenäistymisen tukemiseen nähden³²⁹.

Siten reaalipolitiikalle oli olemassa vahvat perusteet. Lisäksi voidaan kysyä millaista idealismia Yhdysvallat oli uhraamassa? Kylmä sotahan oli tehnyt järkeväksi käyttää Baltian maiden tilannetta keppinä ideologista vastustajaa vastaan. Kylmän sodan pitkittyminen johti vain tilanteeseen, jossa reaalipolitiikasta kehkeytyi jonkinlainen idealismi. Tilanteen muuttuessa myös reaalipoliittinen tilanne muuttui. Demokraattiset uudistukset ja avoimuus olivat laajentaneet neuvostokansalaisten vapauksia ja lujittaneet heidän ihmisoikeuksiaan verrattuna aiempaan. Siten Neuvostoliitto oli alkanut näyttää inhimillisemmältä valtiolta, jonka johtaja Gorbatshev oli suurella suosiossa länsimaissa³³⁰. Mikä tärkeintä, oli Neuvostoliiton sotilaallinen uhka lieventynyt keskinäisten suhteiden parantuessa lännen kanssa, mihin presidentti Koivistokin viittasi tavanomaisten aseiden rajoittamissopimuksella. Uhka oli kääntynyt jopa jonkinlaiseksi yhteisymmärrykseksi kansainvälisen turvallisuuden kehittämisestä etenkin Persianlahden tapahtumien johdosta. Tuolloinhan neuvostojohdosta antoi tukensa Yhdysvaltain johtaman kansainvälisen liittoutuman voimankäytölle Irakia vastaan, joka oli Neuvostoliiton sotilaallisesti avustama maa³³¹.

³²⁹ Tästä Clemens Jr. 1991 s. 303

³³⁰ Yle 2 (4.9.1999). Kylmä sota. Osa 22/24. Reagan ja Gorbatshev 1980-1990.

³³¹ Esim. HS 18.1.1991

Se, miten presidentti Bushin johtama Yhdysvallat suhtautui Baltian maihin ei ollut suinkaan mitään uutta Yhdysvaltain politiikassa. Jo aiemmin, Nixonista Carteriin kestäneellä kaudella, eri neuvostokansojen oikeudet jäivät taka-alalle liennytyksen syventämisen hyväksi. Reaganin nousu presidentiksi muutti suuntaa ja kansojen oikeudet suvereenisuuteen alkoivat saada jälleen merkitystä neuvostosuhteissa. Erityisesti huomio kiinnittyi Baltian maihin, joiden liittämistä Neuvostoliittoon ei siis oltu tunnustettu.³³² Reaganin kauden alkupuoli oli kuitenkin siinä mielessä erilainen edeltäjiinsä nähden, että silloin Neuvostoliitto alkoi näyttää entistä arvaamattomammalta tietyiltä osin. Tätä voidaan perustella neuvostojoukkojen tunkeutumisella Afganistaniin juuri ennen Reaganin ensimmäistä presidenttikautta. Lisäksi neuvostojohdossa tapahtui tuolloin nopeita muutoksia pitkän Leonid Brezhnevin kauden jälkeen, kun häntä NKP:n pääsihteereinä seuranneet vanhat sairaat miehet Juri Andropov ja Konstantin Tshernenko kuolivat oltuaan vain hetken neuvostojohdajina. Pikaiset vaihdokset johtajistossa heikensivät neuvostopolitiikan ennustettavuutta ja siten myös luottamusta Moskovaa kohtaan. Näiden tapahtumien kanssa yhtä aikaa vaikutti myös Reaganin yhdeksi tärkeimmäksi päämääräksi ymmärretty Yhdysvaltain arvostuksen nostaminen koko maailman silmissä³³³.

Kaikkea tätä vasten on helpompi ymmärtää miksi Reaganin kaudella Baltian maiden tilannetta käytettiin keppinä Neuvostoliittoa kohtaan aiempaa voimakkaammin. Puolestaan hänen toisella kaudellaan ja etenkin Bushin astuttua presidentiksi, suhteet Neuvostoliittoon olivat alkaneet muuttua läheisimmiksi ja toimivimmiksi, jolloin myös Baltia-politiikka alkoi muuttua. Siten Gorbatschovin viestit etenkin vuoden 1991 aikana siitä, että jos joku hullu olisi saanut aikaan provokaatioillaan Neuvostoliiton hajoamisen, olisi se ollut tuhoisaa niin Neuvostoliitolle, eurooppalaisille, kuin koko maailmallekin³³⁴, lankesivat lännessä varsin otolliseen maaperään. Lännen näkyvä tuki Liettualle olisi merkinnyt Gorbatschovin aseman horjuttamista, koska tuolloin olisi tullut kysymykseen koko Neuvostoliiton tulevaisuus.

³³² Diuk 1990 s. 35-36

³³³ Yle 2 (4.9.1999). Kylmä sota. Osa 22/24. Reagan ja Gorbatschov 1980-1990.

³³⁴ Kts. esim. HS 18.3.1991

Kysymys oli siis siitä, mitä olisi tapahtunut, jos länsimaille tutuksi ja turvalliseksi osoittautunut neuvostojohtaja olisi tullut syrjäytetyksi? Kuka olisi tullut tämän jälkeen Neuvostoliiton johtoon ja millaisella ohjelmalla? Tai olisiko Neuvostoliittoa ollut enää olemassakaan ja ellei, niin minkälainen järjestelmä/järjestelmiä sen alueelle olisi muotoutunut? Tai mikä oli tämä Venäjän johtohahmoksi kohonnut Jeltsin miehiään? Tuossa tilanteessa länsimaille olikin lähes ainoastaan yksi asia varmaa. Nimittäin se, että Gorbatshovin kanssa oltiin tultu toimeen, ja että hän oli osoittanut uudistavansa Neuvostoliittoa yhä enemmän oikeusvaltion suuntaan. Siksi lännelle ei ollut oman edun kannalta järkevää lähteä satsaamaan tuntemattoman tulevaisuuden puolesta, mikä olisi tehty näyttävällä tuella Liettuan itsenäistymistoiveille.

Niinpä voidaankin sanoa, ettei Yhdysvallat tai muut länsimaat olleet tuolloin uhraamassa idealismiaan ja omia arvojaan, vaan muuttamassa reaali politiikkaan perustuvaa suhtautumistaan Neuvostoliittoon. Näiden samojen piirteiden pohjalta on ymmärrettävissä se, että lähes kaikki länsimaat halusivat nähdä tilanteen Neuvostoliiton sisäisenä asiana, ja että niiden ensisijaisena päämääränä näyttäisi olleen saada Neuvostoliiton sisäinen tilanne rauhoitettua. Siten EY uhkasi Neuvostoliittoa rahalainojen jäädyttämisellä, Nato varoitteli kielteisistä seurauksista Euroopan poliittisessa tilanteessa sekä Nato-maiden suhteissa Neuvostoliittoon ja Pohjoismaat toivoivat väkivaltaisuuksien loppumista ja vuoropuhelun aloittamista osapuolten kesken.³³⁵ Kukaan läntisistä toimijoista ei kuitenkaan lähtenyt tukemaan liettualaisten näkemyksiä esimerkiksi tunnustamalla Liettuan hallitusta. Siten pyrkimyksenä oli kiristää vyötä sen verran, että neuvostojohto lopettaisi väkivallan käytön, jottei Neuvostoliiton sisäinen tilanne olisi ajautunut sekasortoiseksi. Täytyy muistaa, että Venäjän tuki Baltian maille nosti esiin mahdollisuuden tilanteen ajautumisesta vakavaksi konfliktiksi, mikäli väkivaltaisuuDET olisivat jatkuneet ja Jeltsin olisi lähtenyt toteuttamaan voimakkaammin ajatuksiaan Venäjän omasta armeijasta turvaamaan tasavallan etuja.

Lisäksi yhtenä tekijänä lännessä esiintyneelle haluttomuudelle tukea Baltian maita aktiivisemmin oli myös se, ettei alueelta ollut riittävästi tietoa, jotta länsimaissa tavalliset ihmiset

³³⁵ Kts. HS 14.1.; 15.1.; 22.1.; 24.1.; 16.3.1991

olisivat kyenneet muodostamaan Baltian maita koskevan yleisen mielipiteen riittävältä tietopohjalta.³³⁶ Tämän ohella on katsottu, ettei länsimaissa oltu edes valmiita ottamaan vastaan kaikkea sitä informaatiota, joka tuolloin oli tarjolla näiltä alueilta, joten psykologisesti Baltian alueen ongelmat eivät edes nousseet länsimaiden hallitusten tai yleisen mielipiteen huolenaiheissa korkealle. Esimerkiksi Baltian maiden Neuvostoliittoon liittämiseen olennaisesti vaikuttaneen Molotov-Ribbentrop -sopimuksen on katsottu olleen tavallisille ihmisille sisälöltään ja vaikutuksiltaan tuntemattoman.³³⁷ Siten Liettuan motiivit itsenäisyyden saavuttamiseksi jäivät hämärän peittoon, mikä vähensi kiinnostusta Liettuan pyrkimyksiä kohtaan.

Länsimaiden kannat Liettuan itsenäistymispyrkimyksiä kohtaan säilyivätkin aina Moskovan elokuun vallankaappausyritykseen asti varsin maltillisina, vaikka 1+9 -sopimuksen neuvottelut jo osoittivat, ettei Baltian maiden kuulumista uudistettuun liittovaltioon vaadittu enää Neuvostoliitossa tosissaan. Jonkun verran näkökannat kuitenkin lientyivät. Esimerkiksi heinä-elokuun vaihteessa 1991 Moskovassa järjestetyssä Bushin ja Gorbatschovin tapaamisessa Bush kertoi tukevansa Baltian maita, eikä neuvostojohdon tullut asettaa näiden maiden itsenäistymisessä saavutettua myönteistä kehitystä kyseenalaiseksi. Kuitenkaan hän ei vaatinut suoraa itsenäisyyttä Baltian maille.³³⁸

Elokuun vallankaappausyritys toi lopulta esille kaksi asiaa, jotka olivat helpottamassa länsimaiden mahdollisuuksia tunnustaa kolmen Baltian maan itsenäisyys. Ensimmäkin tuo yritys johti juuri siihen epävakaisuuteen ja vanhoillisten voimien paluuseen Neuvostoliiton sisällä, mitä oltiin lännessä pelättykin. Siten näytti vähän aikaa siltä, että uudistuspolitiikka oli tullut tiensä päähän. Toisekseen vallankaappauksen epäonnistuminen symboloitui hyvin vahvasti Boris Jeltsiniin, mikä nosti hänet ehkäpä Neuvostoliiton tärkeimmäksi poliitikoksi tuolla hetkellä. Jeltsinin suhtautuminen Baltian maiden vaatimuksiin oli puolestaan ollut suopeaa jo kauan aikaa. Venäjä oli esimerkiksi allekirjoittanut Jeltsinin itsensä toimesta heinäkuun loppulla 1991 sopimuksen Liettuan kanssa koskien tasavaltojen suhteita. Siinä molemmat osa-

³³⁶ Tästä Diuk 1990 s. 25-26; Trapans 1991b s. 135-144

³³⁷ Trapans 1991b s. 139

³³⁸ HS 31.7.1991

puolet tunnustivat toistensa suvereenisuuden ja oikeuden valtiolliseen itsenäisyyteen³³⁹. Lisäksi tultuaan kesäkuussa 1991 Venäjän presidentiksi, Jeltsin vieraili Yhdysvalloissa, jolloin hän vakuutti tukeaan vapauden antamisessa Baltian tasavalloille vastauksena arveluihin, että Yhdysvaltain ja Jeltsinin näkökannat eroaisivat tässä asiassa.³⁴⁰ Siten Jeltsinin nousu neuvostotasavaltojen edustajana maan johtavaksi poliitikoksi helpotti länsimaiden asemaa tunnustaa Liettuan itsenäisyys elokuun loppupuolella 1991.

Kokonaisuudessaan Liettuan itsenäistymisprosessi muodostui varsin hankalaksi, eikä vähiten liettualaisten oman idealistisuuden vuoksi, jonka hyväksi reaalipoliittisesti kenties rakentavammat päätökset uhrattiin. Esimerkkinä tästä oli tiukka pitäytyminen itsenäisyysjulistuksessa ja Liettuan valtioasemasta kiinnipitäminen, vaikka se vei kaiken liikkumavaran mahdollisista neuvotteluista neuvostojohdon kanssa ja asetti myös länsimaat hankalien kysymysten eteen. Toisaalta voidaan tietysti sanoa, että valittu toimintalinja tuotti tulosta. Toinen asia onkin se, pystyttiinkö tuota tulosta näkemään etukäteen toiminnan varmaksi lopputulokseksi, vai oliko kysymys vain riskistä, joka katsottiin kannattavaksi ottaa. Niin, ehkä lopuksi on kuitenkin helppo yhtyä baltialaisen Priit Järven toteamukseen siitä, että baltialaiset olivat kokonaisuudessaan melko naiiveja taistelussaan itsenäisyyden ja demokratian puolesta, mutta toisaalta hänen mielestään myös idealismia tunnutaan aina tarvittavan poliittisissa joukkoliikkeissä. Tässä mielessä baltialaiset eivät ole olleet poikkeuksellisia.³⁴¹

³³⁹ Treaty between the Republic of Lithuania and the Russian Soviet Federated Socialist Republic on the Basis for Relations Between States. - Lithuanian Foreign Policy Review 98/1 s. 119-127.

³⁴⁰ HS 20.-21.6.1991

³⁴¹ Järve 1993 s. 42

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Arvioitaessa identiteettikriisiä, ideologian ja yhteiskuntajärjestelmän kriisiä sekä legitimaatiokriisiä, nousee Liettuan itsenäistymisprosessin kannalta tärkeimmäksi identiteettikriisi. Näin siksi, että se oli kaiken lähtökohta ja perusta, jolle muut kriisit rakentuivat. Pitkästi sen tärkeys johtuu siitä, että se ulottui monisyisenä Neuvostoliiton valtioidentiteetistä liettualaisten kansalliseen identiteettiin. Tärkeintä oli kuitenkin se, että juuri identiteettikriisiin pyrittiin Gorbatshovin toimesta NKP-vetoisesti Neuvostoliitossa vastaamaan. Tämä kosketti siis valtiollisen identiteetin tilaa, joka oli tuohon aikaan paljastumassa leninismim-marxismim ideologialle perustuvalla järjestelmällä hyväksyttömäksi. Niinpä uudistukset perustuivat jo lähtökohtaisesti vanhan ideologian ja sille perustuvan järjestelmän pelastamiseen, johon pyrittiin tulkitsemalla ideologian peruspäämääriä uudella tavalla. Tässä mielessä Gorbatshovin johtamat uudistukset eivät juuri eronneet aikaisempien johtajien käynnistämistä ohjelmista.

Huolimatta perusteiden muuttumattomuudesta aikaisempaan verrattuna, antoivat uudistukset itse sisällöltään uudenlaisia mahdollisuuksia neuvostokansalaisille. Siten siis keskusjohto toimi aloitteentekijänä uudistuksille. Niitä käytettiin hyväksi, mutta varsin toisin tavoin kuin mihin keskusjohto oli varautunut. Tässä oli takana uudistusten luonne avoimuutta ja demokratisointia korostavana tekijänä, joka aiheutti keskusjohdon kontrollin väljenemisen politiikkaan.

Tämä tuli ilmi varsinkin Liettuan ja muiden Baltian maiden kohdalla, joissa uudistukset tarjosivat väylän tarkastella omaa asemaa neuvostotasavaltana ja sittemmin autonomiaa sekä lopulta itsenäisyyttä tavoittelevina valtiona. Ensivaiheessa Neuvostoliiton valtiollisen identiteetin kriisi mahdollisti liettualaisille vastata kansallisen identiteetin kriisiinsä. Tuossa vaiheessa argumentointiin kuuluivat vaatimukset historiallisten totuuksien paljastamisesta. Tuolloin mukana oli paljon myös puhtaasti symbolista argumentointia, kun vanhoja itsenäisyyden aikaisia kansallissymboleja otettiin käyttöön neuvostosymbolien paikalle. Ei olekaan yllättävää, että samaan aikaan kun kansallinen omanarvontunne alkoi kohota liettualaisten

keskuudessa, alkoi tasavallassa esiintyä myös poliittisia vaatimuksia yhä suuremmasta itsehallinnosta. Tämä oli liikaa neuvostojohdolle ja siksi kesän 1988 rauhallisesti sujunut kansallinen liikehdintä alkoi kääntyä yhä tiukempisävyiseen keskusteluun Liettuan ja Moskovan välillä talven 1988-89 aikana.

Keskusjohdon kontrollin ulkopuolelle karanneet uudistukset synnyttivät puolestaan kaksi jälkimmäistä kriisiä. Ideologian ja yhteiskuntajärjestelmän kriisi sekä legitimaatiokriisi olivat ilmiöitä, joihin Gorbatshovin vetämä keskusjohto joutui vastaamaan tavalla, joka oli vieras neuvostojohdolle. Nimittäin sillä ei ollut enää täydellistä poliittista kontrollia asioiden kulusta paikallistasolla, kun identiteettikriisin seurauksena LiKP oli erottautunut itsenäiseksi puolueeksi NKP:sta. Niinpä NKP ei ollut enää se organisaatio, jonka piiristä kerrottiin, mitä yhteiskunnassa tultiin tekemään. Päinvastoin uudet aatteet tulivat varsinkin Liettuassa kansallismielisten voimien toimesta julkisuuteen, jonka kautta ne saavuttivat suuremmat massat ja muokkasivat julkista mielipidettä. Siten esille tuli myös päämääriä, joita keskusjohto ei kyennyt hyväksymään. Näistä esimerkkeinä olivat näkemykset Neuvostoliitosta suvereenien tasavaltojen liittona ja tasavalloista taloudellisesti itsenäisinä yksikköinä, mikä merkitsi liettualaisille siirtymistä markkinatalouteen. Voidaan katsoa, että samalla näistä vaatimuksista tuli itse asiassa myös mittareita sille, kuinka hyvin Gorbatshovin lanseeraama perestroika kykenisi kansalaisten oloja parantamaan.

Tilanne aiheutti ristiriidan, sillä uusien vaatimusten toteutuminen olisi merkinnyt siirtymistä pois marxismi-leninismin linjalta ja tähän ei Gorbatshovin johdolla oltu Moskovassa valmiita. Toisaalta Moskovassa ei oltu valmiita luopumaan myöskään perestroikasta, vaikka ainakin väljästi tulkittuna sen olisi tullut sallia suurempi valta tasavalloille niiden omissa asioissaan. Hankalaksi tilanteen teki myös se, että keskeisten johtajien tai NKP:n poliittinen valta ei vielä tuossa vaiheessa ollut uhattuna ainakaan lyhyellä aikavälillä vaalijärjestelmän kautta, jotta heidän olisi ollut pakko ottaa yleistä mielipidettä huomioon. Vielä vähemmän sitä tarvitsi ottaa huomioon pienten Baltian tasavaltojen osalta. Siten tulevaisuuden visio Neuvostoliitosta alkoi näyttäytyä liettualaisille valtiona, joka ei kyennyt vastaamaan heidän kansalli-

sen tietoisuuden heräämisen nostattamiin tarpeisiin. On tietysti mahdotonta sanoa olisiko pitkällä aikavälillä minkäänlainen Neuvostoliitto kyennyt vastaamaan noihin tarpeisiin, mutta tuolloin tilanne muuttui sellaiseksi, että Liettuassa lähdettiin tavoittelemaan täydellistä itsenäisyyttä.

Liettuan päämäärien vaihtumisessa voikin nähdä kolme vaihetta, jotka kulkevat näiden kolmen eri kriisin mukana. Identiteettikriisin myötä haluttiin etsiä aitoa liettualaisuutta, joka oli peitetty menneinä vuosina neuvostoliittolaisuuden taakse. Tämä myös sallittiin keskusjohdon toimesta. Tuon uudelleen löytyneen liettualaisuuden myötä haluttiin selventää omaa asemaa Neuvostoliitossa eli etsiä niitä rajoja, joiden puitteissa Liettua ja liettualaisuus olisivat voineet olla osa Neuvostoliittoa. Tämä johti vallinneen ideologian ja yhteiskuntajärjestelmän muuttamisvaatimukseen, jotta nuo rajat olisivat olleet tarpeeksi väljät. Legitimaatiokriisi eli kysymys siitä, kenellä oli itse asiassa oikeus pitää yllä lakia ja järjestystä Liettuassa niin lainsäädännön kuin järjestysvallan kontrolloinnin kautta seurasi puolestaan siitä ristiriidasta, joka vallitsi Liettuan ja Moskovan välillä näkemyksissä ideologian ja yhteiskuntajärjestelmän muuttamisesta. Liettuassa ei toki katsottu, että Neuvostoliitto piti muuttaa heidän näkökantojensa mukaiseksi, mutta he katsoivat oikeudekseen olla kuulumatta sellaiseen liittovaltioon, joka ei pystynyt heidän näkemyksiinsä vastaamaan. Näin etenkin, kun liittyminen tuohon liittovaltioon katsottiin mitättömäksi ja Liettuan luonnollisia oikeuksia rikkoneeksi.

Legitimaatiokriisi puhkesi etenkin siksi, että valta jakaantui eri osapuolten kesken. Liettualaisilla oli alueellaan hallussaan lainsäädäntövalta laillisine parlamentteineen ja hallituksineen, mutta Moskovassa katsottiin tuon laillisen hallinnon toimivan Neuvostoliiton perustuslakeja vastaan. Lisäksi Liettuan laillinen hallitus ei luonnollisesti saanut tunnustusta sille, että se olisi ollut itsenäisen Liettuan hallitus. Tunnustuksen puuttuessa sillä ei ollut mahdollisuuksia edes hankkia itselleen tuota asemaa, koska järjestyksen ja voimakeinojen kontrollivälineet olivat Moskovan käsissä. Kuitenkin Gorbatshevinkin uudistusten lähtökohtainen ideologia oikeusvaltion vahvistamisesta sekä heikko taloudellinen tilanne ja sitä kautta syventy-

nyt riippuvaisuus länsimaiden taloudellisesta avusta estivät varsin pitkään asevoimien käytön yrityksissä palauttaa Liettuan hallintoelimet noudattamaan Neuvostoliiton lakeja.

Puolestaan länsivallat, joita varsinkin Baltian maat olivat halukkaita asettamaan erotuomarin osaan pattitilanteen ja legitimaatiokriisin ratkaisemiseksi, tulkitsivat Neuvostoliiton tilannetta varsin vanhoillisesti keskushallinnon ja NKP:n heikentyneeseenkin asemaan luottaen. Liettuan suoranaiseksi tukemiseksi ei juuri herunut muuta kuin sympatiaa. Raha-avustuksien jättytysuhkaukset Neuvostoliitolle ovat nekin tulkittavissa ainoastaan yritykseksi saada neuvostoviranomaiset toimimaan rauhanomaisesti, ettei maa luisuisi väkivallan kierteeseen ja sisäiseen sekasortoon, sillä juuri se oli länsimaiden kannalta pahin skenaario tuossa tilanteessa. Siten pahin skenaario ei ollut se, että Liettua olisi joutunut perääntymään itsenäisyysvaatimuksissaan.

Tämä länsimaiden suhtautuminen panee puolestaan miettimään oikeudenmukaisuuden, hyödyn ja hyvän arvoa kansainvälisessä politiikassa. Kaikkien oikeuskäsitysten mukaanhan Liettualla oli nimenomaan oikeus itsenäisyyteen esillä olleiden dokumenttien valossa, jotka osoittivat tuon itsenäisyyden menetetyksi suurvaltopoliittisten tapahtumien seurauksena ennen toista maailmansotaa. Länsimaiden olisi siis demokratian ja kansainvälisen oikeuden puolustajina tullut tunnustaa Liettuan itsenäisyys välittömästi, kun liettualaiset itse siihen ilmaisivat tahtonsa. Voidaan kuitenkin kysyä, että mitä hyötyä Liettualle, sen enempää kuin muillekaan olisi ollut, jos länsimaat olisivat lähteneet ajamaan ideaalia oikeudenmukaisuuden toteutumista tunnustamalla tuon itsenäisyyden?

Tähän voi vastata kahdella tavalla. Ensinnäkin länsimaat olisivat voineet tunnustaa itsenäisyyden ja pyrkiä siihen, ettei siitä olisi noussut arvovaltakysymystä. Tämä olisi merkinnyt, ettei asian eteen olisi ryhdytty sen ihmeellisimpiin toimiin, jolloin tilanne olisi säilynyt todennäköisesti käytännössä ennallaan. Itse asiassahan Yhdysvaltojen suhtautuminen oli ollut tämänkaltainen koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan, kun se oli ilmoittanut olevansa hyväksymättä Baltian maiden liittämistä Neuvostoliittoon. Siten tämä malli ei olisi mitenkään

olennaisesti parantanut Liettuan asemaa, mutta todennäköisesti se olisi saanut Neuvostoliiton nostamaan asian arvovaltakysymykseksi ja kenties lisännyt myös vanhoillisten vaikutusmahdollisuuksia. Sitä kautta Liettuan asema olisi saattanut jopa heikentyä.

Toisaalta länsimaat olisivat voineet tunnustaa itsenäisyyden ja pyrkiä aktiivisesti siihen, että Liettua olisi tämän itsenäisyytensä myös saanut. Neuvostoliiton tuolloisen taloudellisen tilan huomioonottaen tämä olisi saattanut onnistuakin sopivien talouspoliittisten toimien avulla. Todennäköisempää ja jopa erittäin todennäköistä on kuitenkin se, että tilanne olisi johtanut kiristyneisiin väleihin Neuvostoliiton kanssa ja vanhoillisten asemien paranemiseen Moskovassa. Lisäksi, kuten 1990-luvulla nähtiin, ovat useat oikeudenmukaisuutta koskeneet arvovaltakiistat ratkenneet vasta asevoimin, eivätkä välttämättä edes lopullisesti. Tästä parhaina esimerkkeinä ovat olleet Kuwaitin ja Kosovon tapahtumat. Tässäkin mielessä on lopputulos Liettuan kohdalla luettavissa helposti. Neuvostoliittoa vastaan ei olisi ollut mahdollista tai missään mielessä järkevää käyttää asevoimia Liettuan itsenäisyyden saamiseksi, mikä olisi ollut kuitenkin ainoa vaihtoehto lyhyellä aikavälillä.

Näyttäisikin valitettavasti siltä, että kansainvälisessä politiikassa realismi nostaa yleisen hyödyn ja hyvän yksittäisen oikeudenmukaisuuden edelle. Paradoksaalista kyllä, mutta oikeudenmukaisuus tuntuisi toimivan suorana ohjenuorana vain silloin, kun kaikki osapuolet tunnustavat sen samalla tavalla, jolloin sitä ei enää käsitteenä toisaalta tarvittaisikaan. Tämä ei tarkoita kuitenkaan, että oikeudenmukaisuudesta pitäisi luopua. Liettuan kohdalla lopulta oikeudenmukaisuus voidaan nähdä tekijänä, jonka pohjalta itsenäisyys tunnustettiin, kunhan yleinen hyöty sen salli.

Lopuksi haluaisin nostaa esille vielä yhden asian, joka ei liity suoranaisesti Liettuan itsenäistymiseen, mutta kylläkin Neuvostoliiton hajoamiseen. Nimittäin Neuvostoliiton hajoamisen yksi huomattava merkitys on ollut marxilaisen ideologian arvovaltatappio jopa maailmanlaajuisesti. Tämä johtuu siitä, että Neuvostoliitto identifioitui vääristyneellä tavalla ihmisten mielissä tuon ideologian puhtaaksi edustajaksi. Siten ollaan ilmeisesti jossain määrin koettu,

että neuvostoliittolainen totalitarismi, ihmisoikeuksien loukkaukset ja taloudellinen rappio johtuivat marxilaisen ideologian kyvyttömyydestä yhteiskunnallisen järjestelmän pohjana.

Näin toki olikin hyvin suuressa määrin, mutta kuten olemme huomanneet, ei Neuvostoliitto ollut yhteiskuntana suinkaan puhtaasti marxilainen. Lisäksi tässä tulkinnassa ohitetaan se, mikä olisi tärkeintä huomata. Nimittäin se, ettei mikään yksittäinen ideologia taida olla itsessään kykenevä hallitsemaan yhteiskunnallisen elämän kaikkea valtavuutta. Länsimaisen liberalistisen demokratian joltinenkin menestys yhteiskunnallisena aatteena tuntuisikin perustuvan sallivuudelle, joka on antanut mahdollisuuden hyvinkin erilaisille näkemyksille yhteiskuntajärjestelmän kehittämisestä. Tässä mielessä myös marxilaisuudesta olisi hyötyä sille yhtenä omanlaisiaan näkökulmia tuovana aatejärjestelmänä.

LÄHTEET

I PAINETUT ALKUPERÄISLÄHTEET

O "Litovskoi probleme" (belaja kniga). Moskva 1990.

The Road to Negotiations with the U.S.S.R. Second, Revised Edition. Vilnius 1991.

Treaty between the Republic of Lithuania and the Russian Soviet Federated Socialist Republic on the Basis for Relations Between States. - Lithuanian Foreign Policy Review 98/1 s. 119-127. Foreign Policy Research Center. Vilnius 1998.

- Gorbatshev 1986 Gorbatshev, M.S., Muutosten aika: Puheita ja lausuntoja. Suom. Arnold Hiltunen. Espoo 1986.
- Gorbatshev 1987a Gorbatshev, Mihail, Perestroika ja uusi ajattelu. Mitä toivomme maailmelle ja koko maailmalle. Suom. Seppo Hyrkäs, Jorma Lindfors, Risto Mäenpää, Kimmo Pietinen ja Kari Yläne. Juva 1987.
- Gorbatshev 1987b Gorbatshev, M.S., Perestroika: Puheita ja lausuntoja. Suom. Arnold Hiltunen. Espoo 1987.
- Gorbatshev 1989 Gorbatshev, Mihail, Ei Vaihtoehtoa. Puheita vuosilta 1987-1989. Juva 1989.
- Gorbachev 1997 Gorbachev, Mikhail, Memoirs. Translators Georges Peronansky and Tatjana Varsavsky. Chatham, Kent 1997.
- Jeltsin 1990 Jeltsin, Boris, JELTSIN. Suom. Esa Adrian. Juva 1990.

- Koivisto 1995 Koivisto, Mauno, Historian tekijät: Kaksi kautta II. Juva 1995.
- Lenin 1967 Lenin, V.I., Valitut teokset neljässä osassa. Osa 4. Moskova 1967.
- Lenin ipv. Lenin, V.I., Kansallisuuspolitiikan ja proletaarisen internationalismin ongelmia. Kustannusliike edistys. Moskova - Petroskoi (ilman painovuotta).
- SNTL:N PERUSTUSLAKI 1977 Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton PERUSTUSLAKI. Hyväksytty SNTL:n Korkeimman Neuvoston 9. Kokouksen ylimääräisellä 7. istuntokaudella 7. lokakuuta 1977. Helsinki 1980.

II LEHDET

The Baltic INDEPENDENT: The English-language weekly of Estonia, Latvia, Lithuania

The Current Digest of the Soviet Press vol. 39/1987 - 43/1991 (käytetty lyhennettä CDSP)

Helsingin Sanomat (käytetty lyhennettä HS)

Pravda

III TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Alter 1996 Alter, Peter, Nationalism. Third impression. Bristol 1996.
- Beissinger &
Hajda 1990 Beissinger, Mark and Hajda, Lubomyr, Nationalism and Reform in Soviet Politics. - The Nationalities factor in Soviet politics and society. Hajda, Lubomyr and Beissinger, Mark (eds.). Boulder, Colorado 1990.
- Birch 1989 Birch, Anthony H., Nationalism and national integration. Great Britain 1989.
- Clemens, Jr. 1991 Clemens, Jr., Walter C., Baltic Independence and Russian Empire. USA 1991.
- Davis 1978 Davis, Horace B., Toward a Marxist theory of nationalism. USA 1978.
- Dellenbrant 1990 Dellenbrant, Jan Åke, The Integration of the Baltic Republics into the Soviet Union. - Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States, Kitching, Laurence P.A., Loeber, Dietrich Andre, Vardys, V. Stanley (eds.) Hackettstown, N.J. 1990.
- Diuk 1990 Diuk, Nadia and Karatnycky, Adrian, The hidden nations: the people challenge the Soviet Union. USA 1990.
- Elder 1983 Elder, Charles D., Cobb, Roger W., The political uses of symbols. USA 1983.
- Fitzmaurice 1992 Fitzmaurice, John, The Baltic: a regional future? Wiltshire 1992.

- Fogelklou 1987 Fogelklou, Anders, Law as an Ornament of Power. - Symbols of Power: The Esthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe, Arvidsson, Claes and Blomqvist, Lars Erik (eds.). Göteborg 1987.
- Gaidys 1993 Gaidys, Vladas, Public opinion polls in the period of transition from totalitarian to democratic society. - Democracy in theory and practice, Anckar, Dag & Jurgaitiene, Kornelija (eds.). Åbo 1993.
- Gerner 1993 Gerner, Kristian and Hedlund, Stefan, The Baltic states and the end of the Soviet empire. Guildford and King's Lynn 1993.
- Gellner 1988 Gellner, Ernest, Nations and nationalism. Worcester 1988.
- Girnius 1991 Girnius, Kestutis, The Party and Popular Movements in the Baltic. - Toward independence: the Baltic popular movements, Trapans, Jan Arveds (ed.). USA 1991.
- Griskevicius 1987 Griskevicius, Petras, Sosialistiset Neuvostotasavallat. Liettua. Suom. Pekka Forsstedt. Tampere 1987.
- Gross 1987 Gross, Natalie, Glasnost: Roots and Practice. Problems of Communism. 36:6 (November - December 1987). s. 69-80
- Gudkov 1993 Gudkov, Leon, The Disintegration of the USSR and Russians in the Republics Translated by Stephen White. The Journal of Communist Studies 9:1 1993. s. 75-87
- Hidden 1991 Hidden, John, Salmon, Patrick, The Baltic nations and Europe: Estonia, Latvia, and Lithuania in the twentieth century. Singapore 1991.

- Hill 1989 Hill, Ronald J., Postscript: the Nineteenth Party Conference and after. - Gorbachev and perestroika: towards a new socialism? Hill, Ronald J. and Dellenbrant, Jan Åke (eds.). Worcester 1989.
- Hobbes 1974 Hobbes, Thomas, Leviathan. Mike Oakeshott (toim.). New York 1974.
- Hope 1994 Hope, Nicholas, Interwar Statehood: Symbol and Reality. - The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania, Smith Graham (ed.). Chippenham, Wiltshire 1994.
- Härkönen 1990 Härkönen, Erkki, Kansallisuuskysymykset yhdentyvässä Euroopassa. Ulkopolitiikka 3/1990 s. 35-40.
- Iivonen 1986 Iivonen, Jyrki, The Right of National Self-Determination in Soviet Political Thought: Some Approaches and Tentative Questions. - Essays In Peace Studies. Tampere Peace Research Institute Research Reports, No. 31. 1986, Harle, Vilho (ed.). Tampere 1986.
- Iivonen 1989a Iivonen, Jyrki, Poliittisen järjestelmän muutos Neuvostoliitossa. Ulkopolitiikka 3/1989 s. 34-44.
- Iivonen 1989b Iivonen, Jyrki, Paastela, Jukka, Idän muuttuvat suurvallat. Espoo 1989.
- Iivonen 1991 Iivonen, Jyrki, Kestäkö Neuvostoliiton kansojen perhe? Ulkopolitiikka 1/1991 s. 59-62.

- Iivonen 1992a Iivonen, Jyrki, Rappiosta tuhoon: Neuvostoliiton poliittinen kehitys Gorbatshevin kaudella 1985 - 1991. *Politiikka* 1/1992. s.11-22.
- Iivonen 1992b Iivonen, Jyrki, Neuvostovallan viimeiset vuodet. Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja nro 1. Jyväskylä 1992.
- Iivonen & Tolonen 1987 Iivonen, Jyrki - Tolonen, Juha, Perustuslain kehitys Neuvostoliitossa. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. *Julkisoikeuden sarja C:1*. Turku 1987.
- Jakovlev 1988 NKP:n Keskuskomitean poliittisen toimikunnan jäsenen, Keskuskomitean sihteerin Aleksander Jakovlevin lehdistötilaisuus 28.6.1988. - Tärkeintä on poliittisen järjestelmän uudistaminen - Lokakuu ja perestroika. Suom. Pekka Forsstedt. Moskova 1988.
- Jenkins 1997 Jenkins, Richard, *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Wiltshire 1997.
- Järve 1993 Järve, Priit, *Democracy: The Baltic Experience. - Democracy in theory and practice*. Anckar, Dag & Jurgaitiene, Kornelija (eds.). Åbo 1993.
- Kagarlitsky 1990 Kagarlitsky, Boris, *Farewell perestroika: a soviet chronicle*. Translated by Rick Simon. Finland 1990.
- Kaunistmaa 1997 Kaunistmaa, Pekka, *Mitä on kollektiivinen identiteetti? - Puheenvuoroja identiteetistä: Johdatusta yhteisöllisyyden ymmärtämiseen*. *Virtapohja*, Kalle (toim.). Jyväskylä 1997.

- Kirby 1994 Kirby, David, Incorporation: The Molotov-Ribbentrop pact. - The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania, Smith, Graham (ed.). Chippenham, Wiltshire 1994.
- Kotz 1997 Kotz, David M. with Weir, Fred, Revolution from above: the demise of the Soviet system. Wiltshire 1997.
- Krickus 1991 Krickus, Richard J., "Nationalism and Baltic Independence". Problems of Communism, 40:6 (November-December 1991). s.135-140.
- Lane 1987 Lane, Christel, From Ideology to Political Religion: Recent Development in Soviet Beliefs and Rituals in the "Patriotic Tradition". - Symbols of Power: The Esthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe, Arvidsson, Claes and Blomqvist, Lars Erik (eds.). Göteborg 1987.
- Lehtonen 1997 Lehtonen, Jaakko, Kansallinen identiteetti ja yhteisöidentiteetti - käsitteitä ja käsityksiä. - Puheenvuoroja identiteetistä: Johdatusta yhteisöllisyyden ymmärtämiseen. Virtapohja Kalle (toim.). Jyväskylä 1997.
- Lieven 1993 Lieven, Anatol, The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the path to independence. Guildfords and Kings Lynn 1993.
- Liivak 1990 Liivak, Arno, Soviet Responses to Western Nonrecognition of Baltic Annexation. - Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States, Kitching, Laurence P.A., Loeber, Dietrich Andre, Vardys, V. Stanley (eds.). Hackettstown 1990.

- Medvedev 1987 Medvedev, Zhores, GORBATSHOV - Neuvostojohtajan muotokuva: tie valtaan ja vallan kahvassa. Suom. Juha Väänänen. Jyväskylä 1987.
- Misiunas / Taagepera 1993 Misiunas, Romuald J., Taagepera, Rein, The Baltic States: Years of Dependence 1940-1990. Honk Kong 1993.
- Nevakivi 1993 Nevakivi, Jukka, Hentilä, Seppo, Haataja, Lauri, Poliittinen historia - johdatus tutkimukseen. Loimaa 1993.
- O' Meara 1989 O' Meara, Patrick, Glasnost, Soviet culture and the debate on history. - Gorbachev and perestroika: towards a new socialism? Hill, Ronald J. and Dellenbrant, Jan Åke (eds.). Worcester 1989.
- Paasilinna 1995 Paasilinna, Reino, Glasnost - mediapommi Neuvostoliitossa 1985-1991. Akateeminen väitöskirja. Acta universitatis Tamperensis, ser A vol. 469. Vammala 1995.
- Pyykkö 1992 Pyykkö, Riitta, Gorbatshovin perestroikan keskeinen sanasto. Poliitikka 1/1992. s. 29-42.
- Robinson 1993 Robinson, Neil, Parliamentary Politics under Gorbachev: Opposition and the Failure of Socialist Pluralism. The Journal of Communist Studies 9:1 1993. s. 91-108.
- Ruohonen 1982 Ruohonen, Martti, Historianopetus, sen sisältö ja tavoitteet Neuvostoliiton peruskoulussa. - Historia, koulu ja kasvatus. Immonen, Kari (toim.). Turun yliopisto. Historian laitos. Julkaisuja No 9. Turku 1982.

- Räikkä 1989 Räikkä, Juha, Kansainvälinen oikeudenmukaisuus on edullista, mutta kenelle? - Kansainvälinen järjestelmä ja moraali, Räikkä, Juha (toim.). Käytännöllisen filosofian julkaisuja. Turun yliopisto. No 1. Turku 1989.
- Sakwa 1990 Sakwa, Richard, Gorbachev and his reforms 1985-1990. Cambridge 1990.
- Saukkonen 1996 Saukkonen, Pasi, Identiteetti ja kansallinen identiteetti. Kosmopolis VOL 26:4/1996. s. 5-19.
- Schaar 1984 Schaar, John H., Legitimacy in the Modern State. - Legitimacy and the state, Conolly, William (ed.). Worcester 1984.
- Schroeder 1990 Schroeder, Gertrude E., Nationalities and Soviet Economy. - The Nationalities factor in Soviet politics and society, Hajda, Lubomyr and Beissinger, Mark (eds.). Boulder, Colorado 1990.
- Senn 1990a Senn, Alfred Erich, Lithuania Awakening. USA 1990.
- Senn 1990b Senn, Alfred Erich, "Toward Lithuanian Independence: Algirdas Brazauskas and the CPL". Problems of Communism, 39:2 (March - April 1990). s. 21-28.
- Service 1989 Service, Robert, Mikhail Gorbachev as a political reformer. - Gorbachev and Perestroika: Towards a New Socialism? Hill, Ronald J. and Dellenbrant, Jan Åke (ed.). Worcester 1989.

- Shnirelman 1997 Shnirelman, Victor and Komarova, Galina, Majority as a Minority: The Russian Ethno-Nationalism and its Ideology in the 1970-1990s. - Rethinking Nationalism and Ethnicity. The struggle for meaning and order in Europe, Wicker, Hans-Rudolf (ed.). Bridgend, Mid Glamorgan 1997.
- Shtromas 1994 Shtromas, Aleksandras, The Baltic States as Soviet Republics: Tensions and Contradictions. - The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania, Smith, Graham (ed.). Chippenham, Wiltshire 1994.
- Smith 1994 Smith, Graham, The Resurgence of Nationalism. - The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania, Smith, Graham (ed.). Chippenham, Wiltshire 1994.
- Spechler 1990 Spechler, Dina Rome, Russian Nationalism and Soviet Politics. - The Nationalities factor in Soviet politics and society, Hajda, Lubomyr and Beissinger, Mark (eds.). Boulder, Colorado 1990.
- Tolz 1993 Tolz, Vera, The New Role of the Media and Public Opinion under Mikhail Gorbachev. The Journal of Communist Studies 9:1. 1993. s. 192-209.
- Trapans 1991a Trapans, Jan Arveds, The Sources of Latvia's Popular Movement. - Toward independence: the Baltic popular movements. Trapans, Jan Arveds (ed.). USA 1991.
- Trapans 1991b Western Press, Public Opinion and Policy: Discussion. - Toward independence: the Baltic popular movements. Trapans, Jan Arveds (ed.). USA 1991.

- Vardys 1978 Vardys, V. Stanley, *The Catholic church, dissent and nationality in Soviet Lithuania*. USA 1978.
- Vardys 1989 Vardys, V. Stanley, *Lithuanian National Politics*. *Problems of Communism*, 38:4 (July - August 1989). s. 53-76.
- Vardys 1990 Vardys, V. Stanley, *Lithuanians. - The Nationalities question in the Soviet Union*. Smith, Graham (ed.). Avon 1990.
- Vardys 1991 Vardys, V. Stanley, *Sajudis: National Revolution in Lithuania. - Toward independence: The Baltic popular movements*, Trapans, Jan Arveds (ed.). USA 1991.
- Vardys 1997 Vardys, V. Stanley and Sedaitis, Judith, *Lithuania: the rebel nation*. USA 1997.
- Voslensky 1984 Voslensky, Michael, *Nomenklatura: Anatomy of the Soviet Ruling Class*. Translated by Eric Mosbacher. Finland 1984.
- Walzer 1994 Walzer, Michael, *Thick and thin: moral argument at home and abroad*. USA 1994.
- Weber 1984 Weber, Max, *Legitimacy, Politics and the State. - Legitimacy and the state*, Conolly, William (ed.). Worcester 1984.
- White 1994 White, James D., *Nationalism and Socialism in Historical Perspective. - The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*, Smith, Graham (ed.). Chippenham, Wiltshire 1994.

- Wicker 1997 Wicker, Hans-Rudolf, Introduction: Theorizing Ethnicity and Nationalism. - Rethinking Nationalism and Ethnicity. The struggle for meaning and order in Europe, Wicker, Hans-Rudolf (ed.). Bridgend, Mid Glamorgan 1997.
- Zamascikov 1990 Zamascikov, Sergei, Soviet Methods and Instrumentalities of Maintaining Control over the Balts. - Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States, Kitching, Laurence, Loeber, Dietrich Andre, Vardys, V. Stanley (eds.). Hackettstown, N.J. 1990.
- Zilinskaite 1998 Zilinskaite, Julija (ed.), Lietuvos laisves Sajudis. The Lithuanian freedom movement. Translator Ausra Cizikiene. Vilnius 1998.

IV OPINNÄYTETYÖT

- Yläoutinen 1999 Yläoutinen, Sannamaaria, On Citizenship and Identity: The Case of the Baltic States and the Problems in Nationalism Today. Political science: Master's Thesis. Department of Social Sciences and Philosophy. University of Jyväskylä. Spring 1999.

V FILMATISOINNIT

- Yle 2 (4.9.1999). Kylmä sota. Osa 22/24. Reagan ja Gorbatshev 1980-1990..